

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ГЛУХОВСЬКА МАРИНА СЕРГІЙВНА

УДК 811.161.2 ' 373.611

ДИСЕРТАЦІЯ
**АСОЦІАТИВНО-ПОРІВНЯЛЬНА МОТИВАЦІЯ
УКРАЇНСЬКИХ СЛОВОТВІРНИХ ІННОВАЦІЙ У СФЕРІ
ІМЕННИКА**

10.02.01 – українська мова

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук.
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

М.С. Глуховська
(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник:

Олексенко Олена Андріївна
кандидат філологічних наук, професор

Харків 2019

АНОТАЦІЯ

Глуховська М.С. Асоціативно-порівняльна мотивація українських словотвірних інновацій у сфері іменника. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. – Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, Україна. – Харків, 2019.

У роботі розглянуто проблеми дериваційної інноватики, якій останнім часом приділяється пильна увага в працях дериватологів з огляду на теорію словотвірної номінації, категорійний словотвір, динаміку і перспективи словотвірних процесів. У ракурсі цих основоположних напрямів вивчення новотвори і здійснено дослідження мотиваційних зв'язків між мовними одиницями як одного з найпомітніших виявів системності в номінації та чи не найскладнішого й найрізноманітнішого серед них.

Дослідження мовних інновацій дає змогу простежити їхні взаємодійні процеси з уже наявними (традиційними) елементами різних рівнів мови, визначати типове й унікальне в розвитку мови, прогнозувати наслідки нового в подальшому її розвитку, створити об'єктивнішу й повнішу лінгвістичну теорію. Системне й комплексне дослідження порівняльно-асоціативного різновиду словотвірної мотивації дериватів, що з'явилися в українській мові від 90-их років XX століття, є одним зі шляхів і способів реалізації названих можливостей, що видається актуальним.

Мета роботи – виявити першопричини вибору мотиваційних ознак дериватів іменникових словотвірних категорій, засобів, способів і механізмів їхнього втілення.

Для визначення меж новизни інновацій використано критерій початкового часу: час її появи, час початкового використання у новій функції (її зміни), час розархівовування.

Одним із спірних питань словотвору є питання виділення способів словотворення. У дослідженні розглянуто процеси і явища словотворення з погляду номінації як такої і відповідно виділено різні її типи, у тому числі й словотвірну номінацію. До словотвірного типу номінації зараховано процеси і явища з такими основними ознаками: похідність дериватів, повна мотивованість похідної одиниці твірною, зміна структури і/чи семантики похідних порівняно із твірними, разовість-одномоментність словотвірного акту, результатом словотвірних процесів є тільки слово.

Мотивація є невід'ємною прикметою мовних знаків, суть такої прикмети – мотиваційні зв'язки між лексемами і мовними знаками інших рівнів (можливо й кількох інших рівнів водночас) у ході втілення поняття у мовний знак. Зазначені зв'язки наявні й увиразнюються на різних мовних рівнях: семантичному, асоціативному та структурному. Саме особливості мотивації є й одним із основних розрізнявачів типів номінації.

У дисертації типологізацію мотивів і відповідно різновидів мотивації здійснено на основі таких взаємозв'язаних критеріїв: за типом номінації (словотвірна, семантична, аббревіаційна, синтаксична); у словотвірній виділено за мовнорівневим статусом мотиватора (слівна, словосполученнева, аббревіаційна, звукова/буквена, вигукова), за кількістю мотиваторів (мономотивація і полімотивація/множинна), за мисленнєвою операцією вибору (асоціативно-порівняльна і пряма).

Класифікація аналізованого матеріалу здійснена за словотвірними категоріями – системою дериватів, які мають спільне словотвірне значення й утворені від різних твірних основ за допомогою різних способів словотворення.

Виділено високопродуктивні іменникові словотвірні категорії, які відзначаються наявністю значної кількості дериватів із асоціативно-порівняльною мотивацією. До них належать категорія збірності-сукупності (найбільша кількість дериватів) і категорія локативності чи локативів; у

межах категорій окремо розглянуто деривати за мотиваційно-словотвірними і структурно-словотвірними особливостями.

Було встановлено, що твірними дериватів збірності-сукупності переважно є основи іменників, серед яких продуктивністю відзначаються основи власних назв із переважанням назв осіб (прізвища, імена, прізвиська); у цьому разі власне ім'я – це сукупність деяких ознак її носія, які й стають основою асоціативно-порівняльних мисленнєвих операцій; асоціативність-порівняльність утворюваних дериватів є або успадкованою від твірних основ, або ж формується безпосередньо під час словотвірного акту.

У творенні дериватів локативності також задіяно твірні основи власних і загальних назв (проте рівною мірою); на відміну від творення дериватів збірності-сукупності, у похідних локативах відображено тільки якусь одну видільну ознаку, названу твірною базою, саме ця ознака стає семантичною основою деривата – звідси і стилістична видільність самих дериватів.

Інноваційні деривати збірності-сукупності стають назвами нових явищ, тоді як деривати локативності здебільшого є стилістичними заміниками наявних у мові нейтральних назв.

Серед інших категорій категорія збірності-сукупності відзначається найбільшою кількістю використаних суфіксів, наявних у загальномовному запасі (із двадцяти – десять), але й використовувані суфікси мають досить значну різницю в продуктивності; поширеним є нетрадиційне поєднання суфіксів із твірними основами.

Словотворчі засоби локативності, приєднуючись до нових твірних основ, розширюють свої валентні можливості, унаслідок чого й самі засоби вступають у нові семантичні зв'язки між собою, роблять можливою заміну їх один одним.

Під час творення дериватів обох категорій здебільшого витримано загальномовні морфонологічні зміни, проте творення дериватів-локативів свідчить про використання суфіксальних варіантів без розрізнення семантичних чи стилістичних особливостей їхнього використання, про

непослідовність використання різних форм одного і того ж словотворчого засобу; частотність творення дериватів за однією моделлю вказує на формування нових словотворчих засобів чи зміну їхнього статусу.

У ході дослідження було виявлено, що визначення словотвірної категорії як малопродуктивної є відносним, оскільки така продуктивність встановлюється не на основі словотворчих засобів чи твірних основ, а з огляду на кількість утворених дериватів тієї чи тієї категорії загалом і порівняно з двома попередніми категоріями. На цій підставі до малопродуктивних категорій зараховано словотвірну категорію предметної дії, інструменталі, особи й предметної ознаки (далі аналіз категорій здійснено в порядку спадання їхньої продуктивності).

Порівняно із творенням дериватів інших словотвірних категорій під час творення дериватів категорії особи найчастіше застосовують прийом уподібнення нового існуючому, наявному, що у свою чергу є виявом мовної гри на підставі омонімії чи паронімії асоціативності.

В українській мові кожна з іменникових словотвірних категорій має свій набір словотворчих засобів різної продуктивності. В інноваційному словотворенні з асоціативно-порівняльною мотивацією задіяно лише незначну їхню кількість. Так, у категорії предметної ознаки із 9 загальномовних суфіксів різної продуктивності у творенні інноваційних дериватів із асоціативно-порівняльною мотивацією використано лише 4 із монополією суфікса *-ість*; у категорії збірності-сукупності із 20 використано лише 10; в категорії інструментальності монополію має суфіксальний спосіб, із 15 наявних загальномовних суфіксів найпродуктивнішим є *-ач*, в досліджуваних інноваціях суфіксація має нижчий рівень продуктивності від основоскладання, використання суфікса *-ач* не зафіксовано зовсім, натомість найпродуктивнішим є суфікс *-ик/ник*; в категорії предметної дії із 24 суфіксів використано лише 4, при цьому серед них фактично монополієм є суфікс *-изація/ізація*, переважальним є черезкрокове словотворення з

ланцюжком *Іменник* → *Дієслово* → *Іменник*. При цьому помітною є зміна валентних можливостей самих словотворчих засобів.

Найменшою продуктивністю відзначається спосіб основоскладання, який у творенні інновацій загалом повторює (наслідує) традиційні ознаки.

Накладання основ втілено двома моделями: накладання однієї основи на початок іншої й накладання однієї основи на кінець іншої; до того ж у похідному збережено обидва елементи синтаксичного судження, один із яких називає різновид інструмента. Маючи однакові структури, деривати цього способу творення мають різні формули словотвірних значень.

Виявлено деякі способи набуття твірними базами (основами) якісних асоціативно-порівняльних ознак: використання черезкрокового словотворення (саме пропущений крок є втіленням розумової операції з набуття-надання асоціативності-порівняльності), семантичні перенесення як крок між вихідним дериватом (переважно відносним прикметником) і новим дериватом.

Утілення асоціативно-порівняльної мотивації в дериваті і можливість її розуміння, сприймання часто повністю залежать від контексту творення самого деривата. Як показує дослідження, під час творення інноваційних дериватів з асоціативно-порівняльною мотивацією для повноцінного сприймання і розуміння їхнього значення автори використовують специфічні прийоми контекстотворення. Серед них найпомітнішими є:

- пояснення (уточнення) інновації через додаткові елементи тексту;
- протиставлення утворюваного деривата іншим, відомим, зрозумілим;
- вказівка на дериват-прообраз творення нового чи й безпосереднє використання в тексті такого прообразу;
- безпосереднє називання твірної бази в тексті, пояснення деривата через твірну базу.

Ключові слова: словотвірна інновація, деривація, дериват, асоціативно-порівняльна мотивація, словотвірна категорія, словотвірна номінація, словотворчі засоби, словотвірні способи.

SUMMARY

Hlukhovska M.S. Associative-comparative motivation of Ukrainian word-formation innovations in the area of noun. – Manuscript.

Thesis for the Candidate Degree in Philology, speciality 10.02.01 Ukrainian language. – H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University – Kharkiv, 2019.

The thesis deals with the issues of derivational innovation, which has been given emphasis on a problem in the derivatologists' researches according to the theory of word-building naming unit, categorical word-formation, dynamics and perspectives of word-building processes. From the perspective of these fundamental directions, study innovations and research motivational relations between the linguistic units as one of the most significant manifestations of systematicity in the naming unit and not the most complex and all kinds of them.

The research of linguistic innovations makes it possible to retrace their cooperative processes with already existing (traditional) elements of different levels of the language, to determine typical and unique in the development of the language, to predict the results of a new one in its development in future, to develop a more objective and complete linguistic theory. The systematic and comprehensive study of the comparative and associative variety of word-formation motivation of derivatives that was appeared in the Ukrainian language from the 1990s. It is one of the ways and means of realization of the named opportunities. It seems to be topical issue.

The purpose of the research is to identify prime causes of the choice of motivational features of derivatives of noun word-building categories, means, methods and mechanisms for their using.

The criterion of the initial time was used to search the frameworks of innovations. They are: the time of its occurrence, the time of initial using in the new function (its changes), time of unzipping.

One of the point at issues of word-formation is the question of separation of the methods of word-formation. The author distinguished the processes and

phenomena of word-formation according to the point of view of the naming unit as such and separated the various types of it, including the word-formation naming unit. The word-formation type of the naming unit includes processes and phenomena with the following main features: the origin of derivative, the complete motivation of a derivative unit by the forming one, the change in the structure and/or the semantics of the derivatives in comparison with a creature basis, the instantaneousness of the word-formation act, the result of word-formation processes is only a word.

Motivation is an integral sign of linguistic signs, the essence of such sign is the motivational relation between lexical item and verbal signs of other levels (possibly several levels at the same time) during the designing of some concept into a linguistic sign. These relations are available and emphasized at different language levels: semantic, associative and structural. The particular features of motivation are one of the main distinguishing features of types of the naming unit.

In the thesis, typology of motives and their variations of motivation is carried out on the basis of such interconnected criteria: by type of naming unit (word-formation, semantic, abbreviated and syntactic). Word-formation motivation is pointed out by linguistic level of status of the motivator (verbal, letter combination, abbreviated, sound/literal, exclamation), by the number of motivators (monomotiation and polimotivation/plural), by mental operation of a selection (associative and comparative and direct).

Classification of the analyzed material is carried out by word-formation categories. It is a system of derivatives that have a common word-formation meaning and are formed from different forming stem by means of different ways of word-formation.

The author emphasizes that highly-productive noun word-formation categories are distinguished by a significant number of derivatives with associative and comparative motivation. These include the category of collection and aggregate (the largest number of derivatives) and the category of locality or locusts; within the categories separately it was considered on the derivation of the

motivational and word-formation, structural and word-formation features.

It was found that forming derivatives of category of collection and aggregate are mainly foundations of nouns, productivity of which is marked by the basis of their proper names with predominance of names of persons (surnames, names, nicknames). In this case, the proper name is a collection of some features of its native speaker of the language, which become the base morpheme of associative and comparative mental operations. Associability and comparability of generated derivatives are came from forming stems morpheme or are formed directly during the word-formation act.

The creation of derivatives of locality also involves the forming stems of their proper and common names (but equally). In contrast to the creation of derivatives of collectivity, derivatives of locations are referred only some kind of emphasized feature as a forming base, this is the only sign that becomes the semantic stem of a derivative. It is a basis of stylistic exclusion of the derivatives themselves.

Innovative derivatives of category of collection and aggregate become names of new phenomena, whereas derivatives of locality are mostly stylistic substitutes for the language of neutral names.

Among other categories, the category of collection and aggregate is marked by the largest number of used suffixes available in the general stock (they are 10 from 20), but the used suffixes have a rather significant difference according to their productivity. Non-traditional combination of suffixes with forming stems is common.

Word-formation means of locality, adding on new forming stems morpheme, expand their valence possibilities, as a result of which the means themselves enter into new semantic relation between each other, make it possible to replace them with each other.

In general, during the creation of derivatives of both categories, generic morphological changes have been sustained, but the creation of derivatives of locality indicates the use of suffixal variants without distinguishing between

semantic or stylistic peculiarities of their use, but the inconsistency of using of different forms of the same word-making means. The frequency of derivatives creating by same model refers to the formation of new word-formation means or changes of their status.

In the course of the research, it was found that the definition of the word-formation category as non-productive is relative, since such productivity is not determined on the basis of word-formation means or forming stems, but because of the number of generated derivatives of the some category in general and comparison with two previous categories. In view of this, the not productive word-formation category includes the word-formation category of specified action, the word-formation category of instrumental, the word-formation category of a person and the word-formation category of specified feature (further, the analysis of the categories is performed in the order of decreasing their productivity).

In comparison with the creation of derivatives of other word-building categories when creating derivatives of a category of a person, the most commonly used method is similarity of a new to existing one, which in turn is a manifestation of some language game based on homonymous or paronymic associability.

There are every noun word-formation categories has its own set of word-formation means of various productivity in the Ukrainian language. The innovative word-formation with associative and comparative motivation includes only a small amount of them. Thus, there are only 4 suffixes with the monopoly of suffix -ість were used in the category of the specified feature from 9 general suffixes of different productivity for creation of innovative derivatives with associative and comparative motivation. Only 10 suffixes from 20 ones were used in the category of collection and aggregate. There is the monopoly of the category of instrumentality is a suffixal method in the investigated innovations, from 15 available general suffixes, the most productive is -ач. Suffixation of the innovations has a lower level of productivity than compounding. Using of the suffix -ач is not recorded at all, while the most productive is the suffix -ик/ник. Only 4 suffixes were used from 24 ones in the category of the specified action,

while among them the monopoly is actually the suffix -ізація/-изация, the predominant is the sequential step-through word-formation with the string Noun → Verb → Noun. At the same time it is noticeable to change the valence possibilities of the word-creation tools themselves.

The smallest productivity manner is the compounding, that during creation of innovations in general duplicates (derives) the traditional features.

The blending consists of two models: the blending of one stem to the beginning of another and the blending of one stem to the end of another. In addition, the derivative word preserves both elements of syntactic judgment, one of which names the kind of instrument. Having the same structure, derivatives of this mode of creation have different formulas of word-formation meanings.

It should be stressed that some manner of acquiring forming stems qualitative associative and comparative features. There are using of step-through word-formation (the missed step is the design of some mental operation from giving associativity and comparability), semantic transference as a step between initial derivative (mainly it is a relative adjective) and a new derivative.

The implementation of associative and comparative motivation in a derivative and the possibility of its understanding, some perception completely depend on the context of the creation of a derivative itself. As the research shows, during the creation of innovative derivatives with associative and comparative motivation for full perception and understanding of their meaning the authors use specific methods of contextual creation. The most notable among them are:

- explanation (refinement) of an innovation through additional elements of a text;
- opposition of the derivative produced to others, they are known and understandable;
- refer to a derivative, that is a prototype of creation of a new or direct using of this prototype in a text;
- naming of a forming stem in a text, the explanation of a derivative through a forming stem.

Key words: word-formation innovation, derivation, derivative, associative and comparative motivation, word-formation category, word-formation naming unit, word-formation means, word-formation method.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні результати дисертації (фахові видання України):

1. Глуховська М.С. Обсяг поняття асоціативної мотивації в словотворі української мови // Лінгвістичні дослідження: збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Харків, 2014. Вип. 37. С.65-69.
2. Глуховська М.С. Змістові нарощення власних імен у мовній картині світу українців // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство): збірник наукових праць. Вінниця: ТОВ «фірма «Планер», 2015. Вип. 21. С. 3–7.
3. Глуховська М.С. Асоціативність як чинник виникнення новотворів суспільно-політичного дискурсу // Лінгвістичні дослідження: збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Харків, 2017. Вип. 45. С. 54–59.
4. Глуховська М.С. Механізм асоціативної мотивації словотвірних інновацій // Записки з українського мовознавства: Збірник наукових праць Одеського національного університету імені І.І. Мечнікова. Одеса. 2017. Вип. 24, Т. 1. С. 200–206.
5. Глуховська М.С. Суфіксальний спосіб творення дериватів асоціативно-порівняльної локативності інновацій української мови // Закарпатські філологічні студії: журнал. Ужгород. 2018. Вип. 5. С. 11–15.
6. Глуховська М.С. Деривати інновацій асоціативно-порівняльної мотивації локативності просторової локації // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»: фаховий науковий журнал. Одеса. 2018. № 36. Т. 2. С. 29 – 31.
7. Глуховська М.С. Основоскладання у творенні інноваційних локативів асоціативно-порівняльної мотивації // Лінгвістичні дослідження:

збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Харків, 2018. Вип. 49. С. 5–9.

**Наукові праці, у яких опубліковані основні результати дисертації
(зарубіжні галузеві видання):**

8. Глуховська М.С. Ассоциация как один из факторов мотивации новообразования в языке // «Austria-science»: ежемесечный международный научный журнал. Австрія. 2017. №5. С. 52–55.

**Наукові праці, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації
(тези):**

9. Глуховська М.С. Відонімні суфіксальні деривати // Мова та культура: сучасні аспекти співвідношення: матеріали науково-практичної конференції (Івано-Франківськ, 8-9 лютого 2019 р.). Херсон: Видавництво «Молодий вчений», 2019. С. 11 – 13.

10. Глуховська М.С. Відонімні суфіксальні деривати-назви осіб за належністю асоціативно-порівняльно мотивованих інновацій словотвірної категорії особи // Сучасні наукові інновації: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 16-17 лютого 2019 р.). Київ: МЦНД, 2019. С. 50 – 51.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	4
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОТИВАЦІЇ ІННОВАЦІЙНИХ ДЕРИВАТИВ	12
1.1. Історія, сучасний стан і перспективи інноваційних досліджень	12
1.2. Мовні і позамовні чинники появи нових одиниць. Питання визначення новизни мовних знаків	23
1.3. Словотвірна номінація в контексті інноваційних досліджень	33
1.4. Словотвірна мотивація як основне поняття деривації: суть і різновиди.....	37
Висновки до першого розділу.....	57
РОЗДІЛ 2. ВИСОКОПРОДУКТИВНІ ІМЕННИКОВІ СЛОВОТВІРНІ КАТЕГОРІЇ З ДЕРИВАТАМИ АСОЦІАТИВНО-ПОРІВНЯЛЬНОЇ МОТИВАЦІЇ	60
2.1. Словотвірна категорія збірності-сукупності: особливості творення й мотивації	60
2.1.1. Мотиваційні особливості досліджуваних дериватів	61
2.1.2. Способи і засоби творення іменників збірності-сукупності з асоціативно-порівняльною мотивацією	77
2.2. Словотвірні локативи з асоціативно-порівняльною мотивацією	89
2.2.1. Мотиваційні особливості дериватів просторової і часової локації.....	90
2.2.2. Способи і засоби творення дериватів асоціативно- порівняльної локативності	103
Висновки до другого розділу	116
РОЗДІЛ 3. АСОЦІАТИВНО-ПОРІВНЯЛЬНА МОТИВАЦІЯ ДЕРИВАТИВ МАЛОПРОДУКТИВНИХ ІМЕННИКОВИХ КАТЕГОРІЙ	118
3.1. Словотвірна категорія опредметненої дії: мотиваційні й структурні особливості.....	118

3.1.1. Мотиваційні й структурні особливості відонімних суфіксальних дериватів	119
3.1.2. Мотиваційні особливості відапелятивних суфіксальних дериватів	124
3.1.3. Особливості основоскладання у творенні дериватів опредметненої дії	130
3.2. Деривати словотвірної категорії інструментальності	134
3.2.1. Особливості мотивації інструментальних дериватів	135
3.2.2. Способи і засоби творення інноваційних дериватів інструментальності	144
3.3. Словотвірна категорія особи як репрезентант інноваційних дериватів із асоціативно-порівняльною мотивацією	152
3.3.1. Особливості суфіксального творення дериватів-назв осіб... 153	
3.3.2. Контамінування у творенні назв осіб-поєднувачів ознак... 158	
3.3.3.Основоскладання як переважальний спосіб творення назв осіб-виконувачів дії	160
3.4. Асоціативно-порівняльна мотивація дериватів словотвірної категорії опредметненої ознаки	164
3.4.1. Мотиваційні особливості дериватів опредметненої ознаки 165	
3.4.2. Особливості структурування дериватів опредметненої ознаки	168
Висновки до третього розділу.....	170
ВИСНОВКИ	173
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	177
ДОДАТОК 1	192
ДОДАТОК 2	194
ДОДАТОК 3	195

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

вл. назва – власна назва

Д – дієслово

ЗМІ – засоби масової інформації

І – іменник

ЛУ – газета «Літературна Україна»

НУЛ – Мазурик Д. Нове в українській лексиці. Словник-довідник. – Львів: Світ, 2002. – 130 с.

П – прикметник

ПіК – Політика і культура (часопис)

Присл. – прислівник

СНУМ – Віняр Г. М., Шпачук Л.Р. Словник новотворів української мови кінця ХХ століття. – Кривий Ріг : б.в., 2002. – 181 с.

ССІС – Сучасний словник іншомовних слів : близько 20 000 слів і словосполучень / О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. – К. : Довіра, 2006. – 789 с. – (Словники України).

СУМ 11 – Словник української мови в 11 т.– К. : Наук. думка., 1970–1980.

УМЕ – Українська мова. Енциклопедія.

ВСТУП

Мова завжди є і буде відображенням найрізноманітніших процесів і явищ у спільноті, яка послуговується цією мовою. Що помітніші зміни відбуваються в суспільстві, то інтенсивнішими стають і зрушення в мові щодо її поповнення новими одиницями чи удосконалення наявних мовних засобів.

Як зазначають дослідники (і не тільки лінгвісти), сьогодні в українській мові з'явилася велика кількість нових мовних одиниць різних рівнів, до того такої інтенсивності їхньої появи українська мова не знала. Цей факт змушує говорити про «інноваційний бум», який у свою чергу передусім зумовлений позамовними факторами: постановня справжньої Української держави, з її політичними, ідеологічними, адміністративними атрибутами, отримання українською мовою іншого статусу, ніж вона мала в радянські часи, зміна зв'язків України і її громадян з іншими державами тощо. У свою чергу, як правильно зауважує А. Архангельська, інноваційні елементи в мові стають «унікальним джерелом різноманітної інформації: неологізми у свій спосіб характеризують добу, у якій вони виникли, суспільство, лінгвокультурний колектив мовців, для якого такі одиниці є актуальними, і, насамкінець, саму мову, стан її словотвірної системи у взаємодії внутрішніх та зовнішніх ресурсів для творення нових номінативних одиниць» [8, с. 179].

Звичайно, такі зміни в мові прямо позначилися й на станові досліджень української мови – значно зросла кількість праць, присвячених вивченню інновацій, до того ж такі дослідження стосуються найрізноманітніших аспектів. Зокрема, у полі наукових зацікавлень знаходяться інновації таких мовних рівнів: лексика (праці Л. Струганець [159; 160], О. Стишов [156; 157]), синтаксис (І. Вихованець [29; 30; 31]), фраземіка (Г. Бардукова [11], Л. Скрипник [150]), семантика (А. Загнітко [57, с. 135-147]). Об'єктом дослідження стають інноваційні процеси і їхні наслідки в різних складниках (субмовах) української національної мови: соціальні діалекти (Л. Карпець [68], Л. Ставицька [152; 153]), територіальні діалекти (Д. Бучко [21, с. 12-13;

22]), стилі літературної мови (О. Стишов [156], С. Лук'яненко [96]), термінологія (І. Кочан [88]) та ін.

Серед досліджень, присвячених інноваціям в українській мові, особливе місце займають напрацювання в галузі дериваційної інноватики; специфікою таких досліджень є відхід на задній план розгляду окремих одиниць, не зв'язаних між собою, і переважання комплексного, системного підходу до інноваційних явищ. Зміна орієнтирів зумовила появу й формування нових чи увиразнення, поширення наявних напрямків у вітчизняній дериватології. Серед них помітно виділяються такі напрямки:

- категорійний словотвір у ширшому контексті категорійної граматики (І. Вихованець [29, с. 3-10; 30, с. 31-36; 31, с. 130-134], К. Городенська [43], В. Олексенко [121]);
- динаміка і перспективи словотвірних процесів (Є. Карпіловська [69, с. 148-158; 70], Н. Клименко [76; 77; 78], Л. Кислюк [74; 75], О. Тараненко [161]).
- основоцентризм і парадигматичність у словотворенні (З. Валюх [23, с. 24–31], В. Грещук, Р. Бачкур, І. Джочка, Н. Пославська [50]);
- теорія словотвірної номінації (А. Нелюба [115; 116], О. Олексенко й О. Мізіна [125]) та ін.

Можна стверджувати, що в українській дериватології постали і розвиваються нові галузі: інноватика (чи неологія) і дериватографія у контексті неографії. Про це, зокрема, свідчать словникові праці, а саме праця відділу лексикології і лексикографії Інституту української мови НАН України, серія словників авторського словотворення Рівненщини та ін. Наявний у словниках матеріал дає змогу науковцям досліджувати мову не як якусь даність, застиглість, а в її змінах, динаміці, у найменших нюансах.

У контексті інноваційних досліджень бачиться важливою не тільки поява нового, що потребує нової чи оновленої назви, – важливим перед появою назви є факт вибору із наявних тієї чи тієї ознаки для називання. Ідеться про мотиваційні зв'язки між мовними одиницями, які є одним із найпомітніших виявів системності в номінації і, мабуть, чи не

найскладнішим і найрізноманітнішим серед них. У мотиваційні зв'язки втягнуто майже всі одиниці мови, і не тільки номінативні: одні з них є непохідними на синхронному зрізі мови, проте самі можуть бути основою для мотивації інших мовних знаків, інші – є похідними (мотивованими) і разом із тим самі можуть ставати мотивом для творення інших. Особливо виразно така специфіка виступає на рівні творення слів. У зв'язку з цим для дериватологів актуалізується питання дослідження явища словотвірної мотивації, її різновидів, засобів і способів утілення. На відміну від узвичаєних, давніх дериватів, інновації дають можливість побачити живий, безпосередній процес вибору мотиваційної ознаки. Проте системних, комплексних досліджень у цьому напрямку в українській дериватології бракує.

Наукове пізнання нових мовних одиниць безсумнівно уможливило розуміння не тільки суто мовних явищ, а й буття суспільства у визначений час, його цінностей і переваг. Насамперед дослідження мовних інновацій дає змогу простежити їхні взаємодійні процеси з уже наявними (традиційними) елементами різних рівнів мови, визначати типове й унікальне в розвитку мови, краще зрозуміти картину світу українського суспільства й окремого його представника, прогнозувати наслідки нового в подальшому розвитку мови, створити об'єктивнішу й повнішу лінгвістичну теорію. Системне й комплексне дослідження порівняльно-асоціативного різновиду словотвірної мотивації дериватів, що з'явилися в українській мові від 90-их років ХХ століття, є одним зі шляхів і способів реалізації зазначених можливостей. Саме в цьому й полягає **актуальність** роботи.

Варто звернути увагу на той факт, що в досліджуваний період з'явилася значна кількість інноваційних дериватів з асоціативно-порівняльною мотивацією (іменникові, прикметникові, дієслівні, прислівникові) різної категорійної належності, різних способів творення й використання широкого набору словотворчих засобів. Дослідити й повністю описати їх в праці такого типу неможливо.

Метою цієї роботи є виявлення першопричин вибору мотиваційних ознак дериватів іменникових словотвірних категорій, засобів, способів і механізмів їхнього втілення.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі **завдання**:

- 1) проаналізувати сучасний стан дослідження словотвірних інноваційних процесів в українській мові, при цьому зацентрувавши увагу на основних аспектах, на перспективах, суперечках і неузгодженостях;
- 2) визначити критерії інноваційності мовних явищ й окреслити межі відібраного для аналізу матеріалу, здійснити його класифікацію відповідно до мети дослідження;
- 3) на основі наявних наукових праць з'ясувати словотвірне підґрунтя мотивації як підготовчого кроку в номінуванні довкілля;
- 4) визначити й проаналізувати інноваційні деривати з асоціативно-порівняльною мотивацією, способи і засоби її втілення у зіставленні із відповідними загальномовними (традиційними, узуальними) дериватами в українській мові;
- 5) з'ясувати роль контексту у творенні й функціонуванні дериватів із асоціативно-порівняльною мотивацією.

Об'єктом дослідження стали іменникові деривати-інновації, що з'явилися в українській мові від кінця XX століття.

Предметом дослідження є особливості асоціативно-порівняльної мотивації інноваційних іменникових дериватів, причини й умови вибору мотиваторів, способи і засоби її втілення.

Джерела фактичного матеріалу. Матеріалом дослідження стали праці, присвячені інноваційним процесам в українській мові: 1) словники інновацій (Г. Віняр і Л. Шпачук, Ж. Колоїз, Д. Мазурик, А. Нелюби та ін.); 2) словники-додатки до монографічних чи дисертаційних праць (О. Стишов, А. Архангельська, Є. Карпіловська, Н. Клименко, Л. Кислюк); 3) використовуваний у наукових працях мовний матеріал як унаочнення тих чи тих інноваційних процесів (Л. Карпець, Ж. Колоїз, К. Брітікова);

4) авторська картотека, укладена на основі суцільної вибірки з різних джерел.

До аналізу залучено понад 1700 одиниць.

Під час виконання завдань використано такі **методи** наукового дослідження:

- описовий метод уможливив систематизацію матеріалу, аналіз його з урахуванням визначеної мети;
- зіставно-порівняльний метод використано під час з'ясування особливостей інноваційних дериватів, різних своєю стильовою належністю, належністю до різних словотвірних категорій;
- метод компонентного аналізу й диференційний метод використано під час аналізу особливостей мотивації досліджуваних номенів;
- метод кількісних підрахунків дав змогу визначити низку особливостей інноваційних номенів чи їхніх груп (системність, продуктивність, регулярність явищ, активність процесів);
- методи лінгвістичного моделювання використано для визначення ступеня реалізації потенціалу окремих словотворчих засобів і словотвірних моделей.

Наукова новизна: у межах іменникових словотвірних категорій системно досліджено деривати-інновації з асоціативно-порівняльною мотивацією, визначено внутрішньомовні й позамовні чинники, що впливають на вибір мотиваційних ознак, переважальні засоби реалізації асоціативно-порівняльної мотивації, наслідки для словотворення сучасної української мови, виявлено продуктивні й малопродуктивні способи і засоби творення конкретних аналізованих дериватів й іменникових словотвірних категорій загалом.

Теоретичне значення дослідження полягає в подальшому розвитку теорії словотвірної номінації, у розширенні й поповненні знань про особливості словотвірної мотивації; крім того, викладені в роботі авторські надбання сприяють і розвитку теорії лінгвістичної інноватики й номінації загалом; результати і напрацьовані способи дослідження матеріалу можна

застосовувати для вияву й вивчення інших аспектів українського інноваційного словотворення.

Практичне значення виконаного дослідження визначають можливості застосування теоретичного апарату словотвірної інноватики й отриманих результатів у подальшому вивченні словотвірних явищ в українській мові. Сам матеріал і способи його опрацювання можна буде використати під час укладання й проведення навчальних курсів зі словотвору й лексикології, спецкурсів з інноватики й теорії словотвору, в удосконаленні практики укладання словотвірних словників, у порівняльних дослідженнях різних мов.

Особистий внесок автора: у ході дослідження одноосібно одержано результати про особливості асоціативно-порівняльної мотивації дериватив-інновацій як системного явища, що знаходиться у тісному взаємозв'язку і взаємозумовленості словотвірних процесів.

Зв'язок роботи з науковими темами. Дисертація пов'язана з комплексною науковою темою кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди «Сучасна українська мова: когнітивний і прагматичний аспекти дослідження» (державний реєстраційний номер 0111U006434). Тему кандидатської дисертації затвердила вчена рада ХНПУ імені Г.С. Сковороди (протокол № 6 від 20 грудня 2013 року).

Апробація роботи. Дисертацію обговорено на засіданні кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди (протокол № 9 від 19 лютого 2019 року). За основними положеннями і результатами дослідження виголошено доповіді на таких міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях: XV Міжнародна конференція з актуальних проблем семантичних досліджень «Сучасні напрями в дослідженні мовних одиниць (на матеріалі української та російської мов)» (Харків, 2014), Міжнародна науково-практична конференція «Українська мова у парадигмі світової лінгвістики» (Одеса, 2017), III Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні наукові інновації»

(Київ, 2019), Науково-практична конференція «Мова та культура: сучасні аспекти співвідношення» (Івано-Франківськ, 2019), Всеукраїнська наукова конференція «Гуманітарні читання» (Харків, 2014), Всеукраїнські наукові читання, присвячені пам'яті професора С.І. Дорошенка (Харків 2019 р.).

Публікації. З теми дослідження опубліковано 8 одноосібних статей, 7 з них – у наукових виданнях, затверджених МОН України як фахових, 1 в зарубіжному галузевому виданні (Австрія); 2 тез.

Обсяг і структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, 3 додатків, списку використаної літератури (181 одиниця). Обсяг – 207 с., текстова частина – 172 сторінки (8 д.а.).

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОТИВАЦІЇ ІННОВАЦІЙНИХ ДЕРИВАТИВ

Українські мовознавці одностайно відзначають неабияку інтенсивність появи нових мовних одиниць на різних рівнях мови, починаючи від кінця минулого століття, до того ж зауважують цей факт як стійку тенденцію. Джерела поповнення української мови новими називальними одиницями відзначаються своєю різноманітністю: запозичення їх із інших мов, творення ресурсами своєї мови, оновлення (семантичне чи структурне) уже наявних одиниць, повернення з архіву й припасування до сучасних потреб тощо. Такі процеси по-різному відбуваються у складниках національної мови: високий ступінь активності в жаргонах і в стильових різновидах масової комунікації, менша активність у художньому й науковому стилях.

Цілком природно такі процеси і їхні наслідки в мові стали одним із основних предметів дослідження в сучасній українській лінгвістиці. Проте поруч із неабиякими досягненнями і надбаннями вітчизняних науковців немає одностайності в потрактуванні деяких аспектів і явищ.

Цей розділ присвячено питанням, що є ґрунтом словотвірної інноваційної теорії і мають важливе значення для нашого дослідження: окреслення наукових основ і перспектив вивчення інноваційних засобів, з'ясування мовних і позамовних чинників появи нових одиниць, визначення часових меж «нового» й умов утрати відповідних ознак, визначення суті і типів (різновидів) словотвірної мотивації (розмежування словотвірних і не словотвірних номінативних процесів).

1.1. Історія, сучасний стан і перспективи інноваційних досліджень

Історія мовознавчого освоєння нових назв (переважно це була лексика української мови) мала кілька періодів, кожен із яких відзначався своїми особливостями: предметом дослідження і його кількісними виявами, способами і методами інтерпретації, ступенем науковості інтерпретацій,

переважальними першопричинами появи, завданнями і метою досліджень та інше.

Як зазначає Д. Мазурик, дослідження неологізмів як деяка система формується в середині ХІХ-го століття [97].

С. Лук'яненко, чи не перший здійснивши повний системний експурс в історію неологічних досліджень, визначив основні періоди неології і при цьому назвав підстави пропонованої хронології [96, с. 12–27]. Зокрема, на його переконання, історія українських досліджень нових мовних одиниць має три періоди зі своїми особливостями.

Перший період: середина ХІХ – початок ХХ століть (піднесення української літературної мови, необхідність «кувати» нові слова, брак критеріїв творення нових слів через брак належних лексикографічних джерел, різність концепцій розвитку української мови в підросійській і підавстрійській частинах України, несистемність викладів).

Тут додамо, що в цей період лише намічаються основи системного підходу до вивчення нового, значним був вплив прагматичних настанов. Зрештою, цей період виділяється саме постановкою низки питань про шляхи появи нового, його потрібність і значення в українській мові, напрацювання окремих практичних настанов щодо використання свого і чужого у творенні нових одиниць (в основному слів).

Другий період: 20-і – 30-і роки минулого століття (системність і науковість досліджень, наявність двох позицій-бачень розвитку української мови – суто «народницький» і «розумних компромісів», становлення відбувалося в руслі лексикологічних і лексикографічних напрацювань, двоякість оцінки авторського словотворення, брак ґрунтовних мовознавчих традицій, взорування на нормативність/анормативність, системність/позасистемність, доцільність/недоцільність новотворів, визначення авторської компетентності і фаховості у творенні нового).

Крім того, варто зауважити, що в цей період значним був позамовний чинник – корінна зміна соціально-політичного устрою з її наслідками в мові

(це, на нашу думку, був справжній перший «інноваційний вибух» з усіма його позитивними і негативними наслідками для мови). У зв'язку з цим зростає інтенсивність досліджень нового, формуються суто наукові підходи в дослідженні нових явищ у мові, напрацьовуються нові методи їхнього дослідження, формулюються вимоги до інновацій з огляду на їхню нормативність, потрібність тощо.

Третій період: середина 40-х – 90-і роки минулого століття (вплив ідеологічних настанов на неологічні студії, заперечення попередніх здобутків і копіювання/насадження російського, тотальна контрольованість інноваційних процесів, актуалізація й активізація словотвірних досліджень, переважальний об'єкт дослідження – художня мова).

Саме в цей період з'являються класифікації інновацій, формується система термінів, як джерело досліджень все ще переважає мова художньої літератури.

Зрештою, виділення таких періодів є цілком виправданим і ґрунтується на реальних особливостях розвитку українського мовознавства. Можна по-різному оцінювати ці періоди, як і їхніх представників, по-різному ставитися до їхніх здобутків у цій галузі. Проте безсумнівним залишається такий факт: кожен попередній період відобразився в сучасному стані розвитку інноваційних досліджень, а відомі й маловідомі діячі науки і письменства в той чи той спосіб своїми здобутками зумовили існування сучасної української інноватики / неології, заклавши її початки й основи.

Переважна кількість дослідників визначають окремий період у появі і лінгвістичному освоєнні нових мовних одиниць – від кінця ХХ століття й до цього часу: Є. Карпіловська, Л. Кислюк, Ж. Колоїз, С. Лук'яненко, Д. Мазурик, М. Навальна, А. Нелюба, О. Стишов та інші. Як бачиться, для такого хронологічного позначення є всі підстави як суто мовного характеру – зрушень у самій мові і в їхніх характеристиках, так і в плані інтенсивності інноваційно-лінгвістичних досліджень: порівняно з попередніми періодами фактично відбулося повне коригування інноваційних досліджень – від

поодиноких праць і окремих аспектів до досягнення комплексності, у статичній динаміці. Такий стан навіть відобразився на дефініції основного терміна *інновація* – ним позначають не тільки конкретну мовну одиницю того чи того рівня, а явища і процеси зі змінами в системі мови. У зв'язку з цим Т. Пристайко зауважує визначальну термінологічну ознаку використання цього терміна: науковці частіше звертаються до родового терміна *інновація* (порівняно з *неологізм*), а з ним використовують арсенал видових понять [137, с. 42].

У зв'язку із зазначеним в українській лінгвістиці (і не тільки в українській) утверджується думка про природну необхідність формування (виділення) окремої мовної галузі – *неології*. І така думка є небезпідставною: дослідження в галузі мовних інновацій втілено не в поодиноких працях – вони становлять системний комплекс різноспрямованих напрямків, у поле уваги яких потрапляють зміни на всіх рівнях мовної структури.

Зазначений стан небезпідставно дав можливість Ж. Колоїз стверджувати таке: неологія перебуває у статусі науки, що відбулася, оскільки «має свій науковий апарат, свою історію та свої перспективи розвитку» [81, с. 30].

Безсумнівним є і той факт, що сучасний стан появи нових мовних одиниць відрізняється своїми особливостями від попередніх періодів; тут назвемо деякі із найпомітніших особливостей.

Сьогодні у мовознавстві існує вираз «неологічний вибух». З'явився він десь на початку 70-их років минулого століття і стосувався процесів французької мови (див. для прикладу працю В. Гака [34, с. 37–52]. Проте з цілком зрозумілих суспільних причин такий вибух не зачепив мов народів, що входили до СРСР і знаходилися під значним впливом (диктатом) російської мови. Безумовно, зазначене цілком стосується й української мови: про українськомовну словотворчість тих часів не можна нічого сказати, оскільки немає відповідних словників (порівняймо зі словниками-довідниками російської мови [85, с. 60–70]. В українській мові справжній (другий після 20-30-х років) «неологічний вибух» неабиякої потужності з

усіма його особливостями й наслідками стався у кінці XX на початку XXI століття.

Помітною особливістю цього періоду є інтенсивність появи і кількісні параметри нових одиниць. Інноваційні процеси охопили різні аспекти буття українського суспільства: економічні, політичні, виробничі, сімейно-побутові тощо. У зв'язку з цим порівняно з попередніми періодами нові мовні засоби стали з'являтися не як одиничні, не пов'язані з іншими, а цілими «тематичними групами». До того ж це були номени різних рівнів мови: семантичні, словотвірні, синтаксичні, аббревіаційні; такі процеси майже рівною мірою охопили систему власних і загальних назв.

Як свідчать словники і матеріали наукових публікацій, інноваційно-номінативні процеси охопили найрізноманітніші складники національної мови: різною мірою позначилися в стилях літературної мови, неабияк зросла інтенсивність і продуктивність у соціальних діалектах, у соціальних мережах (поява, поширення і розвиток яких в Україні припадає саме на цей період).

Сучасні словотвірні інновації (і, мабуть, інновації інших мовних рівнів) утворено від найрізноманітніших за часом появи і мовним рівнем твірних основ, вони здебільшого мають прозору мотивацію, відзначаються тематичним різноманіттям, широким охопленням різних сфер суспільного буття. У названих та інших особливостях дериватів-інновацій вбачається неабияка їхня наукова і практична значущість.

У згаданій вище серії словників лексико-словотвірних інновацій зазначено, що «не всі фіксовані одиниці стануть надбанням узусу, однак у сукупності вони відображають ще й *приховані ресурси, можливості* словотвірної номінації української мови». Як показує аналіз наукових досліджень із мовної інноватики, науковці одностайні в тому, що порівняно з наявними мовними засобами інноваційні виявляють функціональні, словотвірні, семантичні та синтаксичні можливості мовних засобів, не знаних до цього часу, різноманітніше відображають дійсність, при цьому відзначаються й неабиякою варіативністю.

Зазначені особливості мовних інновацій не змогли не позначитися на лінгвістичних дослідженнях. У зв'язку з цим необхідно говорити і про «вибух» неологічних досліджень, про зміну їхніх орієнтирів і пріоритетів. Назвемо найпомітніші серед них, які в свою чергу зумовили інші зміни в науковій парадигмі дослідження нового в мові.

1. Важливим є факт чіткого окреслення завдань неологічних досліджень. Як показує аналіз наукової літератури, у попередні періоди завдання зводилися до встановлення ознак, за якими мовну одиницю можна вважати новою, з'ясування причин і шляхів її появи, лексикографування – фактично у центрі уваги була конкретна нова мовна одиниця. Про такі настанови можна судити зі способу подання словникових матеріалів, з окремих викладок у наукових працях попередніх періодів.

Новітні українські дослідження інновацій, не заперечуючи надбань і настанов попередників, звертають увагу на зміну об'єкта неологічних досліджень – це вже не окремі мовні одиниці чи якийсь їхній набір, а «зміни в системі мови і в способах її описання» [69, с. 148–158].

2. Зрозуміло, що за названих у попередньому пункті обставин значно змінився і набір мовних одиниць, що потрапляють у поле зору науковця.

Найпомітнішими серед інших є лексичні інновації, що зумовлено самою історією інноваційних досліджень – саме слово завжди було в полі уваги дослідників різних часів і різних шкіл, саме нові лексеми виділялися і своїми кількісними виявами. Відповідно на рівні дослідження нових лексем сформувалися й найрізноманітніші підходи до їхнього пізнання й виділення відповідних різновидів: інтенсивність входження до мовної системи (моментальні, поступові, несподівані/випадкові) [156], відображення співвідношення нової лексеми із часовими реаліями (нова реалія, стара, актуалізована, гіпотетична, зникаюча) [134] та ін.

Значно меншою кількістю праць і аспектів відзначаються дослідження інноваційних процесів у фразеології й синтаксисі – в основному це невеликі обсягом статті. Тут варто принагідно згадати розвідки А. Загнітка [57,

с. 129–151; 58, с. 135–147], А. Анісімової й Н. Гольберг [3, с. 8–10], Ю. Маркітанова [101, с. 247-256], Н. Скиби [148, с. 308-313].

3. Незважаючи на деякі наявні суперечності й розбіжності, у лінгвістичних дослідженнях виділено різновиди інновацій. Не вдаючись до детального аналізу, подаємо зведений набір таких різновидів:

- правописні (неографізми) чи орфографічні інновації,
- неоморфеми,
- словотвірні інновації (неоформанти, неооснови, нові моделі словотворення),
- граматичні інновації (морфологічні й синтаксичні),
- стилістичні інновації (мовні одиниці, що змінили функціональний статус, зокрема перейшли з архіву, з маловживаних до одиниць частотного використання, із соціальних і територіальних діалектів перейшли до загальноновживаних),
- лексичні інновації,
- семантичні інновації (неосемантизми).

Залежно від шляхів їхньої появи виділяють *новотвори* (сконструйовано безпосередньо в мові), *неозапозичення* (прийшли з інших мов), *актуалізовані* (повернуті до вжитку з мовних архівів чи змінилася частотність їхнього використання).

4. Відповідно в українському мовознавстві значно розширено завдання неологічних досліджень. Зокрема, на передній план виходять такі аспекти в дослідженні нових мовних одиниць:

- соціальна зумовленість і необхідність появи,
- специфіка функціонування й комунікативні можливості,
- системні зв'язки (реальні і можливі), системотвірні можливості нових засобів,
- динамічність інноваційних процесів,
- інновації як показник відображення мовної картини світу особи й мовного колективу,

- керованість мовотворчості,
- прогностичний аспект,
- породжувальні можливості мови та інше.

5. Розширилися рамки інноваційних досліджень. Якщо в попередні періоди об'єктом досліджень нового були в основному нові елементи в художній літературі, у публіцистиці, меншою мірою в термінології, то сучасний етап досліджень відзначається неабиякою активністю досліджень соціальних діалектів. Такий сплеск зацікавлень ґрунтувався на об'єктивних чинниках:

- змінився статус жаргонів (вони стали активно взаємодіяти з іншими складниками національної мови – особливо зі стилем засобів масової інформації і розмовним стилем); фактично ж соціальномовні елементи проникли в усі сфери спілкування;
- змінилася й роль жаргонів у розвитку загальномовних процесів і явищ;
- відбулася лінгвістична й суспільна переоцінка естетичної й культуромовної вартості жаргону, зокрема в багатьох працях (і не тільки мовознавчих) автори відзначають наявність у жаргонів своїх особливих комунікативно-прагматичних та естетичних ознак, своїх важливих, не властивих для інших складників національної мови, функцій;
- тільки після осмислення вище зазначених особливостей жаргону було знято табу з використання його різновидів, з дослідження його природних властивостей і суті, відбулася, за словами Л. Ставицької, «реанімація жаргонного вокабуляру»;
- саме на цей період припадає поява нових жаргонів (жаргон комп'ютерників, наркоманів), завершення становлення жаргону уболівальників-фанів, спортсменів.

Про названі й інші процеси свідчила і поява значної кількості мовних інновацій.

Зрештою, мовознавці заговорили про формування нової лінгвістичної галузі – жаргонології. Переважну частину праць у цій галузі

присвячено саме новим мовним засобам: згадаймо праці Л. Карпець [68], Пиркало [130], Я. Старченко [154]. У цьому зв'язку треба зауважити ще одну особливість дослідження новотворів: періоди становлення української інноватики, що їх визначив С. Лук'яненко [96, с. 12–27], майже повністю збігаються з періодами, що їх визначила Л. Карпець у розвиткові української жаргонології [68].

6. Сучасний стан і особливості нових мовних засобів зумовили появу значної кількості словників новотворів, різних своїм призначенням і зареєстрованим матеріалом:

- загальноінноваційна неографія/комбіновані – зібрано різноманітний мовний матеріал без будь-якого його вирізнення (Д. Мазурик [98]),
- неографія соціальних діалектів: Л. Карпець (спортивний жаргон), Пиркало (молодіжний жаргон), у В. Максимчука (назви осіб у художній літературі) [100, с.220–223]) та ін.
- стилістична неографія – словники містять нові одиниці різних стилів (Колоїз, Шпачук, Архангельська; сюди ж необхідно додати й створення значної кількості словників авторської мовотворчості, до того в поле зору укладачів потрапили не тільки твори авторів досліджуваного періоду, а й попередніх періодів [100, с.220–223]).
- словотвірна неографія (з-поміж інших є найпомітнішою) – напрацьовано принципи лексикографування дериватів (А. Нелюба, Є. Карпіловська).

Заперечувати значущість цих та інших словників інновацій для української мови, для її вивчення, наукового осмислення і практичного застосування не можна.

У передмові до деяких своїх словників А. Нелюба звертає увагу ще на інші помітні особливості словників інновацій для українського суспільства. Зокрема, він зауважує: «Такі словники допомагають оперативно увести до наукового й культурологічного обігу «найсвіжіший» матеріал, осмислити його, дати стилістичну оцінку, визначити «коефіцієнт» доцільності й подальші перспективи. Безсумнівним є і той факт, що за допомогою таких

словників можна в деталях і нюансах писати й вивчати «поточну» історію спільноти – історію, яку не можна переписати... Звичайно, не всі фіксовані одиниці стануть надбанням узусу, однак у сукупності вони відображають ще й *приховані ресурси, можливості* словотвірної номінації української мови» [113, с. 3].

Можна стверджувати, що сучасна українська неографія, її здобутки є одним із значущих засобів творення лінгвістичного неологічного вчення і водночас показником рівня розвитку української лексикографії в цілому.

7. Про існування нової галузі неології / інноватики говорить наявна система термінів, що позначають відповідні поняття. Зародження неологічного терміноапарату почалося в перший період інноватики: відзначалося обережним (апробувальним, експериментальним, частіше індивідуальним) використанням назв. Згадаймо для прикладу: *видумане слово, нове слово, неологізм, новороблене слово, чужоземне/позичене слово*. Пізніше з'являються інші позначення досліджуваних явищ: *квазінародний термін, сурогат* (пор. із сучасним *гібрид*). Із розширенням об'єкта дослідження з'явилися терміни *нові звороти* чи *лексико-фразеологічні новотвори, індивідуальний/поетичний* чи *художній неологізм* (пор. із новішим *оказіоналізм*), *інновація* (з іншим значенням, ніж зараз).

Від початків неологічних досліджень залишилися лише окремі терміни – фактично постала нова термінологічна система. Сьогоднішня термінологія відзначається послідовністю й усталеністю використання, позначає найрізноманітніші поняття неотермінології, яка відображає ієрархію понять – тобто й сама відзначається ієрархічністю.

Хоча, як і в інших галузях мовознавства, і в інноватиці процес створення повноцінної й адекватної терміносистеми ще не завершено: про це, зокрема, свідчить наявність синонімії, паралельне використання термінів, різнотлумачення одного і того ж тощо (про такі особливості неотермінології і окремі пропозиції її впорядкування йдеться в колективній монографії «Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі» [78, с. 12–32]).

Зазначені вище та інші особливості статусу інновацій у наукових дослідженнях, особливості їх вивчення уможливають твердження про формування у вітчизняному мовознавстві нових галузей: неології (інноватики) і неографії. При цьому виокремилися й різноманітні аспекти (шляхи) наукового пізнання інновацій. Серед них помітними є дослідження змін на всіх мовних рівнях, прагматичні основи появи інновацій, рушії появи нового та інше.

Чи не найпомітнішим із них є аспект динаміки мови. У цьому контексті треба назвати праці К. Городенської «Нові явища та процеси в українському словотворенні: динаміка чи деструкція словотвірних норм» [42], «Деривація синтаксичних одиниць» [41], Л. Струганець «Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ століття» [159], Є. Карпіловської, Н. Клименко, Л. Кислюк «Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі» [78], Л. Кислюк «Сучасна українська словотвірна номінація: ресурси та тенденції розвитку» [74], І. Кочан «Динаміка і кодифікація термінів з міжнародними компонентами в сучасній українській мові» [88], М. Навальної «Динаміка лексикону української періодики початку ХХІ ст.» [110], О. Тараненко [161]) та ін.

Завершуючи виклад із цього питання, необхідно зазначити, що в дослідженні нових мовних засобів в українській лінгвістиці чітко виділяється декілька періодів зі своїми особливостями розуміння нових засобів, предмета дослідження, особливостями його оцінювання з погляду критеріїв правильності/неправильності, потрібності/зайвості, значущості.

Об'єктивні і суб'єктивні умови розвитку сучасного українського суспільства дали поштовх до неабиякої інтенсивності появи і широкого функціонування нових засобів на різних мовних рівнях, у різних складниках національної мови. Таке в свою чергу стало причиною формування нової лінгвістичної галузі – неології з визначенням її предмета, завдань, поняттєвого апарату, способів та інструментів дослідження й наукової інтерпретації фактів і явищ; можемо говорити і про сформованість у межах

української лексикографії її різновиду – неографії, у якій помітними є словотвірні словники.

1.2. Мовні й позамовні чинники появи нових одиниць. Питання визначення новизни мовних знаків

На відміну від попередніх періодів формування і становлення неології / інноватики сьогодні одним із основних питань наукового пошуку є встановлення й оцінка причин і умов появи нових одиниць. Фактично мало яка праця, присвячена мовним інноваціям, залишає поза увагою такі питання – в одних працях наявні детальні, розлогі відповіді, в інших – такі питання викладено побіжно.

На основі зазначених праць спробуємо узагальнено описати згадані положення й здійснити їхній аналіз.

Традиційно в лінгвістиці виділяли такі основні причини поповнення мови новими одиницями: поява нових реалій у житті суспільства і відповідно постановня необхідності їх назвати і привнесення в суспільство чужих реалій з уже готовими їхніми назвами – так зване запозичування (тут необхідно згадати таких науковців, як В. Коломієць [82], О. Муромцева [109], В. Русанівський [140], О. Стишов [157] та інші). Здебільшого такі дослідження стосувалися найпомітнішого рівня мови – лексичного.

Традиційним є і виділення двох різноспрямованих, але взаємопов'язаних причин появи нового: позамовні і власне мовні причини. Аналіз наявної наукової літератури свідчить про більш-менш узгоджені погляди дослідників на цей аспект. Інша річ, що кожен із дослідників по-різному підходить до визначення значущості, переваги того чи того конкретного чинника у визначений період розвитку мови.

Як видається, найповніше і разом з тим у стислій формі назвав сучасні позамовні чинники появи інновацій О. Стишов. Так, окреслюючи позамовні впливи, дослідник пов'язує їх передусім зі зміною статусу України –

здобуття нею незалежності. При цьому він визначив такі основні позамовні чинники:

- 1) демократизація всіх галузей суспільного життя (нові соціально-економічні відносини, розширення функцій української мови);
- 2) істотне послаблення (а то й припинення) цензури й самоцензури (можливість висловлювати свої думки, погляди і будь-яких сферах життя);
- 3) зміна офіційного статусу української мови – стає державною в Україні (розширення сфер її використання);
- 4) зміни в соціальній структурі українського суспільства (зумовлюють нові риси взаємодії літературного різновиду мови з іншими її складниками – територіальними і соціальними діалектами, зростання ролі ЗМІ);
- 5) необхідність, доцільність, практичні потреби мовців (неабияке значення мовної особистості і зростання такого значення в спільноті, звідси значущість особистісних засад у розвитку мови);
- 6) мода на слова як вияв естетичних смаків певної доби (особливо стосується молодого покоління як виразника потягу до нового і несприймання консервативного);
- 7) необхідність пошуку нових засобів вираження для позначення нового (особливо виразно такі пошукувані одиниці виявляються на тлі стандарту і штампів і є добрими засобами впливу) [157, с. 21–23].

Звичайно, названі позамовні чинники не можуть охоплювати весь спектр взаємозв'язків між позамовними явищами і змінами в мові. Останні дослідження з динаміки мови свідчать і про інші чинники, що потужно впливають на сучасний стан появи нових засобів у мові. Серед них особливо виділяють процеси глобалізації у фінансово-економічній, політичній, культурницькій, інформаційній сферах суспільного життя. Від себе додамо досить важливу причину – розвиток технічних засобів спілкування (зокрема, як показують словники інновацій, значну частину матеріалу зафіксовано в соціальних інтернетівських мережах).

Чомусь у жодній із лінгвістичних чи інших праць, що присвячені дослідженню зовнішніх чинників оновлення, поповнення мови, не названо найпомітніший, фундаментальний, всезагальний – безкінечність пізнання людиною себе, довкілля, минулого й сучасного, намагання спрогнозувати майбутнє та ін. Як бачиться, саме цей чинник є і першопричиною існування інших зовнішніх впливів.

Звичайно, абсолютизувати значення позамовних чинників змін у мові не можна, оскільки це призведе до негативних явищ як у суспільстві, так і в самій мові (наочним прикладом тому була історія функціонування мов у радянські часи й утопічно-ідеологічне намагання «злити» всі мови в одну, як і злити в один радянський народ усі нації й народності тодішнього Радянського Союзу).

Названі та інші позамовні чинники мали різні вияви впливу на мову: були прямими й опосередкованими, затяжними і швидкоплинними в часі, природними й штучними (насаджуваними).

Поява нового в мові зумовлена й суто мовними чи внутрішньомовними причинами, які в свою чергу виражають саму суть мови і її здатність, запрограмованість до змін. Серед таких чинників звернемо увагу на найпомітніші, найвизначальніші, про які дослідники згадують у контексті появи інновацій чи в контексті розвитку мови загалом:

1) переважання у називанні (а саме називальні одиниці є основою інновацій), синтетичних одиниць над аналітичними, що в свою чергу зумовлено однією із визначальних засад мовлення – економністю, що за ініціативи А. Мартіне [102] у лінгвістичних працях визначено законом економії мовних зусиль (про це детально викладено у [115, с. 29–39]);

2) мова своєю природою не може бути застиглим, нерухомим явищем, у протилежному разі вона б не змогла задовольняти потреб користувачів різних поколінь і епох, саме її система з обов'язковістю передбачає зміни; до того ж мова запрограмована на використання, оскільки є породжувальним чинником мовлення, відповідно вона й живиться за рахунок мовлення [176];

фактично саме системність мови є запорукою її збереження й основою для її змін;

3) регулярність відтворення мовних знаків у процесі спілкування і водночас нерівномірність частотності відтворення-актуальності тих чи тих знаків; зазначена особливість зумовлює поступовий вихід з ужитку одних засобів, появу мовних лакун і необхідність їхнього заповнення актуальнішими, зручнішими, точнішими;

4) аналогічність і модельність як основа творення будь-яких мовних знаків, за таких умов мова ніби надає можливості будь-якому мовцю чи колективу мовців безкінечний ряд засобів-зразків для творення нового, особливо у випадках увиразнення мовлення, його видільності-експресивізації.

Як підсумок зауважимо, що між зовнішніми (позамовними) і внутрішніми (суто мовними) факторами існує досить тісний взаємозв'язок і взаємозумовленість, заперечити їх неможливо; ось чому сучасні науковці сприймають таке як аксіому.

На основі зазначених та інших мовних і позамовних процесів дослідники мов визначили взаємозалежні і водночас різноспрямовані тенденції в розвитку слов'янських мов, у тому числі й української.

Серед них названо такі парні протилежності:

- 1) інтернаціоналізація (глобалізація) і націоналізація (етнізація, автохтонізація, коренізація);
- 2) інтелектуалізація (спеціалізація, професіоналізація) і демократизація (лібералізація, субстандартизація, вульгаризація);
- 3) економія мовних засобів, синкретизм семантики номінації, асиметрія її форми та змісту і прозорість та аналітичність (деталізація) змісту, симетрія між формою і змістом;
- 4) прагматико-стилістична диференціація словотворчих засобів і їхня нейтралізація (зняття чи руйнація стилістичних обмежень);
- 5) дотримання усталених лексичних чи словотвірних норм і відхилення від таких норм, свідоме чи несвідоме їхнє розхитування [72, с. 6–7].

Отже, можна стверджувати, що інноваційні процеси в українській мові відбуваються в руслі загальнослов'янських, проте мають і свої специфічні ознаки.

Як показує аналіз фундаментальних (монографічних) праць, присвячених інноваційним процесам у мові, мало яка з них обходить питання визначення часових меж «новизни» мовної одиниці. При цьому кожен із авторів, визнаючи ті чи ті ознаки мовної одиниці як нової, доповнює їх своїми чи змінює їхню значущість.

Сьогодні в лінгвістиці виокремлено кілька таких суперечливих конкретних критеріїв визначення інноваційності мовних одиниць:

- 1) критерій словникової фіксації (новим є слово, якого немає у словниках [81; 97];
- 2) номінативно-денотативний, суть якого полягає в тому, що новим є лише те слово, яке називає нову реалію [105];
- 3) експресивно-стилістичний, суть якого полягає в тому, що мовна одиниця (здебільшого слово) викликає відчуття незвичності — такої, що тільки з'явилася [65; 87, с. 5–26]
- 4) критерій частотності (визначення частоти використання мовної одиниці в літературній мові як показник її утрадиційнення, загальноновживаності [84].

Звичайно, такі критерії не можна відкидати, оскільки до певної міри вони можуть бути (і в багатьох дослідників є) підставою, основою для виділення різновидів інноваційних одиниць. Проте названі критерії (ні кожен окремо, ні в своїй сукупності) не можуть бути надійними показниками неологічності мовних одиниць. Звичайно, віддання якомусь із них дослідницької переваги чи, навпаки, ігнорування якогось (якихось) із них завжди призводитиме до суперечностей, до термінологічної невизначеності, а ширше — і до неповноти наукових знань.

Для унаочнення такого твердження звернемося до деяких джерел.

У Словнику лінгвістичних термінів *неологізм* має таке визначення: слово або мовний зворот, створені для позначення нового предмета чи

вираження нового поняття. ... набувши широкого вжитку, входить в активний словниковий склад мови, перестає бути неологізмом [35, с. 151]; ідентичне визначення наявне й у російському джерелі, датованому тим же роком (1985) [139, с. 143].

Подані визначення виявляють таке:

- 1) названо одиниці тільки двох мовних рівнів, що можуть бути новими: слово і зворот (проте такими можуть бути і словотворчі засоби, і семантика зі збереженням форми тощо);
- 2) нові одиниці – для позначення нового поняття (проте новими одиницями може бути названо і вже наявні реалії, навіть старі, чи старі одиниці можуть бути використані для позначення нового);
- 3) зміна частотності вживання мовної одиниці як втрата нею статусу нового.

У новішому довідковому джерелі *неологізм* потрактовано дещо по-іншому: це слово, а також його окреме значення, вислів, які з'явилися в мові на даному етапі її розвитку і новизна яких усвідомлюється мовцями (загальномовний неологізм), або були вжиті тільки в якомусь акті мовлення, тексті чи мові певного автора (стилістичні, або індивідуально-авторські) [141, с. 408]. Отже, в цьому разі у визначення неологізму автор як основні називає інші ознаки, відповідно й розширюючи рамки визначення нового в мові:

- 1) новим може бути не все слово, а й окреме його значення;
- 2) неологізм може називати не тільки нові чи ще не названі поняття, реалії, а й бути заміною попередніх найменувань новими, що зумовлено різними чинниками (це зазначено не в дефініції, а далі в статті);
- 3) важливим для автора є саме етап створення мовної одиниці;
- 4) частотність вживання також не є показовою для новизни, важливим є усвідомлення новизни мовцем.

У давнішому від згаданих вище довідковому джерелі у визначення поняття *неологізм* покладено інші ознаки: «нова форма чи вираз, створений або ж заново (Кодак), або ж шляхом спотворення (газ), або ж

морфологічними засобами: словотворення, словоскладання, аналогія, запозичення і т. ін.» [103, с. 174]. Як видно, у цьому визначенні зовсім інші акценти новизни (категорія новизни не має пояснення), проте названо фактично всі шляхи (способи) появи нових одиниць, відповідно і їхніх різновидів.

Такі різнотлумачення наявні не тільки в довідкових виданнях, а й у монографічних працях.

Так, досліджуючи проблему термінологічного визначення нових мовних одиниць, А. Нелюба звертає увагу на одну особливість. Зокрема, він зазначає, що в сучасних трактуваннях неологізмів «помітним є визначення як основних *об'єктивних* і *суб'єктивних* ознак та поєднання їх. Вони обмежені двома ознаками: час появи-новизни, прикріплення до деяких часових меж (об'єктивний чинник) і психологічне відчуття новизни, «свіжості» (чинник суб'єктивний). У цьому й полягає суперечність: безперечно, неологізм – це мовне явище, що має часове обмеження, існує в деяких часових кордонах, з одного боку, а з іншого – початкова межа чітко визначена, об'єктивна, кінцева – не визначена і не може бути визначеною, бо суб'єктивна» [115, с. 100]; крім того, він зауважує, що обмеженість уживання нового також є ознакою непостійною, мінливою, тимчасовою [115, с. 100].

Отже, час появи нової мовної одиниці можна встановити об'єктивно, проте визначення часу втрати нею своєї новизни завжди матиме суб'єктивний характер.

У зв'язку з такими особливостями задля дотримання науковості, задля дотримання термінологічних вимог треба відмовлятися від суб'єктивних чинників і враховувати лише об'єктивні.

Як бачиться, всі науковці сходяться на тому, що неологізми (ширше – інновації) є явищем історичним, плинним і мінливим у часі; у такий спосіб вони одностайно визнають наявність *часового* критерію інноваційності мовних одиниць. Сьогодні мовознавці, історики, культурологи мають у своєму розпорядженні надійний апарат для встановлення часу появи тієї чи

тієї мовної одиниці, зафіксувати період її появи, історію функціонування. Сучасні інструменти дають можливість фіксувати появу номенів із точністю до дня їхньої появи, про що свідчить низка новітніх словників інновацій (див. для прикладу список використаних джерел). Установити час переходу мовної одиниці зі статусу нової до статусу узуальної сьогодні науковці не можуть із різних причин. Крім того, немає ні наукового, ні побутового запиту-замовлення на таку працю. З упевненістю можна стверджувати одне: у кожній новій мовній одиниці свій індивідуальний, неповторний час, обставини й умови переходу зі статусу інноваційного до загальноновживаного, спричинені найрізноманітнішими особливостями їхнього функціонування.

Узагальнюючи виклад про особливості мовної одиниці як нової, можна стверджувати таке: об'єктивної (всеохопної, загальноприйнятої) дефініції мовної інновації немає. У цій праці ми будемо користуватися таким робочим визначенням: ***інновація** – будь-яка за рівневим статусом і способом творення мовна одиниця, що з'явилася у визначений час (період) розвитку мови.* Саме в цьому часі появи вона має статус нової, її подальша доля (частотність використання, поширеність, архівація) належить до проблем функціонування (функціональності).

Тут треба зауважити, що інновації різних мовних рівнів різняться між собою. Зокрема, А. Нелюба стверджує таке: «між поняттями «неологізм лексичний» і «неологізм словотвірний» досить рідко можна ставити знак дорівнює: лексичних неологізмів значно більше від словотвірних» [115, с. 103]. Для підтвердження думки він подає такі аргументи: «не кожний новий дериват є словотвірним неологізмом..., оскільки не всі деривати утворено за новим словотвірним типом, за допомогою нових словотворчих засобів і є зразком-утіленням нового словотвірного значення. Зовсім мало номенів-дериватів, у яких збігалися б усі три ознаки-компоненти словотвірних неологізмів» [115, с. 101-102].

У зв'язку з цим він запропонував увести поняття абсолютного й відносного словотвірного неологізму:

абсолютний – дериват, який утворено за новим типом із використанням нового словотворчого засобу і який репрезентує нове словотвірне значення. До таких він зараховує, наприклад, деривати *найаксіомніший*, *найпомідорніший*, *найфішечніший*, бо «вони утворені за допомогою нового форманта-конфікса *най-...-іш(ий)*, за новим типом *най + І + іш(ий)* і реалізують нове словотвірне значення «найвищий ступінь ознаки, пов’язаної з предметом, названим твірною основою» [порівняймо зі словотвірним значенням з урахуванням можливої пропущеної ланки «найвищий ступінь ознаки, названий твірною основою прикметника вищого ступеня порівняння (прикметником *помідорніший*)» – примітка наша];

відносний – дериват, утворений або за допомогою нового словотворчого засобу, або за новим типом, або репрезентує нове в мові словотвірне значення, або поєднує дві ознаки із трьох; як зразок подано дериват *парижня* – утворений за допомогою наявного форманта *-н(я)* (як і в *солдатня*, *бабня*, *шоферня*), за дещо іншою семантичною моделлю *І вл. назва + н(я)*, реалізує дещо модифіковане, наявне в мові словотвірне значення «зневажливо-збірне до осіб, що мають стосунок до міста, названого твірною основою» (порівняймо з наявним «зневажливо-збірне до осіб, названих твірною основою») [115, с. 101-102].

Даючи такі визначення різновидів словотвірних інновацій, дослідник порівнює їх з іншими визначеннями, що подав О. Ликов. Зокрема, О. Ликов уводить поняття неологізму *відносного* і неологізму-*актуального* (*абсолютного*), де критерієм їхнього вирізнення є «історичний час»: час актуальний і час неактуальний; за такого виділення різновидів «відносні неологізми в певний час були актуальними неологізмами» [115, с. 103].

Для виконання завдань цього дослідження ми обрали лексико-словотвірні інновації, що з’явилися від кінця ХХ століття (саме в цей період є безсумнівною їхня новизна, що підтверджено відповідними лексикографічними працями, у тому числі й паспортизацією кожного із новотворів).

Підставами саме такого відліку добору матеріалу були *позамовні* причини: саме початок 90-их років минулого століття вирізнявся значними інноваційними зрушеннями в українському суспільстві (зникають чи радикально змінюються одні суспільні відносини й на їхньому місці постають інші, інколи протилежні), зазначені процеси відбуваються до цього часу; змінився і суспільний статус української мови – на правовому рівні її визнано державною. Саме в цей період суспільні зрушення потребували «нового слова» – постала потреба в новому мовному оформленні, у новому вираженні нових явищ і процесів, звідси – поява значної кількості нових номенів, з одного боку, а з іншого – відхід до архіву, зникнення, деактуалізація непотрібних, знецінених.

На підставі викладеного можна зробити висновки про умови й причини появи нових мовних одиниць й визначення їхнього статусу як інноваційного.

Зміни у мові завжди зумовлені як суто мовними, так і позамовними чинниками. Різні періоди розвитку мови відрізнялися «набором» таких чинників, зміною їхньої значущості-актуальності. Проте мовні і позамовні чинники появи нових одиниць завжди взаємозумовлені і взаємодоповнюють один одного; одні з них є сталими в часі, універсальними – характерні для великих історичних відрізків розвитку мови (наприклад, безкінечність пізнання довкілля і відповідно безкінечність потреби його іменувати), інші діють у короткі часові відрізки (наприклад, вплив тих чи тих ідеолого-політичних настанов). У кожен період розвитку мови існували й різні тенденції, властиві тільки одній мові чи різним мовам, пов'язаним між собою певною спільністю.

Протягом усього періоду лінгвістичного осмислення мовних інновацій перед дослідниками стояло питання визначення меж їхньої новизни. Як свідчать термінологічні словники, монографічні праці, здебільшого такі межі визначали на підставі суб'єктивних критеріїв. У потрактуванні мовної одиниці як інноваційної ми використовуємо критерій початкового часу: час її

появи, час початку використання у новій функції (її зміни), час розархівовування.

Поняття нового в мові (відповідно й мовних явищ) тісно пов'язані – накладаються, перемежуються, узалежнюються – із поняттями okazіональності. Історію постання досліджень, різноманіття трактувань самих мовних явищ і одиниць як okazіональних, визначення різновидів, процесів і механізмів появи й формування і т. ін. в українському й зарубіжному мовознавстві добре викладено у працях Ж. Колоїз, зокрема в її монографії «Українська okazіональна деривація» [81]. Унаслідок застосування асоціативно-порівняльної мотивації (як правило, індивідуальної, унікальної) в ході творення нових слів з'являються одиниці з характеристиками, притаманними okazіональним. Ось чому в цій праці значною мірою ми спираємося на результати і висновки зазначеної монографії і в основу своїх спостережень поклали теоретичні й практичні надбання Ж. Колоїз.

1.3. Словотвірна номінація в контексті інноваційних досліджень

Узагальнюючи стан сучасних словотвірних досліджень у російській лінгвістиці на початку ХХІ століття, Л. Араєва звернула увагу на його парадоксальність: словотвірні пошуки опинилися на периферії наукової лінгвістичної думки. Така ситуація зберігається до цього часу. Різко скоротилося число праць із дериватології. Словотвір як самостійна галузь наукових знань формується в сімдесяті роки ХХ століття. 70-і, 80-і роки позначені дискусіями в пресі, на конференціях, видано велику кількість праць, захищаються кандидатські, докторські дисертації з різних проблем дериватології. І – різкий спад. Проте словотвір як ніяка інша галузь лінгвістичного знання найбільше пов'язана з актуалізацією думки, зі світоглядом і культурою людини [4, с. 16].

Такі висновки ніяк не можна застосувати щодо словотвірних досліджень в україністиці. Сучасна українська дериватологія розвивається в

руслі загальнослов'янських досліджень і надбань, про що зокрема свідчить і сформованість у ній найрізноманітніших напрямів з чітко окресленими завданнями, визначеним інструментарієм, предметом дослідження. Серед них можемо назвати усталені й апробовані науковою практикою такі окремі напрями-галузі: морфеміка і морфонологія (невіддільні від словотвірних досліджень), теорія й історія словотвору, словотвір територіальних і соціальних діалектів (арго, жаргон, сленг), зіставно-порівняльний словотвір і стилістичний словотвір (стилі літературної мови і художня мова), ономастичний і категорійний словотвір.

У доробку українських дериватологів помітними й різноманітними є навчально-методичні напрацювання – підручники, посібники, довідники зі словотвору. Тут згадаємо фактично перші з таких джерел: Словотвір 1979 [55], І. Муромцев [108; 109], В. Горпинич [47], пізніше з'явилися посібники М. Білоус і І. Вербовської [14], О. Олексенко та І. Павлова [126] і багато інших.

Визнаним і незаперечним фактом є сформованість в українській лексикографії окремого напрямку – дериваційної лексикографії. Початками її можна вважати словники І. Яценка [180], Л. Полюги [132], З. Сікорської [147], новітніші словники Є. Карпіловської [70], низка словників лексико-словотвірних інновацій А. Нелюби [111; 112; 113; 114; 117; 118; 119; 120] та інші.

Особливе місце посідають дослідження в галузі інноваційного словотворення (зазначені праці вирізняються з усього масиву досліджень інноваційних процесів і явищ у мові). Як показує аналіз сучасних наукових праць, присвячених творенню нових мовних одиниць, дослідники ставлять перед собою конкретні завдання у зв'язуванні такого:

- особливості зовнішніх впливів на українське словотворення й активізація національних словотворчих засобів у зв'язку з глобалізаційними процесами;
- словотвірні можливості нових запозичень у сучасній українській мові;
- тенденції в експресивно-оцінному словотворенні і його можливості;

- особливості співвідношення okazіонального й узувального у словотворенні;
- можливості українського словотворення у поповненні субмов;
- дискурсні особливості словотворення та ін.

Фактично у ході виконання таких завдань сформувалися визначальні напрями в дослідженні інноваційних процесів і їхніх наслідків в українському словотворенні:

- 1) визначення особливих рис словотворення, виявлення сталого-традиційного і мінливого у словотвірних процесах і першопричин самих процесів;
- 2) з'ясування системотвірних і системо породжувальних можливостей словотворення порівняно з іншими способами і типами називання;
- 3) категоризація словотвірних процесів і наслідків.

Зазначені та інші факти безсумнівно свідчать про формування в межах української інноватики дериваційної (словотвірної) неології (інноватики).

Незважаючи на значні здобутки, сучасна українська дериватологія має низку до кінця не з'ясованих, суперечливих проблем. До таких, зокрема, належать і питання виділення словотвірних явищ і процесів, відмежування словотвірної номінації від інших типів і способів номінації, відповідно й визначення тих чи тих способів творення мовних одиниць словотвірними. Від з'ясування зазначеного залежать і критерії відбору фактичного матеріалу цього дослідження.

Так, для прикладу, у науковій довідковій літературі (лінгвістичних енциклопедіях і словниках) традиційно подають одні і ті ж класифікації словотвірних способів називання (див. для прикладу [35; 98; 139; 141; 177]. Таке стосується і навчальних посібників і програм вищої школи [47; 126; 55]. Звичайно, у кожному із зазначених та інших джерел наявні лише деякі окремі нюанси.

Класичною є така ієрархія способів словотворення: на найзагальнішому рівні виділяють два види способів: морфологічні (у межах яких вирізняють способи на основі приєднуваного афікса чи взаємодійних основ, аббревіацію) і неморфологічні (до них зараховують лексико-синтаксичний, лексико-

семантичний і морфолого-синтаксичний способи).

Проте в дериваційних працях останніх трьох десятиліть все більше дослідників схиляються до іншого визначення способів словотворення і їхньої класифікації. Такі зміни залежали від декількох наукових чинників. Основним із них є поширення й утвердження ономасіологічного (номінативного) підходу в дослідженні словотвірних явищ [21, с. 12–13], Т. Журавльова [56], Л. Кислюк [74], Ж. Колоїз [81], А. Мойсієнко [106], А. Нелюба [115; 116], І. Торопцев [167, с. 3–75] та ін.

На підставі досліджень сучасної слов'янської дериватології (у тому числі й української) можна зробити висновок про те, що словотвірна номінація має деякі видільні ознаки порівняно з іншими типами номінації. Основними показниками такого є: похідність дериватів, мотивованість похідної одиниці всією семантичною структурою твірної основи, зміна структури і/чи семантики похідних порівняно із твірними, разовість-одномоментність словотвірного акту, результатом словотвірних процесів є тільки слово.

Зрозуміло, що деякі зі способів появи нових мовних одиниць, традиційно зараховуваних до словотвірних, не відповідають названим вимогам, тому й не можуть бути зараховані до власне словотвірних способів і до словотвірної номінації загалом. Наприклад, способи семантичної номінації відрізняються від словотвірної таким: відбувається зміна семантики наявного слова, зовнішня форма (звукова структура) залишається незмінною тощо.

На підставі названих ознак до словотвірних належать такі способи: афіксальні (суфіксація, префіксація, конфіксація, постфіксація), основоскладання й контамінація.

Звичайно, наша картотека свідчить про різний ступінь частотності цих способів у творенні дериватів із асоціативно-порівняльною мотивацією.

У зв'язку з цим треба зауважити, що словотвірні інновації становлять якісно і кількісно найпомітнішу групу серед нових мовних одиниць,

відповідно і дослідження в галузі дериваційної інноватики мають непересічне значення для лінгвістики загалом. За таких умов сучасні словотвірні дослідження передбачають виконання найрізноманітніших завдань:

- з’ясування словотвірних можливостей тієї чи тієї мови,
- визначення типологічних й унікальних чинників словотворення,
- встановлення явних і прихованих механізмів, рушіїв словотвірних процесів,
- виявлення стримувачів словотвірних процесів, природи їхнього існування й засобів подолання,
- розуміння механізмів і принципів взаємодії словотвірної номінації з іншими типами номінації,
- прогнозування майбутніх процесів і явищ у мові та ін.

Отже, сучасний український словотвір як галузь лінгвістичних досліджень має неабиякі надбання, розвивається в руслі загальнослов’янських дериваційних пошуків, залучаючи у сферу своїх інтересів широке коло нових питань, витворюючи нові напрямки. Проте на деякі традиційні основоположні питання немає однозначної відповіді. У зв’язку зі змінами дослідницьких парадигм (словотвірні явища вивчають, пізнають з огляду загальних номінативних процесів) до таких належить і питання виділення способів словотвірної номінації.

У цій роботі до словотвірного типу номінації зараховуємо процеси і явища з такими основними ознаками: похідність дериватів, повна мотивованість похідної одиниці твірною, зміна структури і/чи семантики похідних порівняно із твірними, разовість-одномоментність словотвірного акту, результатом словотвірних процесів є тільки слово.

1.4. Словотвірна мотивація як основне поняття деривації: суть і різновиди

У переважної частини слів української мови закладено здатність до породження інших слів; такі ж властивості мають й інші мовні знаки. Ось

чому одним із перспективних завдань словотвірних досліджень є встановлення механізмів і прийомів відображення у новому (похідному) слові наявних у мовця уявлень про світ, психічних чи естетико-етичних підстав до вибору засобів конструювання та інше. Фактично йдеться про засадниче поняття-явище лінгвістичної теорії – *мотивацію* нової (неіснуючої) мовної одиниці іншою (наявною).

Серед різноманітних принципів, покладених у номінування, одним із основних визнано принцип мотивації. Традиційно науковці вважають, що лінгвістичною основою цього принципу є вчення про внутрішню форму слова, започатковане у праці українського науковця О.Потебні. За його розумінням, внутрішня форма слова – це «відношення змісту думки до свідомості; вона показує, як людина уявляє свою власну думку» [136, с. 98]. Як вважає науковець, внутрішня форма слова містить лише одну ознаку, тому в будь-якому наступному слові може міститися внутрішня форма попереднього.

Зрештою, визнанням сьогодні є факт, що внутрішня форма слова є поєднувачем плану змісту (понятійне / лексичне значення) і плану вираження (зовнішня форма) слова. Власне таке поєднання і становить мотивацію чи мотиваційне значення слова, котра в свою чергу є передумовою називання поняття. За таких умов мотивацію трактують як поєднувальну ланку між мисленням, первісним значенням і фонетичною формою слова.

Отже, суть поняття *мотивація* зводиться до того, що в будь-якій назві закладено ознаки іншої назви – тобто одні назви завжди мотивовані іншими. До того ж наперед зазначимо, що мотивація є невід’ємною прикметою мовних знаків різних рівнів. Зазначені зв’язки наявні й увиразнюються в різних площинах: семантичній, асоціативній, структурній. Саме особливості мотивації є й одним із основних розрізнявачів типів номінації.

У словотвірній теорії мотивація належить до основних понять, яке тісно пов’язане із поняттями *твірна основа*, *словотвірний тип*, *словотвірна модель*, *словотвірне значення*, *словотвірна парадигма*, *похідність*; без

визначення мотиваційних зв'язків є неможливим повноцінний словотвірний аналіз не тільки в парі мотиватор-derivat, але і в названих вище складниках словотвірної системи. У цьому разі В. Лопатін цілком резонно стверджує, що визначення мотивації у названій парі – то тільки початок, початкова ланка власне словотвірного аналізу [95, с. 39–40].

Мотивація як мовне явище займає помітне місце в сучасних лінгвістичних дослідженнях, що дало можливість дослідникам говорити про нову галузь – *мотивологію* [див. для прикладу праці М. Гінатуліна [36], О. Блинової [17].

Ми не ставимо завдання дослідити історію «мотиваційних» праць у сучасній лінгвістиці – такий огляд здійснено у працях О. Селіванової [145, с. 156–180], Н. Цимбал [172, с. 88–92] та інші.

Кожен тип номінації в мові якраз і відрізняється від мотивації інших типів (порівняймо для прикладу мотивацію словотвірного типу номінації і семантичного, синтаксичного і словотвірного тощо). Тут зупинимося на аспектах, важливих для виконання саме завдань цього дослідження.

Отже, як зазначає Н. Цимбал, у сучасному мовознавстві визначилися деякі основні напрями (підходи) до вивчення мовної мотивації: когнітивно-ономасіологічний (О.О. Селіванова, В.В. Калько, Т.А. Сидорова); лексико-семасіологічний (О.Й. Блинова, М.Д. Голєв, М.Н. Янценецька, В.Г. Наумов, Т.А. Демешкіна, та ін.); функціонально-ономасіологічний (В.Г. Гак, В.К. Павел); ономасіологічний (О.С. Кубрякова); дериваційний (Р.О. Бачкур, І.С. Улуханов); етимологічний (Й.О. Дзендзелівський); типологічний (А.Д. Адилова, М.М. Гінатулін); лексикографічний (О.И. Блинова, О.А. Штейнгарт, Т.О. Ястремська та ін.); стилістично-функціональний (О.Й. Блинова, М.Д. Голєв, К.О. Долинін, О.В. Найден, В.Г. Наумов, Н.М. Савчук, М.Н. Янценецька та ін) [172, с. 89]. При цьому дослідниця називає й основні мотивологічні проблеми, які потребують з'ясування: типологія і функціонування мотиваційних ознак, зумовленість вибору мотиваційної ознаки, типологія мотиваційних відношень, зв'язок мотивації з

категоріями словотворення, взаємозв'язок внутрішньої форми і мотивованості, виявлення мотиваційних зв'язків лексики різних тематичних груп та функціональних сфер, мотивованість як показник системності лексики та ін. [172, с. 89].

У науковій літературі наявні різні визначення мовної мотивації, що різняться спробами охопити всі номінативні рівні, навіть із виходом на філософські чи інші аспекти. Не будемо аналізувати всі наявні дефініції – для прикладу подаємо, на нашу думку, найвиразніші і найцитованіші з них.

Одно з таких визначень подає О. Блинова у своїй фундаментальній праці, присвяченій мотивології як галузі мовознавства: *мотивація* – зв'язок між словами, який вказує на їхню мотивованість, котру визначають як структурно-семантичну властивість слова, що в свою чергу робить можливим усвідомлення зумовленості зв'язку значення (семи) і звукової оболонки слова (лексеми) на основі співвіднесеності слова з мовною та позамовною дійсністю [17, с. 297–298]. Погоджуючись в основі з такою дефініцією, зазначимо, що в ній наявні деякі недоліки:

- 1) дослідниця пояснює мотивацію через спільнокореневе близькозначне слово *мотивованість*;
- 2) тут наявне звуження мотиваційних відношень тільки до слів, одиниці інших мовних рівнів виведено за межі мотивації.

Інше визначення дефініції поняття *мотивація* має аж три позиції – є багатозначним:

- 1) у традиційному словотворі процес формування семантичного і формального зв'язку похідного слова із твірним у межах знакового коду мовної системи;
- 2) у теорії номінації – формальний і семантичний зв'язок між словами як знаками (відносний план) і їхніми позначуваними (абсолютний план), що встановлюється при творенні слів;
- 3) у сучасній когнітивній ономасіології – «наскрізна у процесі творення номінативної одиниці лінгвопсихоментальна операція встановлення

семантичної і формальної залежності між мотиватором і похідною номінативною одиницею (мотивованим знаком) на підставі зв'язків різних компонентів структури знань про позначуване в етнічній свідомості» [146, с. 401].

У цій праці ми розглядаємо мотивацію як двоаспектне явище. Перший аспект номінативний: відображення формального і змістового зв'язку між мовними знаками під час творення слів (як умова стабільності лексичного запасу тієї чи тієї мови). Другий аспект словотвірний: процес формування формальних і змістових зв'язків між твірним (мотиватор) і похідним (дериват) у межах однієї мови (як умова варіативності лексичного запасу слів, дифузності різнорівневих мовних знаків). При цьому вивчаємо його як суто словотвірне явище в межах словотвірної номінації, яка, як і інші типи номінації, передбачає дослідження закономірностей творення мовних знаків з урахуванням процесів мислення, мови та дійсності, ролі людського фактора під час вибору ознак для номінування. За таких умов використовуємо ономасіологічний підхід, вихідною точкою якого є реалія (денотат) і зміст (сигніфікат), із елементами інших підходів. При цьому з названих у вищезгаданій праці загальних методологічних принципів дослідження віддаємо перевагу принципам *детермінізму* (вибір мотиваційної ознаки зумовлює позамовна дійсність, мовні, культурно-історичні, соціально-психологічні та ментально-психологічні чинники) й принцип *текстоцентризму* чи *дискурсоцентризму* (цей принцип передбачає дослідження мотиваційних системних відношень, зафіксованих саме в тексті і зумовлених текстом).

Чеський дослідник М. Докунін зауважив основні логічні операції, що супроводжують мисленнєві процеси, пов'язані з ними: 1) уведення позначуваного до певного класу явищ – операція класифікаційна; і 2) порівняння позначуваного з іншими процесами чи явищами дійсності, зокрема й вияв асоціативних зв'язків [181]. У таких мисленнєвих операціях

фактично виражено-втілено процес пошуку-встановлення мотиваційних зв'язків між мовними одиницями.

Саме мотивація як мовне явище (й особливо словотвірна) найяскравіше увиразнює думку В. Телії щодо суті номінації загалом. Зокрема, дослідниця стверджує, що номінація пов'язує світ дійсності зі світом мови, встановлює співвідношення між предметом та обраною для нього назвою і служить точкою перетину світу екстралінгвального та мовного [163, с. 8].

У сучасній лінгвістиці науковці одностайні в поділі слів на дві великі групи залежно від можливості визначити в того чи того слова ознаки залежності його появи від інших мовних знаків. Визначення такої залежності обмежено часовими рамками – тобто обов'язковою умовою є врахування певного періоду. На підставі такої залежності виділяють слова синхронно *похідні* і *непохідні*. Звичайно синхронна похідність і непохідність є ознаками мінливими: в одному періоді той чи той дериват сприймався і був похідним, а в інший – така ознака зникла. У зв'язку з цим доречним у дериватології є дослідження похідності слів у синхронному і діяхронному аспектах за обов'язкової умови чіткого їхнього розмежування. Звідси цілком виправданий поділ на історичний (діяхронійний) словотвір (його предметом є реальна історію появи слів, закономірності й процеси формування словотвірної системи мови з її змінами) і синхронійний (чи описовий) словотвір (його предметом є словотвірні мотиваційні зв'язки, які існують між мовними знаками, морфемна і словотвірна структура та інше на визначеному етапі розвитку мови).

Утрата справжніх зв'язків між мовними одиницями передусім спричиняється до зміни мотиваційних взаємовідношень, внаслідок чого реально (історично) похідне слово зазнає деетимологізації, встановлюються нові зв'язки в парі твірне-похідне. Найяскравіше такі зміни виявляються у зразках так званої народної етимології.

Якраз предметом словотвірних студій є слова похідні.

Обов'язковою умовою визначення похідності/непохідності слів є наявність пари, один зі складників якої є *твірним* (вихідним, початковим), інший (слово) – *похідним* (вторинним) щодо твірного. Як правило, такі взаємозв'язки в словотвірній парі визначають на підставі семантичних і структурних ознак кожного з її складників. Зокрема, у похідному слові завжди зберігається семантика твірного, наявні структурні перетворення порівняно з твірним і, як правило, нарощується семантика доданого словотворчого засобу: *в'язати* → *перев'язати*, *прекрасний* → *прекрасніший*, *правду любити* → *правдолюбець*. Отже, у цих парах наявна залежність одного складника від іншого, зумовленість одного іншим. Фактично йдеться про *словотвірну мотивацію* – формальне й семантичне взаємовідношення між синхронійно похідним словом та його твірним.

Оскільки мова є формою думки, проблеми мотивації, властиві всім мовним явищам, виявляються центральними в лінгвістиці. Проблеми мотивації особливо помітні під час розгляду семантики похідного слова, котре «передає своє значення через указівку на іншу, уже наявну в мові назву і бере своє значення із мотивуючого його слова» [91]. Самі мотиваційні відношення є лінгвістичною універсалією [18, с. 3]

Отже, однією з головних ознак, що визначають наявність мотиваційних зв'язків і їхній напрямок, є ознака семантичної й структурної простоти чи складності.

Мотиватор, як правило, простіший структурою, первинний (вихідний), він є базою для творення складнішого мовного знака, похідного (вторинного) – деривата. Власне, дякуючи саме відношенням словотвірної мотивації, мотиватор і дериват утворюють реальну мовну пару як один із виявів словотвірної системності мови.

Мотиваційними відношеннями охоплені ті слова, що є спільнокореневими, причому значення одного з них (мотивованого або похідного) виводиться з іншого (мотиватора, або твірного, мотивуючого)

[141, с. 352]; в такому разі похідне слово можна пояснити через твірну одиницю.

Погоджуючись із таким визначенням мотивації щодо її суті, повинні дещо уточнити, видозмінити. Зокрема, у цьому визначенні йдеться про взаємодію спільнокореневих слів, одне з яких є твірним (мотивувальним, мотиватор), інше – похідним (мотивованим). Проте у такі взаємозв'язки вступають не тільки слова, а й інші мовні одиниці, зокрема аббревіатури, звуки, словосполучення, вигуки: *MBC* → *MBCівець* [емвеесівець], *а* → *акати*, *зелені барви* → *зеленобарвний*, *ой* → *ойкати*. Ось чому в такому разі краще і точніше говорити не про взаємодію слів, а про взаємодію твірної бази (її твірної основи) і похідного слова; саме вони й утворюють словотвірну пару. Звичайно, найчастіше в такі взаємозв'язки вступають саме слова.

Такі основи мотивованості (похідності) завжди передбачатимуть обов'язкову наявність у деривата мотивовувальної (твірної) основи мовного знака і/чи форманта.

Для встановлення мотиваційних зв'язків чи похідності визначено два основні критерії такої взаємозалежності: складність-простота семантики і структури – до твірної одиниці включено семантику і форму похідної, відображено їх у похідному (при цьому зауважено й деякі специфічні ознаки мотивації, похідності).

На підставі таких критеріїв можна визначити основні ознаки словотвірної мотивації:

- 1) це тип синтагматичних відношень між спільнокореновими мовними знаками (до того ж такі відношення є синхронними);
- 2) взаємозумовленість структури і семантики між взаємодійними елементами (звідси наявність у похідного слова двох значень: лексичного – індивідуального і словотвірного – притаманного не тільки йому, а й іншим однотипним словам-дериватам);
- 3) зумовленість появи похідного твірним, тобто наявність взаємозв'язків похідності між знаками (один із них твірний, інший – похідний);

- 4) первинність-вторинність появи: похідність (мотивованість) завжди двопланова, але завжди і односпрямована від твірного до похідного;
- 5) виразником структурно-семантичної залежності похідного від твірного здебільшого виступає словотворчий формант (вказує на напрямок похідності і наявний лише в похідному);
- 6) на відміну від інших зв'язків, словотвірні мають не індивідуальний, а груповий вияв (повторюються в усіх парах, що належать до одного словотвірного типу і мають здатність до відтворення);
- 7) словотвірна мотивація є чинником до організації словотвірних типів і водночас вона зумовлює їхню продуктивність і регулярність.

У разі визначення словотвірної мотивації дослідник має справу з основними бінарно-протиставними категоріями: *первинне-вторинне, наявне-нове, причинове-наслідкове*.

Фактично визначення мотивації між мовними знаками – це визначення словотвірної функції того чи того мовного знака. Звичайно, такі функції є непостійними, мінливими – одне слово може бути твірним (мотивувальним) до іншого і в той же час може саме мати свого мотиватора. Порівняймо для прикладу: *столяр* є твірним (мотиватором) до *столярський* і водночас саме походить від *стіл*, *зеленавий* є твірним (мотиватором) до *зеленавість* і водночас походить від *зелений*.

Зазначимо, що виявлення мотиваційних зв'язків – це передусім виявлення саме семантичної залежності однієї мовної одиниці від іншої, бо така залежність є явищем сталим, незмінним. Проте, яка показують наукові праці, досить часто дослідники аж занадто ідеалізують семантичний чинник у визначенні мотиваційних зв'язків, особливо в питаннях уніфікації таких зв'язків. У зв'язку з цим О. Тихонов зауважує: «Захоплення семантикою з метою уніфікації словотвірних зв'язків може призвести до необґрунтованого, довільного рішення, якщо належною мірою не враховувати формальний критерій» [165, с.180].]

І все ж початки становлення й існування такої мовної пари треба шукати поза мовними явищами – у визначенні мотивів для називання. Для лінгвістів мотив – це «екстралінгвальна причина вибору чи створення даного імені для даного об'єкта» [22, с. 124].

У мотиваційні зв'язки вступають найрізноманітніші одиниці, а самі зв'язки також різняться між собою. Такий стан зумовлює виділення деяких різновидів, типів словотвірної мотивації. Як показує аналіз наукової літератури, сучасна типологізація мотивації є до певної міри суперечливою, оскільки суперечливим є і критерії, покладені в основу відповідних типів.

Далі подаємо найзагальнішу схему типологізації мотиваційних відношень між парами, супроводжуючи за потреби коментарями й унаочнюючи відповідними прикладами.

Залежно від особливостей обраного мотиву (мотивів) у сучасній лінгвістиці виділяють деякі різновиди й самої мотивації.

1) похідність деривата пов'язують із одним мотивом (денотатом) – єдина мотивація чи мономотивованість: *балетний* → *балетність*, *цунамі* → *міні-цунамі*, *Стівен Кінг* → *стівенкінгівський*;

2) похідність деривата пов'язують із кількома (здебільшого двома) мотивами (денотатами) – множинна мотивація чи полімотивованість, яка в свою чергу зумовлює множинність словотвірної структури деривата: *читати вірш* → *віршочитання* і *читання вірша* → *віршочитання*, *демократичність* → *квазідемократичність* і *квазідемократичний* → *квазідемократичність*, *мовознавець* → *мовознавчий* і *мовознавство* → *мовознавчий*.

Залежно від особливостей зв'язку між твірною (мотивувальною) й похідною (мотивованою) одиницями вирізняють мотивацію безпосередню (*гав* → *гавкати*, *МОН* → *монівець*, *ліс* → *лісовий*) й опосередковану. В «Українська мова. Енциклопедія» опосередковану мотивацію визначено між першим і третім елементом словотвірного ланцюжка на підставі того, що другий елемент ланцюжка сам є мотивованим: *виносити* → *виношувати* → *виношування* [141, с. 353]. Хоча ці слова й споріднені, говорити про

мотиваційні відношення між першою і третьою ланками не можна, оскільки мотивовані слова завжди перебувають у безпосередньому контакті з твірною базою. Про наявність опосередкованої мотивації можна говорити в разі черескрякового/чересступеневого словотворення (*сторч головою* → *сторчголовно* – пропущено ланку *сторчголовний*, *електромобіль* → *електромобілізація* – пропущено ланку *електромобілізувати*, *чебрець* → *чебрецювальниця* – пропущено дві ланки: *чебрецювати* і *чебрецювальник*).

Ступінь виявлення й реалізації зв'язку семантики твірної в похідному зумовив виділення таких різновидів: 1) пряма мотивація – безпосередньо пов'язує дериват із мотиватором (*будинок* → *будинковий*, *високий* → *вищий*, *сто* → *сотня*), 2) метафорична – твірне має переносне значення (*золотий дощ* → *золотодощ*, *пити кров* → *кровопивач*, *крім* «сапер» → *обер-крім* «керівник саперів»), 3) периферійна мотивація – значення деривата лише частково пов'язане зі значенням мотиватора (*мідь* → *мідяки* «дрібні гроші, не тільки мідні», *сірий* → *посіріти* «змінити колір обличчя не тільки на сірий»).

Залежно від повноти вираження в похідному семантичних і структурних ознак твірної основи виділяють мотивованість повну (значення деривата повністю зумовлено значенням елементів, з яких складається: морфем, основ чи слів) і часткову (деривати відзначаються ідіоматичністю семантики – наявністю чи відсутністю семантичних елементів, притаманних твірній основі). Проте і в цьому разі маємо різнотлумачення мотиваційної повноти чи неповноти: повна мотивація наявна у дериватів із лексичними і структурними елементами мотиватора, часткова мотивація – збережено або семантичну або структурну мотивацію [17, с. 70]. Фактично мова йде про лексичну (семантичну) і структурну (словотвірну) мотивації, ґрунтовані на закономірності аналогії у словотвірних процесах.

Названі види словотвірної мотивації об'єднані в структуру, елементи якої охоплюють всю словотвірну систему (словотвірна пара, словотвірні ланцюжки, словотвірний тип, словотвірна парадигма), самі елементи є універсальними, бо відтворюють класифікаційну роль мислення.

Зрештою, у традиційному визначенні словотвірної мотивованості науковці виходять на поняття *мотиваційної ознаки* – матеріально виражений семантичний елемент, спільний для мотиватора і деривата, вказує на зв'язок між твірним і похідним.

Переміщення акцентів зі словотворчого форманта на основу зумовило формування в дериватології нового напрямку – основоцентризму як рівноправного елемента поруч із формантоцентризмом. В українському мовознавстві першою системною працею в цьому напрямі була монографія В. Грещука «Український відприкметниковий словотвір» [49]. Пізніше в цьому напрямі стали працювати його учні Р. Бачкур, І. Джочка, Н. Пославська.

Такий напрям зумовив науковців поглянути на мотивацію не тільки з позицій структурних елементів пари *твірне – формант*, а й на особливості самої твірної основи (бази), її роль у формуванні словотвірного значення і лексичного загалом. Як один із наслідків зазначеного підходу постала потреба вирізнення інших типів мотивації, ґрунтованих саме на семантиці твірної основи. У зв'язку з цим у новітніх лінгвістичних дослідженнях (у тому числі й словотвірних) виділяють комплекс типів мотивації (мотивованості):

- 1) пропозиційно-диктумна мотивація – мотиватори мають тільки пряме значення;
- 2) пропозиційна чи метонімічна, з виділюваними різновидами (гіперонімічний, еквонімічний, категорійний, опозитивний і предикатно-аргументний);
- 2) модусна мотивація – ґрунтується на суб'єктивно-оцінному сприйнятті, тобто її природою є оцінний компонент; фактично йдеться про пізнавальні функції;
- 3) асоціативна – передбачає наявність метафоричного значення у мотиватора

4) асоціативно-термінальна чи метафорична з виділюваними різновидами (структурно-метафоричний, дифузно-метафоричний, гештальтний та архетипний);

5) змішана (комбінована) – є виявом поєднанням різних за статусом мотиваторів та інші.

Зауважимо, що дослідники по-різному визначають ці типи, по-різному їх систематизують, поєднуючи в деякі ієрархії, до того ж і розглядають їх з різних наукових позицій. Для прикладу-порівняння подаємо висновки із двох праць.

1. «Асоціативно-термінальна мотивація в досліджуваному масиві не є гомогенною і спирається на різні типи метафоричного механізму, що уможливорює позначення однієї предметної царини в термінах іншої на підставі аналогізації з суміжним поняттям, дифузним асоціативним комплексом та гештальтом, унаслідок чого відповідним найменуванням притаманна *структурно-метафорична, дифузно-метафорична та гештальтна мотивація*» [66]. Виділені типи ґрунтуються на метафорі.

2. Будучи на позиціях лінгвокогнітивістики, О. Селіванова виділяє такі типи мотивції: 1) пропозитивно-диктумна (виділяє компонент диктума як адекватні, реальні знання про об'єкт номінації); 2) асоціативно-термінальна (виявляє асоціативну частину ментально-психонетичного комплексу, використовуючи в структурі концепта фрагменти необ'єктивних, неістинних знань про позначуваний об'єкт; 3) модусна (актуалізує оцінку позначуваного на основі модусу, відчуттів і почуттів); 4) псевдомотивація (вказує на відсутність вербалізації в ономасіологічній структурі якого-небудь фрагмента ментально-психонетичного комплексу [146].

В іншій праці на підставі статусу мотиватора у структурі знань про позначуваний об'єкт О. Селіванова виділяє такі типи мотивації: асоціативний, змішаний, концептуально-інтегральний, модусний, пропозиційний [143, с. 6]. При цьому дослідниця визначає й параметри мотиваційних відношень: 1) статус проекції мотиватора у структурі знань

про позначене; 2) відповідно до раціональності та ірраціональності знань про позначене; 3) залежність від культурної значущості мотиватора для певної етнічної спільноти [143, с. 6]. Фактично така типологізація ґрунтується на когнітивно-ономасіологічному підході.

Тут необхідно зробити ще одне зауваження: названі і подібні класифікації й різновиди здебільше побудовано й виділено в контексті поширеної сьогодні в лінгвістиці теорії концептів; вони застосовувані до всіх типів номінації, проте суто словотвірної номінації своєю природою стосуються лише деякі із різновидів.

Об'єктом нашої роботи є асоціативно-порівняльна мотивація у словотворенні, тому про цей тип мотивації викладемо дещо ширше, доповнивши теорію у ході виконання практичних завдань.

Асоціативна мотивація – тип мотивації, за якої значення деривата ґрунтується на різноманітних асоціаціях, пов'язаних зі значенням твірної одиниці. У психології асоціація – це зв'язок між психічними явищами, у якому актуалізація (сприймання, уявлення) одного з них зумовлює появу іншого [129, с. 24]. Фактично йдеться про закономірний зв'язок між окремими подіями, фактами, предметами або явищами, який відображено у свідомості та закріплено в пам'яті. У мові такий зв'язок реалізується через «об'єднання мовних одиниць за формальною або логіко-семантичною ознакою» [9, с. 66]. Оскільки асоціативність як явище є невід'ємною ознакою (атрибутом) мислення, вона пронизує всі пласти мовної діяльності.

Звичайно, постання саме тих чи тих асоціацій і форми їхнього вираження в мові завжди зумовлене, визначене деякими обов'язковими й важливими чинниками. До таких чинників О. Потебня передусім зараховував належність індивідуума до певного етнокультурного об'єднання та до людства в цілому [135, с. 165]. Якщо уточнювати, конкретизувати тезу О. Потебні, то можна продовжити ряд класифікаційних чинників походження асоціацій і відповідно виділення їхніх різновидів за найрізноманітнішими критеріями.

Наприклад, В. Телія виділяє такі типи асоціацій: національно-культурні або енциклопедичні (притаманні носіям певної етнолінгвокультури), загальнокультурні (є універсальними для носіїв різних мов), індивідуально-авторські, або суб'єктивні [162, с. 91].

О. Азнаурова, беручи за основу інші чинники, виділяє випадкові (утворені в контексті і поза ним не існують) і постійні (постали в контексті і закріплюються за мовним знаком унаслідок його цілеспрямованого використання в межах певного макроконтраксту [1, с. 99]. Фактично перегукуються з таким розрізненням й асоціації, що їх виділяє С. Єрмоленко. Зокрема вона виділяє асоціації звичайні (реалізуються усталеними семантико-синтаксичними зв'язками) і несподівані (створюють ефект несподіваності лексико-синтаксичної сполучуваності) [54, с. 148].). Саме на основі такої природи асоціацій у лінгвістиці існують поняття оказіонального й узуального.

І. Франко, на основі аналізу поетичної діяльності подає не тільки різновиди асоціацій, а й причини-мету їхньої появи, доцільності і ролі впливу на співрозмовника. У нього всього два види асоціацій: звичайні або прості (зіставлення, уподібнення предметів і явищ, близьких, споріднених між собою, до яких «мимоволі повертає думка» і які «заспокоюють, заколисують уяву») і силоміць зчеплені чи складні (вимагають «поетичної сугестії», оскільки поєднують між собою явища далекі, а іноді протилежні одне одному) [171, с. 67–68]. На думку І. Франка, поєднання непокєднуваного є невикладковим: «Поет навмисне завдає труднощів нашій уяві, щоби розбурхати її, викликати в душі те саме занепокоєння, напруження, ту саму невпевненість і тривогу, яка змальована в його віршах» [171, с. 67–68].

Проводячи асоціативний експеримент, Н. Бутенко приходить до висновку про існування типових (їх використовує багато інформантів) та випадкових чи індивідуальних (прямо пов'язані з умовами експерименту) асоціацій [20, с. 4]. Фактично експериментально Н. Бутенко підтверджує наявність різновидів асоціацій, що їх подав І. Франко, однак поява їхня зумовлена не поетичною творчістю, а зовсім іншими умовами і метою

спілкування. До речі, ця дослідниця навіть змогла встановити асоціативні норми української мови, уклавши «Словник асоціативних норм української мови» (1979) і «Словник асоціативних означень іменників в українській мові» (1989).

Вважаємо, що на підставі цих та інших класифікацій типів асоціацій можна зробити висновок, що всі вони сходяться на такому: названі у класифікаціях чинники постання асоціацій детерміновано й конкретною ситуацією мовного спілкування (мета, причини, місце, особливості співрозмовника тощо). Унаслідок появи асоціації мовець ніби переробляє суспільні надбання на індивідуальні, робить їх своїми (авторськими).

Під час безпосереднього словотворення завжди застосовується аналогія (є визначальним законом у словотворенні), яка тією чи іншою мірою часто ґрунтована на асоціюванні. Таке в свою чергу може бути основою для будь-яких метафоричних процесів. У зв'язку з цим у лінгвістиці виділяють такий вид мотивації, як асоціативна чи метафорична. У цьому типі мотивації О. Земська виділяє три різновиди: 1) реальна мотивація (образність позначення мотивованого слова успадковано від переносного значення мотиватора; 2) асоціативна (образне значення похідного базується на постійних асоціаціях, характерних для значення мотиватора; 3) образна (образне значення мотивованого базується на прямому значенні мотиватора) [60, с. 3-23.]

Залежно від зв'язку значення мотиватора і деривата І. Улуханов дещо уточнює і видозмінює таку класифікацію, виділяючи два типи асоціативної мотивації: 1) асоціативно-описова, 2) асоціативно-уподібнювальна [169, с. 31]. При цьому науковець визначає й «обсяги» мотивації – ступінь відображення змісту мотиватора у мотивованому. Зокрема, він зауважує необхідність під час мотиваційного аналізу звертати увагу на таке: 1) чи належить і якщо так, то якою мірою (цілком чи частково) значення слова А значенню слова Б; 2) якою мірою значення слова А «наповнює» мотивувальну частину значення слова Б; 3) в якому із значень

(денотативному чи асоціативному) слово Б входить у значення слова А; 4) яку роль (описову, порівняльну, експресивну) відіграє значення слова А по відношенню до слова Б. У зв'язку з цим науковець виділяє такі ступені (міру) вираження змісту однієї одиниці в іншій: 1) всі компоненти значення одного слова А входять у значення другого слова Б (*шик – шикувати*); 2) частина компонентів значення одного слова А входить у значення другого слова Б (*лис – 1) тварина, яка у свідомості людей є хитрою; 2) хитра людина*); 3) жоден із компонентів значення одного слова А не входить у значення другого слова Б (*чайник – 1) пристрій для нагрівання води; 2) людина, якій щось не зрозуміло*) [169, с. 5-19].

У цьому разі видно, що словотвірної мотивації стосується лише перший приклад, інші – є ознакою, виявом семантичного типу номінації.

На підставі асоціацій і порівняння позначуваного й наявного О. Селіванова виділяє *асоціативно-термінальну* мотивацію, зауважуючи, що за загальним механізмом вона є метафоричною [142]. Посилаючись на Н. Арутюнову [6, с. 17], вона зазначає таке: «Метафоризація є найпродуктивнішим креативним засобом збагачення мови, виявом мовної економії, семіотичною закономірністю, що виявляється у використанні знаків однієї концептуальної сфери на позначення іншої, схожої з нею в якомусь відношенні або асоційованої з нею. Метафора заперечує належність об'єкта до того класу, у який він насправді включений, і стверджує його входження до категорії, до якої він не може бути віднесений раціонально».

За дослідницею, цей тип мотивації має кілька різновидів, які виділено залежно від способу взаємодії донорської та реципієнтської концептосфер у процесі позначення: структурно-метафоричний, дифузно-метафоричний, гештальтний та архетипний:

1) *дифузно-метафоричний* різновид ґрунтується на розумінні метафоричного механізму як аналогії асоціативних ореолів двох концептів, що створюють цілий комплекс суміжних асоціацій: укр. *зоряний (час), хмарочос*; рос. *волосатик*; рос. *жирянка*;

2) *гештальтний* різновид застосовує мотиватори – знаки інших концептів – на підставі подібності зорових, слухових, одоративних, тактильних, смакових гештальтів: *рос. козлобородник; змееголовник; канюк; пересмешиник; укр. фраземи пекти руку; слухати джмелів;*

3) *архетипний* різновид керується кореляцією структури знань про позначене з первісними вродженими психічними елементами, що є виявом родової пам'яті, історичного минулого етносу, людства, їхнього колективного позасвідомого й забезпечують цілісність і єдність людського сприйняття. Механізм такої метафоризації опосередкований складним асоціюванням: у фраземі *сліпці сватають* значення «хто-небудь хоче спати або починає дрімати» ґрунтується на аналогіях *сліпий – не бачити – дрімати*, а також на зв'язку з архетипами *свій / чужий: сватати – прагнути взяти до родини – уподібнити собі* [142].

На жаль, дослідниця не подає пояснень щодо структурно-метафоричного різновиду.

Сьогодні в дослідженнях мотиваційних відношень, будованих на асоціативних порівняннях, на метафорі, прийнятою є думка Й. Стерніна, що формування метафоричної мотивації в підґрунті має зміну сем. Такий процес відзначається зміною статусу архісеми як визначальної у семантиці мотиватора і перехід такої ролі до периферійних сем, актуалізація саме їх. Такий процес, на думку дослідника, базується на наявності семантичного ядра (архісеми) та семної периферії, до якої входять неголовні, імпліцитні, потенційні, асоціативні семи [155, с. 170]. Таке бачення мотивації цілком вписується в концепцію О. Потебні про два плани вираження змісту і їхнє взаємозмінення. Проте таке розуміння цілком реалізується у процесах семантичної номінації, але не примірюване до процесів словотвірної номінації.

Оскільки в таких мотиваційних процесах ознаку вибирають на основі подібності, то й сам тип мотивації своєю природою є метафоричний.

Незаперечним є той факт, що будь-яка асоціація передбачає і свідоме чи несвідоме порівняння реального й асоційованого; самі асоціації можуть поставати на основі подібності (схожості), протиставлюваності, суміжності тощо. Ось чому в межах суто словотвірного дослідження (поза межами концептології) вважаємо за доцільне використовувати саме термін *асоціативно-порівняльна* мотивація.

У зв'язку з викладеним зауважимо кілька важливих для нашої роботи висновків.

Мотивація є обов'язковим атрибутом-основою для будь-якого типу номінування; асоціативно-порівняльна мотивація належить до найпоширеніших серед інших різновидів мотивації; в українському словотворенні виділяється продуктивністю появи на її основі нових дериватів.

На підставі аналізу лінгвістичної літератури можна стверджувати про відсутність загальноприйнятої теорії мотивації і її різновидів. На нашу думку, труднощі у створенні такої теорії зумовлені деякими дослідницько-методологічними помилками:

- 1) науковці не виділяють окремих типів мотивації передусім на різних мовних рівнях; проте типи номінування (семантичний, словотвірний, аббревіаційний, синтаксичний) передусім вирізняються саме особливостями мотивації;
- 2) часто до аналізу конкретних власне словотвірних явищ і процесів застосовують підходи концептології, де мотивація між складниками концептів має іншу природу;
- 3) словотвірна мотивація вирізняється від інших низкою ознак: безпосередній (контактний) характер взаємодійних основ; це мотивація двопланова – виражається через форму і зміст взаємодійних одиниць; зміст мотивованого повністю відображено у похідному; форма мотиватора (твірної основи) може відображатися в похідному повністю і частково; другим складником такої мотиваційної пари завжди є слово.

У цій роботі розглядаємо мотивацію як суто номінативне явище, ось чому й будемо послуговуватися іншими критеріями у виділенні її різновидів. За названих умов у нашій класифікації наявні такі її різновиди.

1. Мотивація номінативна

За типом номінації виділяємо:

- словотвірну мотивацію (*дерево* → *дерев'яний*, *змарнований* → *змарнованість*, *в'язнути* → *зав'язнути*),
- семантичну мотивацію (*заєць* «тварина» → *заєць* «боягузлива людина», *закипіти* «стан рідини» → *закипіти* «стан людини», *маслюк* «гриб» → *Маслюк* «прізвище»),
- аббревіаційну мотивацію (*бронетранспортер* → *БТР*, *Українська Народна Республіка* → *УНР*, *товариство з обмеженою відповідальністю* → *ТОВ*),
- синтаксичну мотивацію (*зелений гай*, *впевнено перемогти*, *галушки по-полтавськи*).

2. Словотвірна мотивація

1) за мовнорівневим статусом мотиватора:

- слівна мотивація, у межах якої в свою чергу можна виділяти частиномовні різновиди (*мільйон* → *мільйонний*, *кваліфікувати* → *кваліфікований*, *задержуватий* → *задержуватість*),
- словосполученнева мотивація (*байдики бити* → *байдикувати*, *сільське господарство* → *сільськогосподарський*, *сто гривень* → *стогривенний*),
- аббревіаційна мотивація (*АТО* → *атовець*, *загс* → *загсівський*, *КрАЗ* → *кразівський*),
- звукова/буквена мотивація (*у* → *укати*, *А* «позначення студентської групи» → *аки* «студенти цієї групи»),
- вигукова мотивація: *бах* → *бахкати*, *ого* → *огокати*);

2) за кількістю мотиваторів:

- мономотивація (*вексель* → *векселяда*)
- полімотивація / множинна (*сміхова жорстокість* → *сміхожорстокість* і *жорстокість* *сміху* → *сміхожорстокість*, *золота коронація*

золотокоронаційний і коронація золотом → золотокоронаційний, вихователь → розвихователь і розвиховати → розвихователь),

- 3) за мисленнєвою операцією вибору– асоціативно-порівняльна мотивація,
- 4) за змістом конкретного мотиватора: відонімна і відапелятивна, відособова, відпредметова, відознакова та ін.

Висновки до першого розділу

Підсумовуючи викладене в цьому розділі, зауважимо таке.

1. Мовні інновації як об'єкт лінгвістичних досліджень мали свою історію з періодами, що виділялися специфічними ознаками (настанови й мета досліджень, термінологічний інструментарій, обсяги й ступінь системності), які в свою чергу здебільшого були зумовлені позанауковими, часто пропагандистськими чи політичними чинниками.

Сучасний період досліджень (від кінця минулого століття) змусив науковців говорити про формування нової галузі мовознавчих досліджень – неології; цей період суттєво відрізняється від попередніх (сприятливі позамовні чинники, зміна наукових орієнтирів загалом і в лінгвістиці зокрема, справжній «неологічний вибух», широта охоплюваності й системність самих досліджень).

Найпомітнішою зміною досліджень стала зміна об'єкта неологічних досліджень: інновації досліджувано не самі по собі, а як чинник зміни в системі, динаміки мови. Сформовано терміноапарат інноваційних досліджень, фактично повністю змінилися їхні завдання і суттєво розширив свої рамки об'єкт дослідження – накопичено значний неографічний матеріал та інше. Такі зміни в свою чергу зумовили появу нової словникарської галузі неографії, в якій помітно виділяється дериватографія, проте про повне становлення й оформлення інноватики як самостійної галузі лінгвістичних досліджень говорити ще рано.

2. На підставі викладеного можна зробити висновки про умови й причини появи нових мовних одиниць й визначення їхнього статусу як інноваційного.

Мовні і позамовні чинники появи нових одиниць завжди взаємозумовлені і взаємодоповнюють один одного; одні з них є сталими в часі, універсальними, інші діють у короткі часові відрізки.

У сучасній лінгвістиці неоднозначно вирішують питання визначення меж новизни інновацій: здебільшого такі межі визначали на підставі суб'єктивних критеріїв. У цій праці використовуємо критерій початкового часу: час її появи, час початкового використання у новій функції (її зміни), час розархівовування.

3. Одним зі спірних питань словотвору є питання виділення способів словотворення. Ми розглядаємо процеси і явища словотворення з погляду номінації як такої і відповідно виділяємо різні її типи, у тому числі й словотвірну номінацію. До словотвірного типу номінації зараховуємо процеси і явища з такими основними ознаками: похідність дериватів, повна мотивованість похідної одиниці твірною, зміна структури і/чи семантики похідних порівняно із твірними, разовість-одномоментність словотвірного акту, результатом словотвірних процесів є тільки слово.

4. Як свідчить аналіз лінгвістичної літератури, визначення суті мотивації як і її різновидів належить до спірних питань. Причиною тому є дослідницько-методологічні помилки (розгляд мотивації з різних позицій і застосування при цьому критеріїв, добрих для одного типу номінування і незастосовних до іншого, змішування/нерозрізнення підходів суто номінативного і концептуального тощо). У цій роботі типологізацію мотивів і відповідно різновидів мотивації здійснюємо на основі таких взаємозв'язаних критеріїв: за типом номінації (словотвірна, семантична, аббревіаційна, синтаксична); у словотвірній виділяємо за мовнорівневим статусом мотиватора (слівна, словосполученнева, аббревіаційна, звукова/буквена, вигуківа), за кількістю мотиваторів (мономотивація

і полімотивація/множинна), за мисленнєвою операцією вибору (асоціативно-порівняльна і пряма).

Мовознавчі дериваційні дослідження відзначаються різними критеріями класифікації й відповідного аналізу фактичного матеріалу. У цій праці вважаємо доцільним і найоптимальнішим класифікувати й розглядати матеріал за *словотвірними категоріями* – система дериватів, які мають спільне словотвірне значення й утворені від різних твірних основ за допомогою різних способів словотворення.

РОЗДІЛ 2. ВИСОКОПРОДУКТИВНІ ІМЕННИКОВІ СЛОВОТВІРНІ КАТЕГОРІЇ З ДЕРИВАТАМИ АСОЦІАТИВНО-ПОРІВНЯЛЬНОЇ МОТИВАЦІЇ

У цьому розділі здійснено аналіз високопродуктивних іменникових словотвірних категорій, які відзначаються наявністю значної кількості дериватів із асоціативно-порівняльною мотивацією. До таких категорій належать категорія збірності-сукупності (найбільша кількість дериватів) і категорія локативності чи локативів; у межах самої категорії окремо розглянуто деривати за мотиваційно-словотвірними і структурно-словотвірними особливостями.

2.1. Словотвірна категорія збірності-сукупності: особливості творення й мотивації

Серед інших словотвірних категорій (і не тільки іменникових) ця категорія відзначається найбільшими суперечностями щодо її визначення і наповнення. Зокрема, у лінгвістичній літературі наявні різні *критерії* такого визначення і відповідного встановлення її *обсягів*; подаємо найпоширеніші з них:

- до цієї категорії належать лише іменники і числівники (серед іменників лише ті, що не піддаються лічбі);
- до цієї категорії належать лише назви зі значенням сукупності однакових предметів чи істот (поза межами – неоднакові предмети й істоти, ознаки, дії, властивості, явища);
- збірність і сукупність є близькими, накладуваними поняттями, які не піддаються розмежуванню;
- близькі поняття *сукупність* і *збірність* можна розмежувати на основі критерію їхнього вираження: сукупність передається лексично – цілим словом, збірність передають лише словотвірні засоби;
- деривати збірності утворюють лише способом суфіксації, до того ж у

різних працях визначено різний кількісно і якісно набір самих суфіксів;
 – різниця наявна і в термінологічному позначенні категорії (порівняймо категорія *збірності* і категорія *збірності-сукупності*) і т. ін.

У цьому дослідженні не ставимо за мету аналізувати й порівнювати всі названі та інші позиції й постулати – відповідні проблеми розглянуто й висвітлено в працях таких дослідників, як В. Акуленко [2], Я. Закревська [59], І. Ковалик [79], І. Матвіяс [104], В. Олексенко [121] та інших.

Сучасний стан з'ясування спірних питань стисло й однозначно сформулював у монографічній праці В. Олексенко: *остаточно зазначені питання залишаються не з'ясованими* [121].

У зв'язку з означеним тезисно викладемо свою позицію, на якій і ґрунтується дослідження дериватів цієї категорії:

- збірність і сукупність є близькими, взаємопов'язаними поняттями;
- до категорії належать іменники, які не мають форми множини, у кодифікованому мовленні їх не можна поєднувати з кількісними числівниками;
- іменники цієї категорії виражають категорійне значення саме через використання відповідних словотвірних способів і відповідних словотворчих засобів;
- до похідних іменників цієї категорії зараховуємо деривати зі словотвірним значенням «збірність-сукупність того, що названо твірною основою», при цьому у зв'язку зі своєю асоціативно-порівняльною природою твірна основа може називати ознаки, властивості, події, предмети, істоти;
- у контексті асоціативно-порівняльної мотивації твірними таких дериватів можуть бути основи назв різноманітної частиномовної належності, а загальне значення дериватів, утворених різними способами, можна формулювати як збірність-сукупність явищ.

2.1.1. Мотиваційні особливості досліджуваних дериватів

Зауважуючи основні ознаки твірних основ категорії збірності,

В. Олексенко подає викінчений перелік твірних основ, які формують названу категорію: 1) назви осіб, 2) назви тварин, птахів, комах, 3) назви предметів рослинного світу, 4) назви інших конкретних предметів [121, с. 180]. Проте, безпосередньо описуючи конкретні словотворчі засоби збірності, він подає деривати, мотивовані твірними основами, не названими в цьому переліку: *біднота* (від *бідний*), *дрібнота* (від *дрібний*), *смаженина* (від *смажити* чи *смажений*), *садовина* (від *садовий*), *дохлятина* (від *дохлий*), *всячина* (від *всякий*) та ін. [121, с. 181-190].

Звичайно, за частиномовною належністю серед мотиваторів найбільшою кількістю утворених дериватів і різноманітністю самих мотивів відзначаються іменникові мотиватори, фактично становлячи своєрідну монополію у зазначеній категорії. Прикметникові й дієслівні мотиватори представлено невеликою кількістю відповідних дериватів; у картотеці наявні зразки словосполученнєвих і аббревіатурних твірних основ.

Для охоплення аналізом усіх дериватів, для дотримання принципу рівномірності опису складників картотеки в цій частині вважаємо доцільним розглядати мотиваційні особливості дериватів збірності-сукупності за критерієм належності словотвірних баз до власних чи загальних назв.

Власні назви у творенні дериватів збірності-сукупності

Ця група твірних основ також є семантично неоднорідною – за найзагальнішими критеріями в ній виділяємо 1) твірні основи власних назв осіб (мають значну кількісну перевагу в продуктивності) і протиставлені їм 2) твірні основи інших власних назв.

Твірними основами першої групи є прізвища відомих чи маловідомих осіб як пов'язаних з Україною (*Медведчук* → *медведчуківщина*¹, *Кашипровський* → *кашипровство*, *Табачник* → *табачництво*), так і далеких від неї (*Сахер* «міністр внутрішніх справ Чехословачії» → *сахертейт*, *Шрьодер* «канцлер ФРН» → *шрьодерівщина*, *Саркозі* «президент Франції» →

¹ Тут і далі зберігаємо правопис (велика чи мала букви) відповідно до паспортизації інноваційних дериватів.

саркозизм). Винятковим є використання імен осіб: *арсеніада* (від імені Яценюка – прем'єр-міністр України), *кіріловицина* (від імені очільника московської церкви Гундяєва) і прізвиськ осіб: *Допізм* (від Допа «М. Добкін»), *Азіровщина* (від Азіров «М. Азаров» – зміна прізвищового звуку -о- на -і- натякає на суржиковість мови особи), *проффесорицина* (від «Проффесор» – прізвисько В. Януковича, який в анкеті записав своє наукове звання як *проффесор*); окрему кількісно невелику групу становлять твірні основи назв міфічних чи літературних героїв (*Циклон* → *циклопізм*, *Кайдаш* → *кайдашівство*, *Шариков* → *шариковицина*), сценічних образів (*Сердючка* → *сердючкізм*, *Тарাপунька* → *тарাপуньківка*).

Загальне значення всіх дериватів цієї групи можна звести до такої формули: «сукупність ознак, дій, властивостей, результатів, характерних для особи, названої твірною основою». Тобто названу твірною основою особу асоціюють з низкою характерних для неї ознак, дій, предметів, результатів тощо. У свою чергу такі та інші складники в сукупності позначають певне цілісне явище, а сам дериват стає узагальненою назвою явища. Під час творення аналізованих дериватів саме власна назва асоціативно перебирає на себе роль узагальненого представника названої сукупності. При цьому саме знання «ролі і статусу» названої прізвищем чи іменем особи роблять можливим розуміння семантики новоутвореного деривата. Не останню роль у цьому відіграє і контекст творення деривата: часто саме в контексті творення й використання деривата автор у різний спосіб називає набір ознак, дій, властивостей, притаманних особі. Словотворчий засіб додає до твірної основи семантику збірності.

Як зразок такого взаємозв'язку подаємо кілька прикладів.

1) *аваківщина* ← *Аваков* «міністр внутрішніх справ, який відповідає за діяльність і наслідки діяльності своїх підлеглих і міністерства загалом»: *Аваківщина*. У Львові поліція жорстоко побила українських націоналістів (назва статті) (sprotiv-org.livejournal.com, 10.05.16); дериват *аваківщина* передає збірність таких складників: незаконність дій, жорстокість дій,

переслідування патріотів, відповідальність Авакова;

2) *кириленкогейт* ← *Кириленк(о)* «науковиця, яку викрили з плагіатом під час захисту дисертації»: *Напевно, ви вже другий день слідкуєте за «Кириленкогейтом» – доволі скандальним прикладом того, як в Україні можна здобути науковий ступінь із використанням плагіату* (museum-ukraine.org.ua, 16.01.16); дериват називає такі послідовні взаємозумовлені складники: дії з привласнення чужого твору, видавання чужого за своє, незаконність й аморальність захисту й присудження ступеня, непозбавлення ступеня через рідство з високопосадовцем;

3) *кобзонство* ← *Кобзон* «естрадний співак, який розпочинав свою кар'єру ще в часи СРСР і мав відповідний репертуар»: *Може, справді, нарешті, відступає, відходить пора «кобзонства», а утверджується доба кобзарства – себто творчості питома національної і разом з тим сучасної, новаторської, модерної* (ЛУ, 11/06, с. 2); у цьому прикладі риси естрадника Й. Кобзона названо в контексті, проте названо не прямо, а в протиставленні бажаним, справжнім: космополітичний, минулий, застарілий, неактуальний, відсталий; оскільки серед інших естрадних співаків Кобзон найкраще уособлював такі риси, то його прізвище й стало твірною основою аналізованого деривата; таким чином і твірна основа *кобзон-* набула асоціативно-порівняльного значення.

До речі, подібний набір ознак, подібну семантику, подібні чи наближені контекстові вияви відображають інноваційні деривати інших словотвірних категорій: *Будемо ми споживати продукт світового рівня, продукт, вироблений в Україні, чи знову потягнемося до кобзоністих васн?* (ПіК-і, 07.04.14); *Культурна політика не може будуватися на засиллі російської попси і суцільній кобзоніаді (від Іосіфа Кобзона)* (УТ-і, 35/14).

Подібні мотиваційні ознаки має і дериват *чингісханство*, який виражає збірність ознак, притаманних Чингісханові (дикунство, загарбництво, жорстокість, підступність: *...праці Т. Салиги на теми класики (авторова шевченкіана, франкіана) пройнято публіцистичним пафосом обстоювання*

національної честі й гідності, загрожених зовнішнім і внутрішнім *чингісханством*... (ЛІУ, 34/09, с. 7). Відрізняється від попереднього тим, що твірна основа *чингісхан*- уже мала переносне значення сукупності названих вище рис.

За належністю особи, названої твірною основою, до тієї чи тієї галузі діяльності, до історичного часу, залежно від асоціативно-порівняльного навантаження відповідного імені серед аналізованих дериватів можна чітко виділити окремі тематичні групи:

- 1) сучасні всеукраїнські політико-адміністративні реалії (*Янукович* → *януковщина*, *Льоня* → *льонізм* «про Кучму», *Шокін* → *шокіанство* «генпрокурор України»),
- 2) сучасні зарубіжні політико-адміністративні реалії (*Клінтон* → *клінтонізм*, *Путін* → *путінщина*, *Пак Кин Хе* → *паккинхегейт* «президентка Південної Кореї»),
- 3) мистецькі реалії (*Поплавський* → *поплавщина*, *Пугачова* → *пугачовщина*),
- 4) різногалузеві реалії (*Кисельов* «російський журналіст» → *кисельовщина*, *Шустер* «журналіст» → *шустеризад*, *Дона* «голова облдержадміністрації М. Добкін» → *донізм*, *Кіреєв* «суддя» → *кіреєвщина*),
- 5) історичні особи (*Кочубей* → *кочубейщина*, *Павлик Морозов* → *павликоморозовщина*).

У зв'язку з цим, визначаючи лексичне значення слів тієї чи тієї групи, можна додавати відповідні означники: *мистецьке*, *суспільно-політичне*, *судове*, *журналістське* і т. ін.

Унікальним у цій групі є дериват *енківщина* – зразок використання в ролі твірної основи суфікса *-енк(о)*. Названий суфікс є позначником українських прізвищ і самих українців. Унаслідок асоціативних операцій автор перетворює цей суфікс на слово, синонімічне цілому слову – *українець* з усіма його ознаками. Оскільки в контексті творення й використання деривата йдеться не просто про українців, а про одного із найпомітніших представників українства в культурі Тараса Шевченка, то сам дериват набув

значень, формально не відображених у ньому, – зневажливо-збірна назва всього, пов'язаного зі сліпим, бездумним наслідуванням Т. Шевченка: *Епігонство етнографізму переборено. Енківщина животіє – і вона, мабуть, вічна* (Ю. Шерех. Пороги і Запоріжжя).

Збираючи фактичний матеріал, обстежуючи різноманітні джерела, ми зафіксували лише кілька дериватів збірності-сукупності, твірними основами яких були інші власні назви: назва країни (*Ірак* → *Ірактейт*, *Італія* → *Італійщина*), назва міста (*Париж* → *Парижня*), назва космічного корабля (*Колумбія* → *колумбіада*), назва «кінофабрики» (*Голлівуд* → *голлівудщина*), назва підрозділу (*Смерш* → *смершота*). Утворені від різних за ономастичною семантикою основ, усі вони позначають різні типи збірності, безпосередньо не передбачені твірною основою: порівняймо *колумбіада* – «збірність польотів», *смершота* і *парижня* – «збірність осіб», *ірактейт* – «збірність дій, подій, вчинків, наслідків», *італійщина* і *голлівудщина* – фактично містять нескінчену кількість, сукупність складників.

Названі та інші деривати мають високий ступінь абстрагованості. У зв'язку з цим треба зауважити одну особливість аналізованих твірних основ: названі збірні «набори» відзначаються деякою умовністю – їхню справжню семантику (семантичні межі) розкриває, окреслює контекст; часто саме контекст стає основою для розуміння сукупності, названої твірною основою. Для унаочнення подаємо два приклади:

Колумбіада – поза контекстом дериват мав би таке словотвірне значення «усе, що пов'язано з діяльністю Колумбії 'космічний корабель' – робота, її особливості і наслідки, результати, час перебування корабля на орбіті...». Проте контекст уточнює, обмежує зазначену збірність до кількості польотів, вказуючи на відповідну особливість корабля (корабель багаторазової дії): *Трагічний фінал «колумбіади». Американський корабель багаторазової дії «Колумбія», виконавши програму польоту, повертався на Землю* (ПіК, 5/03, с. 33).

Парижня – поза контекстом дериват мав би таке словотвірне значення

«збірність-сукупність всього, що пов'язано з Парижем». Проте контекст уточнює, обмежує зазначену збірність до семантики «збірність осіб»: *А одяг в них – авжеж, не од Кардена, та і самі вони – не **парижня**... Читають вірш столичного Євгена, Аж гримотить словесний порожняк* (Г. Білоус. Бува ж таке...).

У нашій картотеці наявні два деривати із твірною основою-аббревіатурою *УТтейт* «незаконні дії, події, вчинки, їхні наслідки, пов'язані з УТ – Українське телебачення», і *ФІФАрейт* «незаконні дії, події, вчинки, їхні наслідки, пов'язані з ФІФА – Fédération Internationale de Football Association, Міжнародна федерація футболу»; вони не мають якихось інших специфічних мотиваційних ознак – цілком вписуються в мотиваційні особливості проаналізованих вище дериватів.

Кожен зі зразків твірних основ свідчить не про якісь закономірності, а швидше про словотвірні можливості (потенції) кожного із названих видів твірних основ.

Твірні основи загальних назв дериватів збірності-сукупності

Твірні основи загальних назв у творенні іменників збірності-сукупності кількісно поступаються твірним основам власних назв (приблизні їхні пропорції становлять 1 : 3). Проте серед цих основ, крім іменникових, наявні дієслівні й прикметникові основи. Зрештою твірні основи цієї групи доцільно розглядати саме на підставі частиномовної належності твірних баз і відповідних основ.

1. Відіменникові деривати

Залежно від загальної семантики твірної бази ми поділили відіменникові деривати на такі групи: твірні основи назв осіб, твірні основи назв предметів, твірні основи назв галузей (різновидів) діяльності.

Як і у відонімних дериватах, серед відапелятивних дериватів найбільшу групу становлять твірні основи іменників-**назв осіб**. Твірні основи загальних назв осіб відзначаються високою частотністю в залученні їх до творення дериватів збірності. Зазначені твірні основи вказують на різність

характеристик з точки зору їхньої асоціативності-порівняльності. Так, частина твірних основ дериватів досліджуваної словотвірної структури мають пряме значення, без будь-яких конотацій: *інтелектуал* → *інтелектуалітет*, *імігрант* → *іміграніада*, *казнокрад* → *казнокрадія*, *волонтер* → *волонтерство*. Звичайно, з урахуванням теми нашого дослідження такі деривати залишаємо поза увагою.

Значно більшу частину інноваційних дериватів збірності-сукупності представляють деривати з асоціативно-порівняльною мотивацією. Твірні основи цієї групи дериватів виявляють різницю в їхньому значенні. На підставі цієї різниці можна виділити деякі різновиди твірних основ (зауважимо, що такий поділ є до певної міри умовним – інколи досить важко однозначно зарахувати той чи той дериват до якоїсь із груп):

- 1) особа за виконуваною дією (*підрахувати* → *підрахуй*),
- 2) особа за родом занять (*Тітушко* → *тітушка*, *Беркут* → *беркути*),
- 3) особа за видільною ознакою (*федералізація* → *федераст*, *професор* → *проффесор*).

Крім того, серед досліджуваних дериватів можна виділити різновиди твірних основ на підставі того, коли саме твірна основа набула ознак асоціативно-переносного навантаження. Зокрема, у нашій картотеці наявні твірні основи безпосередньої й опосередкованої асоціативності-порівняльності.

До дериватів з **безпосередньою** асоціативністю-порівняльністю зараховуємо такі, твірні основи яких набули переносності безпосередньо під час творення аналізованого деривата:

гарант → *Гарантіада* – твірна основа позначає не будь-яку особу, а лише президента України як гаранта Конституції: *Опуси про «гаранта» склалися в цілий цикл під назвою «Гарантіада»*² (varta.kharkov.ua, 27.01.14);

пін → *попівня́* – семантику твірної основи *пін*- звужено лише до служителів

²Назва циклу епіграм І. Муромцева про В. Януковича і його сподвижників.

московської церкви: Ця **попівня** напасницька і дика Не знає честі й Господа не зна, Бо їхній бог – імперії владика, Ненаситений кров'ю Сатана (Д. Павличко. До Варфоломія 1);

русоблуд → *русоблудство* – новий дериват утворено від неіснуючої твірної бази *русоблуд*, проте його елементи формальної і семантичної будови виразно асоціюються із узуальною словотвірною парою *руко блуд* → *рукоблудство*; при цьому і контекст творення нового слова цілком прозоро відсилає до таких паралелей: *Директор Інституту країн СНД Костянтин Затулін, відомий своє хворобою **русоблудства**, яка ще більш невиліковна, ніж гріх рукоблудства, учергове запустив руку в Україну...* (ЛУ, 35/10, с. 2).

До дериватів із **опосередкованою** асоціативністю-порівняльністю зараховуємо такі, що утворено від інших дериватів, які вже мали асоціативно-порівняльну мотивацію:

гречку сіяти «роздавати безкоштовно гречку як вияв підкупу-задобрення потенційних виборців» → *гречкосій* «кандидат на виборах, який здійснює підкуп-задобрення потенційних виборців» → *гречкосійство* «сукупність ознак, дій, що вказують на підкуп-задобрення потенційних виборців»; варто зазначити, що цей дериват і його твірні сьогодні використовують за будь-якого способу підкупу-задобрення виборця – тобто відбулася подальша семантична зміна;

популярна музика → *попмузика* → *попса* «зневажливо про популярну музику» → *попсятина* «збірне до попса»; за таким же ланцюжком утворено й назву особи: *популярний виконавець* → *попвиконавець* → *попса* «зневажливо про попвиконавця» → *попсятина* «збірне до попса»; інколи й контекст творення-використання не підказує, яке із двох значень має дериват: *Коло літератури. Гламур з **попсятиною*** (ЛУ, 24/07, с. 6);

звір «дика істота» → *звір* «про людину» → *звірюка* «збільшено-згрубіло до звір» → *звірюшник* «збірне до звірюка»; у цьому разі автор навіть використовує прийом пояснення утвореного слова і звертає увагу на його відмінність від подібного за звучанням: ...«**Звірюшник**», саме так, а не

звіринець, бо в звіринці зосереджуються нормальні звірі, а на звірюшник легко перетворюється під впливом простих, цілком певних механізмів будь-який совковий так званий «колектив» (ЛЮ, 13/11, с. 7).

Якщо для дериватів з безпосередньою асоціативно-порівняльною асоціацією важливим є контекст їхнього творення і відповідно розуміння, то для дериватів із опосередкованою асоціативно-порівняльною мотивацією є важливим знання реальних подій, ознак, осіб тощо, які покладено в мотивацію.

Другою за кількістю є підгрупа твірних основ назв ***видів і різновидів діяльності і дій*** (до певної міри назва підгрупи є умовною).

У частини інноваційних дериватів зазначеної похідності твірна база не має ознак асоціативності-порівняльності, тому словотвірне значення відповідних дериватів має загальну для всіх просту (шаблонну) формулу словотвірного значення: *форсмажор* → *форсмажорищина* «збірність-сукупність всього, пов'язаного із форсмажором», *податок* → *податкогейт* «збірність-сукупність всього, пов'язаного із податками», *піар* → *піарищина* «збірність-сукупність всього, пов'язаного із піаром». Мабуть, саме зазначена простота і шаблонність, позаконтекстова зрозумілість утворених дериватів уможливорює використання їх у не властивій їм формі – у формі множини: *Деякі герої сексгейтів і досі заздять...* (Інтер, 17.12.00).

У дериватах із асоціативно-порівняльною мотивацією така формула не спрацює, оскільки твірна основа кожного з них має свій специфічний семантичний елемент (чи елементи). Цей елемент не відображено у формі (структурі) твірної основи й у формі (структурі) деривата. Проте його необхідно враховувати під час формулювання словотвірного значення, а потім і лексичного значення слова.

Для підтвердження подаємо деякі приклади:

Коаліція «добровільне об'єднання на визначених засадах політ організацій, осіб, держав для виконання поставлених завдань і досягнення визначеної мети» → *коаліціяда* – очікуване словотвірне значення мало б таку формулу

«збірне до коаліція»; проте під час безпосереднього словотворення твірна основа мала додаткові (доточені до загальномовних) семантичні деталі – зтяжність у часі її створення; отже, словотвірне значення деривата має іншу формулу: *збірність дій, засобів, етапів створення коаліції*, відповідно й утворене слово має таке лексичне значення: *зтяжний у часі процес формування, створення коаліції*; тотожні мотиваційні властивості відображено і в словотвірних ланцюжках *уряд* → *урядіада* «зтяжний у часі процес формування, створення уряду», *газ* → *газня* «зтяжний у часі переговорний процес з питань газу»;

Лохоторон утворено за аналогією до назви державної телелотереї *Лототрон* (визначалися вигравальні числа шляхом розкручування барабана, з якого довільно випадали кульки з позначеними числами); первісно слово позначало гру з наперстками, супроводжувану обманом непосвячених учасників-лохів; за короткий час слово змінило своє значення на «будь-який обман у будь-який спосіб»³; відповідно в ланцюжку *лохоторон* → *лохотронія* твірна основа вже має асоціативно-порівняльне значення, приєднуваний до такої основи формант *-ій(а)* разом із самою твірною основою утворюють дериват зі словотвірним значенням «збірність-сукупність обманів»: *Правда, фарисейство від правосуддя обрало такий собі шлях лохотронії, вішання локини «моїй нації»...* (ЛУ, 27/10, с. 3).

Твірні основи *назв предметів* представлено незначною кількістю дериватів, не пов'язаних між собою тематично: *візир* → *візиртейт*, *бренд* → *брендятинна*, *ліфчик* → *ліфчинг*. Проте наявні у картотеці інноваційні деривати свідчать про приховані (зреалізовані тим чи тим дериватом) найрізноманітніші можливості і наслідки асоціативно-порівняльного словотворення категорії збірності-сукупності. Щоб відобразити такі можливості, необхідно обов'язково використовувати контекстуальні зразки творення дериватів. Для підтвердження такої думки подаємо деякі приклади

³Сьогодні лохотроном називають не тільки обман, який відбувається чи відбувся, а й планований.

й коментарі до них.

Дизель → *дизельгейт*. У цьому ланцюжку твірна база має кілька значень: 1) двигун внутрішнього згорання, у якому використовують легке нафтове паливо; 2) дизельне (солярне) паливо – рідка речовина, що є головним видом палива для дизельних двигунів; 3) автомобіль із таким двигуном і паливом. Проте твірна основа є лише своєрідним приводом до творення: під час словотвірного акту названі значення твірних основ зігноровано. Дериват свідчить про те, що в основу мотивації покладено не основні семи твірного (двигун, паливо, автомобіль), а додаткові знання про одну заaktuалізовану властивість двигуна і відповідно автомобіля – надмірність викидів у повітря продуктів згорання. Такі властивості призвели до низки небажаних процесів, наслідків і результатів. Фактично твірна основа під час словотворення позначала набір ознак, а приєднаний до неї суфікс оформив такі ознаки як деяку збірність-сукупність: *Країни Східної та Центральної Європи тісно пов'язані з німецькою автомобільною індустрією і стають прямими заручниками «дизельгейту»* (ДТ-і, 36–37/15). Наслідок такого – скорочення випуску дизельних автівок, заборона в'їзду до міст і т. ін.

Маяк → *маячня*. Перший елемент словотвірної пари *маяк* називає засіб обладнання морських шляхів – капітальна споруда баштового типу, що позначає небезпечні для плавання місця і проходи для суден. За всю українську історію існування і використання маяків не постала потреба творення відповідних іменників збірності-сукупності, що було зумовлено особливостями самих маяків – їх не застосовують у сукупності. На межі 2005-2006 років військовослужбовці Росії самовільно захопили ялтинський маяк, не допускаючи до нього українських співробітників. Такий акт порушення міжнародних договорів тоді розцінили як щось неможливе, як таке, що можна зробити лише в стані хвороби. Як вважаємо, творенню деривата *маячня* передувало асоціативно-порівняльне поєднання близькозвучних слів *маяк* і *маячня* зі значенням «гарячковий стан хворої людини» – тобто хвороба з сукупністю її ознак і симптомів. Унаслідок таких

асоціатів постав дериват зі словотвірним значенням «збірність-сукупність всього, пов'язаного з маяком»: *Маячня* – сьогодні таким терміном у пресі названо ситуацію навколо маяка (Новий канал: Новини, 18.01.06). Фактично цей дериват став узагальненою назвою російсько-українського конфлікту навколо ялтинського маяка.

2. Твірні основи відприкметникових і віддієслівних дериватів

В інноваційному словотворенні іменників збірності-сукупності прикметникові й дієслівні твірні основи становлять незначну кількість, що відповідає загальномовним особливостям творення дериватів збірності в українській мові загалом. Проте ці деривати, порівняно із загальномовними, виявляють деякі специфічні ознаки (далі розглянемо окремо відприкметникові і віддієслівні деривати).

Прикметникові деривати збірності утворено від різних за семантикою твірних основ: *екзотичн(ий)*, *банальн(ий)*, *партизанськ(ий)*. Більшу частину дериватів утворено від основ, які первісно не мали у своїй семантиці ознак асоціативності-порівняльності – такі ознаки стають оприявленими й зрозумілими в безпосередньому контексті творення й використання дериватів. Наприклад, у словотвірних парах *банальний* → *баналітет*, *аморальний* → *аморальщина*, *загальний* → *загальщина* твірні основи мають пряме значення без будь-яких семантичних чи стильових конотацій. Проте контексти їхнього творення вказують на те, що самі деривати є носіями додаткових асоціативно-порівняльних конотацій. Такого ефекту оприявлення додаткових семантичних чи стильових виявів досягають різними способами:

1) вставлення деривата в однорідний ряд слів зі спільною для них конотемою: *Це були якісь шлакоблочні речення, сумний тріумф баналітету, схоластика і незрідка цілковитий естетичний дальтонізм* (ЛУ, 7/10, с. 1) – *шлакоблочні речення, схоластика, естетичний дальтонізм* з погляду автора є негативними ознаками творчості;

2) протиставлення позначуваному утвореним дериватом чомусь іншому, відомому: *Вірш – найперше вилом із загальщини* (ЛУ, 27/10, с. 4) –

протиставлення загального, буденного віршеві як результату мистецькому, творчому, естетичному.

У нашій картотеці наявні два подібні і водночас протилежні деривати: *партизанські підрозділи (сили) → партизанка і широка коаліція → ширка*: Показово, що верховний головнокомандувач принципово відмовився від розгортання партизанських сил... Втім, вражень в іноземних військових спостерігачів і без **партизанки** вистачило (ПіК, 33/01, с. 15); *Ідея широкої коаліції не видається якимось нереальним явищем. «Ширка» – як її уже прозвали...* (1+1: ТСН, 03.10.07).

Як засвідчують контексти, деривати утворено за однією і тією ж однаковою моделлю – обидва слова утворено від словосполучень (вони наявні в тексті) з додаванням одного і того самого форманта збірності-сукупності *-к(а)*, у похідному залишено саме прикметникову частину (саме на цій підставі ми зарахували досліджувані деривати до відприкметникових), прикметники використано в їхньому загальномовному значенні. Проте результати їхнього творення є протилежними. Дериват *партизанка* порівняно з твірним словосполученням не змінив свого загальномовного значення, не набув і додаткових семантичних елементів. Дериват *ширка* увиразнив деякі не зафіксовані твірною основою і формантом операції, які здійснив його творець: структуруючи аналізований дериват, автор на основі асоціативної близькозвучності свідомо звів його з іншим дериватом *ширка* (від *ширятися*) «у жаргоні наркоманів – внутрішньовенне уведення наркотиків». У такий спосіб мовної гри автор ніби натякнув на подібність, зв'язаність між собою дій і станів наркоманів, з одного боку, а з іншого – коаліції у законодавчому органі.

Подібним до них є дериват *свіжак*: утворено від словосполучення з прикметником (*свіжий*), у похідному залишено прикметниковий елемент словосполучення, замість іменникового складника додано суфікс *-ак*. Проте цей дериват, порівняно з двома попередніми, має свої вирізнявальні ознаки. По-перше, під час безпосереднього словотворення використано прикметник

свіжий у його переносному значенні – «якого не було раніше, новий». По-друге, на відміну від двох попередніх дериватів, під час творення і використання автор не назвав конкретного словосполучення, яке було твірною базою для деривата: **Свіжак** на усіх фронтах (ПіК, 13/04, с. 35); унаслідок цього до деривата можна «прописати» будь-яке словосполучення зі словом *свіжий*: *свіжий розум, свіжий погляд, свіжий смак, свіжі ідеї* тощо. Фактично дериват *свіжак* став збірною назвою до всього нового.

Отже, проаналізовані та інші відприкметникові деривати свідчать про те, що твірні основи інноваційних дериватів збірності-сукупності можуть не мати ознак асоціативності-порівняльності, а набувати такі ознаки безпосередньо під час словотворення і виявляти їх у використанні.

Віддієслівні деривати збірності-сукупності кількісно становлять найменшу групу. Такі кількісні показники унеможлиблюють встановлення якихось тенденцій, закономірностей і здійснення певних узагальнень. І все ж вони виявляють деякі особливі ознаки.

Передусім треба зазначити, що всі приклади віддієслівних дериватів зафіксовано у творах художньої літератури. Звідси можна робити висновок про їхню дискурсивність і наперед визначений статус дериватів як художніх засобів.

Твірні основи дериватів використано з їхнім узуальним значенням (*почути* → *почутини*, *брехати* → *брехіт*), лише одна із них мала переносне значення – твірна база зі статусом фразеологізму (*мазати брудом* «обмовляти, неславити, ганьбити когось» → *брудомазія*). Спільним для них є спосіб і засіб набуття асоціативності-порівняльності – наявність у контексті «прообразу, зразка» творення. За таких умов саме «прообраз» робить можливим творення «образних» дериватів і водночас вказує на асоціативно-порівняльне підґрунтя.

Для підтвердження зазначених висновків подаємо два приклади.

Затулини. Поза контекстом цей дериват мотиваційно пов'язаний із дієсловом *затулити*, відповідно словотвірна пара матиме такий вигляд:

затули(ти) → затулини. Проте, як свідчить контекст творення деривата, мотивом до його творення і водночас прообразом його творення було російське прізвище *Затулін*: *На роти затуліних Є у нас затулини* (В. Простопчук. Непристойні гноми). Тут ідеться про російського політика К. Затуліна, який скрізь і всюди, не стуляючи рота, постійно пропагує і підтримує агресивну політику щодо колишніх республік СРСР і зокрема України. Своє негативне ставлення до згаданої особи автор передав графічно (прізвище написано з малої літери, як загальну назву) і морфологічно (використано множину замість однини). Фактично такою відпрізвищною множиною замінено порівняльний зворот «*такі, як Затулін*» (в українській мові зазначений спосіб заміни є досить поширеним і використовуваний, крім художнього, в публіцистичному і розмовному стилях). Приєднаний до твірної основи формант *-ин(и)* позначає набір дій, які в сукупності становлять визначений обряд (порівняймо із *оглядини, заручини, входини*). Крім того, в контексті знань про згадану особу дериват ніби натякає на свій зв'язок із фраземою «*стулити рота, стулити пельку, стулити писка*». З урахуванням названого дериват *затулини* набуває високого рівня асоціативності, а його значення можна сформулювати як «сукупність засобів, дій (обряд), призначених для того, щоб стулити пельку Затуліну».

Брехіт. *Ну й хвороб у Килини, Не ангіна, Не бронхіт – Не дає життя щоднини Їй загострений ... «брехіт»!* (В. Картавих. Страшна хвороба). Дериват утворено за наявним у тексті формальним зразком (*бронхіт*); вибір відповідного форманта (*-ит* зі значенням «хвороба») свідчить про авторську асоціацію таких дій із хворобою відповідно і з сукупністю симптомів. Отже, дериват мотивується дієсловом *брехати*, відповідно напрям мотивації в парі має таку формулу: *брехати → брехіт*; значення слова «хвороба (захворювання), пов'язана з брехнею (постійне гіпертрофоване обманювання когось)». Судячи із тексту, цей дериват у свою чергу став збірною назвою до багатьох інших нез'ясованих хвороб, про що свідчить частина тексту: *Ну й хвороб у Килини* і як встановлення діагнозу – *брехіт*.

2.1.2. Способи і засоби творення іменників збірності-сукупності з асоціативно-порівняльною мотивацією

Аналізуючи словотвірний потенціал категорії збірності, В. Олексенко виділяє деякі ознаки, притаманні узуальному словотворенню дериватів цієї категорії. Серед них виділяються такі:

- 1) це утворення з модифікаційним значенням;
- 2) зв'язок із кількісним компонентом у структурі змісту;
- 3) перевага суфіксального способу словотворення [121, с. 177-179].

Як зазначає Г. Томіліна, за співвідношенням із одиничними назвами збірні іменники можна розділити на відповідні групи: іменники з відповідними одиничними назвами з тим самим коренем (*пiр'я* – *пiр'їна*), збірні імена, в яких значення одиничності і збірності збігаються (*копійка*, *мигдаль*), збірним іменам відповідають сингулятивні словосполучення (*бідна людина* → *біднота*), збірні імена цілісності, єдності – їм відповідає описовий зворот (*луб*), збірні назв без сингулятивних відповідників (*всичина*) [166, с. 33].

В основному інноваційні іменники збірності-сукупності із асоціативно-порівняльною мотивацією повторюють зазначені особливості, при цьому виявляють і свої специфічні ознаки.

Як і в узуальному словотворенні, серед задіяних способів значно переважає **суфіксація** (понад дев'яносто відсотків від загальної кількості). Проте самі суфікси відзначаються іншою продуктивністю, особливостями поєднання з твірними основами й отриманими результатами (далі аналіз суфіксів здійснюємо за ступенем спадання їхньої продуктивності).

Найвищий ступінь продуктивності виявляє формант **-щин(а)**. З якихось причин В. Олексенко не називає його серед суфіксів збірності, як і не розглядає його в межах якої іншої із досліджуваних у монографії іменникових категорій.

Твірною основою всіх аналізованих дериватів є власні назви людей, серед яких основу становлять прізвища. У зв'язку з цим можна було подати

єдину для них словотвірну модель. Але серед названих дериватів виразно виділяються групи з різними модифікаційними елементами. Зазначені модифікації послідовно виявляються під час приєднання суфікса до твірної основи тієї чи тієї структури.

1. Власне презентантом усіх дериватів є модель *Прізвище + щин(a)*, без використання будь-яких додаткових засобів чи змін: *Ківалов* → *ківаловщина*, *Ахметов* → *ахметовщина*, *Малінін* → *малінінщина*. Як видно, твірною базою дериватів цієї моделі є російські прізвища на *-ов* чи на *-ін*. Під час творення дериватів *-ов* не змінюють на *-ів*, що відповідало б правилу закритого складу – у нашій картотеці наявний один дериват із такою видозміною: *Аваков* → *аваківщина*. Усі інші відпрізвищеві деривати з цим суфіксом мають різноманітні модифікації:

Прізвище + івщин(a) – таку модифікацію мають усі прізвища, твірна основа яких закінчуються на приголосний звук і вказує на авторство: *Андрухович* → *андруховичівщина*, *Оруел* → *оруелівщина*, *Геббельс* → *геббельсівщина*; фактично інтерфіксальний елемент зберігає ознаки колишнього присвійного суфікса;

усічене *Прізвище + щин(a)* – як правило, усікають останній суфіксальний елемент прізвища, а замість нього додають суфікс; у нашій картотеці наявні зразки усікання різних суфіксів: *Лукашен-к(о)* → *лукашенищина*⁴, *Януков-ич* → *януковщина*, *Яворів-ський* → *яворівщина*; наявний один дериват, під час творення якого усічено суфіксальну частину і додано *-івщин(a)*: *Звар-ич* → *зварівщина* – мабуть, без вставленого елемента *-ів* утворений дериват *зварщина* важко було сприймати таким, що пов'язаний із відповідним прізвищем і особою.

2. *Словосполучення + щин(a)*. Ця модель також пов'язана із прізвищами, проте прізвища виступають не як самодостатня словотвірна база, а є елементом словосполучення. У нашій картотеці наявні лише три зразки таких

⁴У нашій картотеці наявний дериват, утворений від цього ж прізвища (цієї ж особи) за допомогою суфікса з використанням інтерфіксального елемента *-ів*: *Лукашенко* → *Лукашенківщина*.

твірних основ. Вони не становлять єдності, оскільки кожен із них має свої особливості творення:

Ім'я і Прізвище + щин(а) (*Тарас Бульб(а) + щин(а) → тарасбульбівщина*),
 Прийменник і Прізвище + щин(а) (за *Ківалов(а) → заківаловщина*) – тут ідеться про різноманітні засоби, якими агітують за Ківалова:
ЗаКІВАЛОВщина заповонила Одесу (Слово Просвіти, 39/12, с. 4).

Формант *-щин(а)* можуть приєднувати й до інших власних назв, проте таке поєднання швидше є винятком. Усі деривати утворено за однією моделлю *Вл. назва + щин(а)*: *Голлівуд → Голлівудщина, Італія → італійщина, Чорнобиль → чорнобильщина*. Проте між ними є різниця, яка полягає в наявності деяких семантичних нюансів: перші два деривати позначають сукупність-збірність всього, що пов'язано відповідно з Голлівудом чи Італією, а дериват *чорнобильщина* називає все, що пов'язано з наслідками Чорнобиля (чорнобильської катастрофи).

Непродуктивною є і модель *Прикметник + щин(а)* – ми зафіксували лише два деривати, які в контекстах позначають протилежну за суттю збірність-сукупність.

Так, відповідно до контексту дериват *загальщина ← загальн(ий)* позначає лише частину чогось із можливого, протиставленість іншому: *Вірш – найперше вилом із загальщини* (ЛЮ, 27/10, с. 4).

Зовсім інше оприявнює контекст творення й використання деривата *паранормальщина ← паранормальний*: *Та на біса нам ті збочення – краще почитати зо три години газети про містику, НЛО та іншу паранормальщину* (ПіК, 7/03, с. 40). Як видно із контексту, утворений дериват позначає збірність-сукупність не тільки того, що представлено твірною основою *паранормальн-*, але включає в себе й однорідні члени речення, названі попереду (*містика, ЕНЕЛО та ін*).

Формант *-ств(о)*. Це найпродуктивніший суфікс збірності-сукупності в узуальному словотворенні. За свідченнями В. Олексенка, він має такі особливості:

- позначає сукупність названих твірною основою осіб⁵, серед яких у свою чергу можна виділити відповідні різновиди назв осіб (за суспільною, релігійною, іншими течіями або напрямками; за соціальним станом; за назвами занять, посад, титулів);
- суфікс приєднується до іменникових основ на позначення особи або взагалі істоти;
- творення супроводжується морфонологічними змінами і без таких змін [121, с. 180-182].

Інноваційні деривати з асоціативно-порівняльною мотивацією, зберігаючи зазначені дослідником риси, виявляють свої особливості.

Передусім задіяно значно більшу кількість твірних основ: 1) основи загальних назв осіб різної характеристики (*вишиватник* → *вишиватництво*, *остарбайтер* → *остарбайтерство*, *хахлуй* → *хахлуйство*); 2) основи осіб за виконуваною дією (*підрахуй* → *підрахуйство*), 3) основи назв осіб за визначальним предметом (*бекпекер* «від рюкзака» → *бекпекерство*).

У згаданій монографії серед твірних основ не названо твірні основи власних назв осіб (*Табачник* → *табачництво*, *Фаріон* → *фаріонство*) і неосіб (*Ватикан* → *ватиканство*), утворені від них деривати становлять значну кількість збірно-сукупних назв.

Усі іменники утворено з дотриманням загальних українських норм морфонологічних змін; серед нових засобів дотримання словотвірних норм є використання інтерфіксального елемента *-іан-* (*Шокін* → *шокіанство*).

Третій за продуктивністю серед формантів збірності-сукупності є новий для української мови суфіксальний елемент *-гейт*. Про історію його появи в українській мові, зміни статусу, ролі у словотворенні й стилістичні особливості йдеться в монографії А. Нелюби [115, с. 228-231]. Деривати нашої картотеки підтверджують зазначені в монографії особливості цього елемента. На підставі цього можемо виділити усталені ознаки аналізованого

⁵Хоча на с. 182 зазначеної монографії названо дериват *крейсерство*, який не позначає сукупність осіб.

елемента й самого словотворення з цим елементом:

- усі деривати утворено й використано в різноманітних підстилях і жанрах стилу масової комунікації;
- переважну більшість утворено від основ власних назв (*Кучма* → *кучмагейт*, *Рубі* → *рубігейт*, *Ватикан* → *ватикангейт*), приблизно шосту частину становлять відапелятивні деривати (*уран* → *урангейт*, *офшор* → *офшоргейт*);
- на відміну від українських суфіксів, цей суфіксальний елемент приєднують до всього слова, унаслідок чого частина дериватів у своїй структурі зберігає закінчення твірного слова: *Немиря* → *немирягейт*, *квартира* → *квартирагейт* (виняток становить словотвірна пара *Поплавський* → *поплавськогейт*);
- фактично всі деривати утворено за двома визначальними моделями: *Онім* + *гейт*, *Апелятив* + *гейт*; приєднуваний елемент не зумовлює ніяких значущих морфонологічних змін твірної основи;
- власне чи загальне ім'я, назване твірним словом, стає асоціатором скандальних дій, подій, ознак, властивостей, наслідків, пов'язаних із відповідною особою, предметом, організацією, а доданий словотворчий засіб оформлює ці елементи як їхню цілість-збірність; лексичне значення утворених слів матиме формулу «*скандал, розголос, неслава, пов'язані з...*».

Можна стверджувати, що зазначені особливості елемента *-гейт* у подальшому зумовлюватимуть зростання частотності його використання.

Серед формантів збірності-сукупності високою продуктивністю відзначається суфікс *-изм*. Наша картотека свідчить про деякі його особливості у творенні інноваційних дериватів із асоціативно-порівняльною мотивацією.

1. Переважно цей суфікс приєднують до твірних основ власних назв осіб, використовуючи загальну модель *Власна назва* + *изм* (зрештою можна стверджувати, що це суфікс власних назв). Проте залежно від різновиду власної назви особи, від називаного нею денотата в цій групі виділяємо

різновиди як дериватів, так і моделей їхнього творення: *Прізвище + изм* (*Чепурний* → *чепурнізм*, *Саркозі* → *саркозизм*, *Піночет* → *піночетизм*), *Прізвисько + изм* (*Гена* → *генізм*, *Сердючка* → *сердючкізм*); один дериват утворено за моделлю *Ім'я + изм* (*Льоня* → *льонізм*). Усі інші моделі представлено одиничними дериватами: *Країна + изм* (*Рашиа* → *рашизм*), *Істота + изм* (*карлик* → *карликізм*), *Підрозділ + изм* (*Беркут* → *беркутизм*).

2. Серед усіх дериватів із цим суфіксом наявні лише троє з ускладненими моделями:

а) під час словотворення усічено твірну основу: *Лукаш-енк(о)* → *лукашизм*, *Порош-енк(о)* → *порошизм* (тут можлива мотивація і повним прізвиськом, утвореним від цього прізвища: *Порошенко* → *Порох* → *порошизм*);

б) під час словотворення усічено твірну основу і водночас додано зайвий елемент: *Лукаш-енк(о)* → *лукашинізм*.

3. Усі деривати з цим формантом є узагальненою назвою рис, особливостей, ознак, притаманних названому твірними основами; до того ж такі узагальнення доведено до загальносупільного рівня. У зв'язку з цим формулювання лексичного значення кожного з дериватів матиме спільний елемент «супільне явище, пов'язане з...» або «узагальнена назва всього, що...».

В українській мові відзначається продуктивністю формант збірності-сукупності **-н(я)**, який має власне експресивне навантаження (негативності-згрубілості) й у зв'язку з цим притаманний розмовному мовленню. Досліджувані деривати мають свої особливості:

– крім твірних основ на позначення осіб чи істот, їх приєднують і до твірних основ інших назв (*вірус* → *вірусня*, *Париж* → *парижня*, *флюгер* → *флюгерня*);

– деривати з цим суфіксом ми зафіксували в різноманітних за стильовими ознаками текстах, найбільше їх у стилі масової комунікації, у творах художньої літератури;

– усі деривати утворено за загальною моделлю *Іменник + н(я)*, проте деякі

вказують на модифікації – нарощення суфікса: *nín* → *popівня*, *мавна* → *мавначня*.

Формант **-iaɔ(a)** є запозиченим, в українській мові функціонує у словах на позначення назв спортивної змагальності, приєднуючись до твірних основ іншомовних слів; як зазначає В. Олексенко, у цьому афіксі значення збірності тісно пов'язане зі значенням діяльності [121, с. 194]. Наша картотека свідчить, що цей формант в асоціативно-порівняльних дериватах має і специфічні властивості:

- його приєднують не тільки до іншомовних «спортивних» основ, а й до різнотематичних українських (*уряд* → *урядіада*), до основ власних назв (*Арсеній* → *арсеніада*);
- в інноваційних дериватах увиразненою є семантика діяльності, тому й зазначені деривати позначають саме збірність-сукупність дій чи ознак, пов'язаних із діями;
- у творенні дериватів із цим формантом використано одну загальну модель *Іменник* + *iaɔ(a)*, проте наявні розбіжності щодо збереження чи усикання кінцевого звуку основи -й-: порівняймо *коаліція* → *коаліціяда* і *Колумбія* → *колумбіада*.

Формант **-iɥ(a)** в українській мові є непродуктивним, проте серед досліджуваних дериватів він виявляє вищу продуктивність від формантів, продуктивних у загальнономовному словотворенні. Як і в загальнономовному словотворенні, його приєднують до твірних основ назв осіб, до того ж самі назви осіб є новотворами. Проте в нашій картотеці є винятковий дериват, утворений не від назви особи: *лохотрон* → *лохотронія*.

Цей формант виявляє і деякі специфічні риси щодо семантики: якщо в загальнономовному словотворенні результатом було слово без якихось конотацій, то досліджувані деривати виявляють нову тенденцію: формант приєднують тільки до твірних основ назв із негативним відтінком, приєднуваний формант зберігає такі відтінки: *колорад* → *колорадія*, *федераст* → *федерастія*, *зрадофіл* → *зрадофілія*. Мабуть, у майбутньому

цей формант перебере на себе зазначену семантику.

Продуктивний у загальномовному словотворенні формант **-om(a)** також має специфічні ознаки у творенні дериватів збірності-сукупності з асоціативно-порівняльною мотивацією:

- має меншу продуктивність;
- його приєднують не тільки до основ загальних назв (*школа* → *школота* чи *школяр* → *школота*), а й до основ власних назв (*Смерш* → *смершота*), у цьому разі формант вступає у синонімічні зв'язки з формантом **-н(я)** (*Беркут* → *беркутня*);
- в усіх інноваційних зразках суфікс, крім семантики збірності-сукупності, додає й експресивно-негативну, суб'єктивну семантику – тобто стає суфіксом збірності-зневажливості; для наочності подаємо зразок контексту творення і використання такого деривата із текстовим підсиленням негативу: *І батько – «кіль», і мати – «кілька», І дід, і баба – «кількота»! А самовпевненості стільки – Немов у справжнього кита* (П. Руденко. *І батько – «кіль»*).

Порівняно з названими вище, усі інші суфікси збірності-сукупності відзначаються низьким рівнем продуктивності (від одного до трьох дериватів): **-ак** (*свіжий* → *свіжак*), **-item** (*банальний* → *баналітет*), **-ат** (*Вілкул* → *вілкулат*, *пахан* → *паханат*). Така продуктивність робить неможливим порівняння їх із загальномовним їхнім статусом і відповідно встановити ті чи ті особливості у творенні досліджуваних дериватів.

Деякі малопродуктивні в досліджуваній групі форманти, навпаки, оприявнюють нові процеси і явища, які можуть поширитися в українському словотворенні. Покажемо таке на кількох інноваційних зразках.

Схема → *схематоз*. Слово *схема* має значення «спрощене зображення, викладення чогось у загальних, основних рисах». Утворений за допомогою словотворчого засобу **-атоз** зі значенням «хвороба», дериват *схематоз* – повинен мати очікуване словотвірне значення «збірне до *схема*²; проте під час безпосереднього словотворення проста твірна основа *схем-* передавала семантику цілого словосполучення «*корупційні схеми*», відповідно й саме

слово мало форму множини; зазначене словосполучення і його заміник у сучасній українській мові є загальновідомими⁶; відповідно словотвірне значення деривата матиме таку формулу «збірне до корупційних схем». У цьому разі треба звернути увагу на той факт, що в ході творення слова збірність корупційних схем, їхніх ознак автор визнає хворобою, для чого й застосував формант, що традиційно використовують для творення назв хвороб: *Команда вітчизняних державних мужів нині, на жаль, комплектується переважно або представниками класу професійних малограмотних крикунів, або членами касты кваліфікованих спеців, розбещених корупцією і невиліковно хворих на «схематоз»* (ДТ-і, 13/16). Таке поєднання зумовило контекстову зміну суфіксом свого значення. Зазначені наслідки виявляються й у віддієслівного деривата *брехіт*. Фактично асоціативність-порівняльність явища із хворобою закладено не в твірній основі – її передає приєднаний формант.

Якщо аналізувати наявні в нас тексти, то на таку зміну значення претендують й інші суфікси, проте різниця полягає в тому, що суфікси не мають початкового значення «хвороба» – це значення їм «доточує, приписує» контекст: *«ющенківщина – хвороба інфекційна»*, *«киселізм головного мозку»*, *«хвороба рукоблудства»* та ін.

Подібні асоціативно-порівняльні ознаки набуває і формант *-ин(а)* зі значенням речовинності, а саме різновидів м'яса як продуктів харчування. Традиційно твірними основами (мотиваторами) таких дериватів є назви тварин: *кінь* → *конина*, *свиня* → *свинина*, *олень* → *оленина*. Твірні основи інноваційних дериватів із описуванням суфіксом мають пряме значення і вступають у дериваційні процеси без будь-яких семантичних чи стильових конотацій. Проте автор асоціював, порівнював зміст твірних основ із м'ясом і зреалізував асоціації-порівняння не через основи (наприклад, використавши їх у переносному значенні), а через приєднаний словотворчий засіб із чітко

⁶Такій узуалізації сприяла й телепередача «Схеми», присвячена темі корупційності в українській політиці, економіці, освіті тощо.

окресленим прямим значенням. Фактично під час дериваційного акту твірну основу і словотворчий засіб використано в їхніх прямих, традиційних значеннях. Саме поєднання непокєднуваних значень зумовило втілення задуму автора щодо творення деривата з незвичною асоціативно-порівняльною мотивацією. У цьому разі йдеться про деривати *бурятина* (про бурятів, які беруть участь у війні Росії проти України – фактично можна замінити словосполученням із широковідомою ідіомою *буряти – гарматне м'ясо*), *депутатина* (авторський мотиваційний намір втілено не тільки дериватом, а й контекстом: *«реально засмерділо смаженою депутатиною»*).

Взаємодія основ не є характерною для творення іменників збірності-сукупності – продуктивність таких способів досить низька. Серед способів творення слів цієї групи виділяються основоскладання (*вода слів* → *водослів'я*) й контамінування основ (*Горбачов* + *гітлерюгенд* → *горбачовюгенд*, *хамство Чингісхана* → *чингісхамство*). Ці способи взаємодії основ мають як спільні, так і відмінні дериваційні ознаки.

Основоскладання втілено у двох найзагальніших моделях, що зумовлено деякими особливостями твірних баз:

- 1) якщо до твірної бази входить один із елементів, який вже має значення збірності-сукупності, то словотворчим засобом виступає єднальний інтерфікс (*світ Рябого* → *рябосвіт* «про творчість поета Василя Рябого»);
- 2) якщо словотвірна база не містить елементів зі значенням збірності-сукупності, то складники словотвірної бази поєднують інтерфіксом, а значення збірності-сукупності оформляють відповідним суфіксом (*мазати брудом* → *брудомазія*, *Дона* і *Гена* → *допогенізм*, *Павлик Морозов* → *павликоморозовщина*).

Накладання основ також має свої особливості:

- 1) із усіх відомих в українській мові різновидів накладання використано накладання першої основи на початок співзвучної другої, виняток становить дериват *інт'Юлігенція* ← *інтелігенція Юлі* «іронічно-зневажливо про прихильників Юлії Тимошенко»;

- 2) один із елементів твірної бази обов'язково повинен мати семантику збірності-сукупності (*Чингісхана хамство* → *чингісхамство*);
- 3) у нашій картотеці наявні вісім дериватів, утворених від власних імен осіб і відомої в історії нацистської Німеччини підлітково-юнацької організації *гітлерюгенд* зразка *тулубюгенд*, *вікторюгенд*; частотність використання другого складника робить можливим зміну його статусу на суфіксальний елемент; серед цих дериватів є зразок, який позначає не нову організацію, а зниклу – прирівняну до гітлерюгенда: *Тут у нас днями деінде «вічно вчорашні» святкували чергову річницю «ленінюгенда» – ЛКСМУ, комсомолу, що брав найактивнішу участь у всіх злочинах комуноімперії* (ШП, 46/13, с. 4).

Як видно із аналізованих зразків, до твірної бази контамінування й основокладання можуть входити різні за частиномовною належністю елементи. Крім того, аналізовані способи настільки близькі, що у словотвірній практиці маємо деривати, утворені від одних і тих же словотвірних баз, але різними способами, порівняймо *бик* + *рококо* → *бикоко* і *бик* + *рококо* → *бикорококо*. Судячи з текстових прикладів, називані явища стосуються одних і тих же «творців» – колишніх правителів України-донецьких: *Архітектура – застигла музика, Мануеліно, ампір, рококо, «Наші» сподобились увіковічнити Мурку в шансоні – стиль бикоко...* (ДД, 28.02.14) і *Це не бикорококо з данбаським присмаком* (FB: Ю. Шевчук, 27.08.14).

Унікальним у творенні іменників збірності-сукупності є спосіб **утинання**. У нашій картотеці наявні лише три деривати: *коаліціада* (*прем'єріада, спієріада*) → *ада* «збірно до всього, що в називанні має елемент -іад(а)», *безглуздя* → *глуздя* «збірно-протилежне до безглуздя», *екзотичний* → *екзоти* «збірно до всього екзотичного». Зазначені деривати кожен окремо унаочнюють різні модифікації утинання і вираження збірності-сукупності, тому визначати якісь типологічні ознаки чи закономірності самого способу не можна.

Аналіз інноваційних дериватів категорії збірності-сукупності з асоціативно-порівняльною мотивацією дає змогу зробити деякі висновки щодо їхньої специфіки порівняно із загальномовними відповідниками.

Як свідчить наша картотека, мотиваційними основами досліджуваних дериватів збірності є основи іменників, прикметників і дієслів різної семантики і різного ступеня вияву асоціативності-порівняльності. Твірні основи досліджуваних дериватів позначають осіб, предмети, ознаки, дії; у цьому разі кількісні і якісні пропорції утворених дериватів унаочнюють різку диспропорцію: фактично монопольне місце посідають твірні основи назв осіб, значно менше – назв різноманітних предметів, ще менше – назв ознак і дій.

Твірна база досліджуваних дериватів ширша від загальномовної: до словотворення залучено власні назви людей, реальних і вигаданих (їхні прізвища, імена, прізвиська), меншою мірою – назви країн, організацій, предметів, дій. Власні імена стають узагальненням деякої сукупності ознак, дій, властивостей, результатів, характерних для названого твірною основою, а знання «ролі і статусу» особи, особливостей предмета, ознаки роблять можливим розуміння семантики новоутвореного деривата, що в свою чергу свідчить про неабияку роль контексту творення і використання деривата. Якраз асоціативність-порівняльність мотивації дериватів ґрунтується на механізмі встановлення відповідних зв'язків між значенням твірної бази і називаним об'єктом.

Асоціативність-порівняльність мотивації іменників збірності-сукупності може бути «успадкованою» (твірна база вже мала такі ознаки, успадкувавши їх від своєї твірної бази) чи формуватися безпосередньо під час словотвірного акту. Здебільшого саме в другому випадку утворюваний дериват вставляють в однорідний ряд, протиставляють іншим одиницям чи поряд використовують слово (словосполучення)-прообраз.

Аналізовані в цій частині деривати виявляють низку ознак щодо способів і засобів їхнього творення: значно переважає суфіксальний спосіб з

меншою кількістю задіяних суфіксів (загальномовне словотворення – двадцять, у досліджуваній групі – десять суфіксів), приблизно десять відсотків дериватів утворено способом основоскладання й контамінування основ.

Фактично кожна модель суфіксального творення має модифікації, продуктивність суфіксів різниться межами від 1 до 36 дериватів; відрізняються вони й переважальною частотністю приєднання до тих чи тих основ: онімних (особових, неособових) чи апелятивних (особових, предметових, ознакових).

Унаслідок нетрадиційного поєднання суфіксів із твірними основами суфікси можуть набувати нового значення, модифікувати наявне, вступати у нові семантичні зв'язки з іншими суфіксами, виявляти ознаки контекстуальної залежності.

Основоскладання втілено всього двома моделями: поєднання елементів словотвірної бази інтерфіксом (якщо один із елементів вже має значення збірності-сукупності) і інтерфіксально-суфіксальна модель (значення збірності-сукупності оформлює суфікс). За двома моделями утворено і деривати шляхом контамінування (накладання першого елемента на початок другого і накладання одного елемента на середину іншого); із двох накладуваних елементів один повинен мати значення збірності-сукупності.

2.2. Словотвірні локативи з асоціативно-порівняльною мотивацією

Іменникова словотвірна категорія локативності в українській мові має низку особливостей. Передусім на підставі різних критеріїв у ній можна виділити деякі різновиди.

Так, зокрема В. Олексенко, досліджуючи загальномовні деривати без акцентуації їхньої мотивації, виділяє такі різновиди:

1) локативи з акцентуванням дії або стану, які в українській мові «становлять ядро словотвірної категорії локатива» з найуживанішими суфіксами -н-/льн-, -арн-, -ищ- (*друкарня, білильня, звалище*) [121; 106];

2) локативи з акцентуванням суб'єкта локативного стану або об'єкта дії, що виражають два продуктивні суфікси: -ищ та -ник/-няк (*конюшинище, смородинник*) і малопродуктивні суфікси: -ств-, -ат-, -арій, -дром, -тек-, -ар/яр- (*гороховище, вишняк, герцогство, деканат, зброярня*) [121, с. 109];

3) окремо він виділяє групу локативів-універбативів, які утворено від прийменниково-іменникової сполуки, в ході словотворення відбулася зміна статусу прийменника на префікс; активними є прийменники-префікси над-, під-, за-, перед- (*загребелля, передгір'я, підлісся, надріччя*) [121, с. 116].

Інноваційні деривати, наявні в нашій картотеці, виявляють свою специфіку порівняно із дериватами, що їх дослідив В. Олексенко. Передусім така різниця помітна у наявності тих чи тих різновидів, у використанні словотворчих засобів і способів, у мотиваційних особливостях.

За найзагальнішим значенням досліджуваних дериватів ми виділяємо дві великі їхні групи-підкатегорії: деривати зі значенням *просторової локації* і деривати зі значенням *часової локації*.

2.2.1. Мотиваційні особливості дериватів просторової і часової локації

Деривати просторової локації

Загальна суть таких дериватів (як і загальномовних дериватів локативності) зводиться до двох складників базового семантично елементарного речення: означуване й означення. На думку К. Городенської, один із компонентів групи означення зазнає акцентування, і як наслідок, саме він стає основою кореня посталого деривата; словотворчі засоби, а саме суфікси, приєднуючись до кореня, виконують функцію означуваного компонента, який збігається із семантико-синтаксичною функцією утвореного деривата в реченні [43, с. 28]. У зв'язку з цим загальна формула значення усіх таких локативів має такий вигляд: *місце (простір), пов'язаний із чимось чи кимось*. Унаочненням таких процесів є, наприклад, інноваційні деривати *Алабамицина* і *Бульбостан*. Ці деривати прозора вказують на те, що згортання сталося саме із семантикою елементарного речення *подія*

пов'язана з територією навколо Алабами і територія, пов'язана з бульбою (картоплею); локативну функцію в цих словах відповідно виконують форманти *-щин(а)* і *-стан* зі значенням «територія»: *Сіпалася від сміху вже вся країна, а не лише Алабамищина* (ПіК, 18/03, с. 46) і *Сьогодні дізнаємось, який з регіонів Росії претендує на звання Бульбостану, тобто славиться вирощуванням картоплі* (Канал 24: Весті Кремля, 06.05.16).

Аналіз контекстів творення й використання нових дериватів-локативів із асоціативно-порівняльною мотивацією робить можливим виділення в цій словотвірній підкатегорії деяких різновидів. Помітними серед них є деривати на позначення країн (явних чи умовних/вигаданих), населених пунктів, територій, приміщень, установ/організацій.

Деривати-назви країн мають найрізноманітніший вияв мотивації і різні засоби й способи їхнього творення.

Особливості мотиваційних основ. За належністю до певної номінативної групи мотиваційні основи таких дериватів можна розділити на кілька різних за продуктивністю типів.

1. Основи власних назв осіб:

- а) прізвища колишніх чи діючих (сучасних) політичних діячів (*Кім Ір Сен* → *Кімірсенія*, *Кучма* → *Кучмостан*, *Ердоган* → *Ердоганостан*) чи відомих діячів інших галузей (*Цукерберг* → *Цукерляндія*, *Кадиров* → *Кадиростан*),
- б) основи власних назв історичних осіб (*Ганді* → *Ганділандія*, *Махно* → *Махновія*, *Орвелл* → *Орвеллостан*).

Такі імена-твірні основи, як правило, використано як привід до творення нової назви – фактично ж вони стали уособленням позитивних чи негативних рис, дій, надбань та інше самих носіїв власних імен. Ось чому і словотвірне значення таких дериватів також матиме переносний характер. Отож, з одного боку, фактично такі назви ніби є синонімами до загальновідомої, офіційної назви тієї чи тієї країни. З іншого боку, такі назви є своєрідним часовим обмежувачем існування країни – через указівку на особу-правителя країни.

Зрештою, така назва позначає особливості країни не загалом, а країну в час правління особи, названої твірною основою.

Для підтвердження зазначеної специфіки і порівняння подаємо деякі приклади.

Вони знайдуть причину вручити мені квиток в один кінець до Ганділандії (т/с Теорія великого вибуху). Твірна основа *Ганді-* – це прізвище політичного діяча Індії часів отримання нею незалежності і полишення її британською владою, зазначені часи відзначалися суцільною розрухою, масовим зубожінням людності, постійними міжетнічними і міжрелігійними сутичками.

Я розумію, що українці живуть в резервації, яку в народі називають «Кучмостаном» ... (УС, 10/02, с. 11). Ідеться про Україну років правління президента Л. Кучми, яке відзначалося зародженням і засиллям олігархічних форм суспільного життя, зосередженням багатств у небагатьох наближених до нього осіб, різким розшаруванням українського суспільства на багатих і бідних (недарма цього президента вважають батьком української олігархії). Такий стан підтверджує і низка відповідних новотворів того періоду: *кучматейт, кучмак/кучмек/кучміст, кучманізм, кучмізм, кучмократ, кучмократівський, кучмократія, кучмолиз, кучмоноїд, кучмономіка, кучмономенклатурник* (подаємо за: Словотворчість незалежної України. 1991–2011, с. 244-246).

Частково подібні процеси відбулися під час творення деривата *Орвеллостан: Гуляй, червона бісова душа, і не забувай, що москалики – одна з базових причин того, що мила вашому серцю північна Корея перетворилася на Орвеллостан на чолі з династією вмирущих Кімів* (FB: Б. Стасюк, 16.06.14).

Як і в попередніх прикладах, прізвище-твірна основа використано як привід для творення нової назви країни, відповідно словотвірне значення новотвору має таку формулу: *«країна, пов'язана з Д. Орвеллом»*. Проте англійський письменник не мав ніякого відношення до Північної Кореї, яку

позначає новий дериват. Його зв'язок із названою країною є опосередкованим: він, мабуть, чи не найкраще зрозумів і в політичній алегорії «Колгосп тварин», у романі-антиутопії «1984» описав сутність тоталітарної держави, реалістично відобразивши й саме тоталітарне суспільство. Дякуючи цьому, тепер будь-яку тоталітарну країну (не тільки Північну Корею) можна називати *Орвеллостаном*.

Крім того, у такому контексті *Орвеллостан* як інша назва Північної Кореї є синонімом до деривата *Кімірсенія*, утвореного за тією ж моделлю, що й *Кучмостан* – «правитель → країна»: *Такого приниження, як у рідному районі, я ще не зустрічав у своєму житті... Суцільний район **Кімерсенія*** (FB: Ю. Ворошилов, 31.05.15).

До попередніх зовні й модельно подібний дериват *Цукерляндія*: *Президент Цукерберг країни **Цукерляндії*** (FB: О. Подола, 17.05.14). Відповідно й словотвірне значення його має подібну до попередніх формулу: *країна, пов'язана з Цукербергом*. Проте, на відміну від попередніх, у цьому дериваті асоціації і порівняння пов'язані не з прізвиськом-мотиватором, а з другою частиною деривата *-ляндія*: Фейсбук як винахід-творіння Цукерберга асоційовано з країною, прирівняно до неї.

2. Другу групу твірних основ становлять основи загальних назв із різним значенням:

а) позначають осіб – такі основи можуть називати осіб за найрізноманітнішими ознаками: за національною належністю (*кацан* → *Кацанстан*, *росіянин* → *Росіянія*), за особистими рисами (*самодур* → *Самодурія*, *буруз* → *Бурузія*, *лох* → *Лохляндія*), за належністю до угруповань (*банда* → *Бандустан*, *тітушка* → *Тітушкістан*, *укроп* → *Укропія*);

б) основи назв тварин і рослин (*груздь* → *Груздія*, *баобаб* → *баобабія*, *антилопа* → *Антилопія*);

в) одиничними прикладами представлено локативи з основами слів на позначення предметів (*каструля* → *Каструляндія*), закладів (*кофішоп* → *Кофішопія*); єдиним прикладом втілено локатив із дієслівною твірною

основою (*брехати* → *Брехляндія* «країна, у якій брешуть»), проте в цьому разі можлива й інша мотивація: *брехня* → *Брехляндія* «країна, пов'язана з брехнею»; один дериват є унаочненням прийменниково-іменникової мотивації: *за москалями* → *Замоскалля*.

На відміну від попередньої групи назв країн, у цій групі мотиваційні зв'язки інші: в основу мотивації для називання країни взято видільний референт, на основі порівняння його значущості й поширення з іншими атрибутами цей референт визнано своєрідною маркою, брендом, візитною карточкою називаної країни. Лише частина з таких дериватів може прямо вказувати на прототип країни:

кофішоп – Нідерланди з їхньою вільною торгівлею конопель і продуктів із них;

тітушки – Україна часів Євромайдану (назва найманців, часто люмпенізованих кримінальних елементів, спортсменів, що їх використовувала влада для фізичної участі в масових сутичках, у провокаціях проти демонстрантів, опозиції та ін.).

Інші твірні основи потребують ресемантизації, пояснення через прямі значення використаних твірних основ і ширшого контексту використання. Таким, зокрема, є дериват *Кастрюляндія*, у якому без будь-яких труднощів можна виділити твірну основу *кастрюл'*-, проте асоціативність її значення утруднює розуміння самого деривата і потребує пояснень через контекст творення і використання: *Фантасмагоричний карнавал «Кастрюляндія» на Водохреще, як відповідь на драконівські закони від 16 січня, переріс у заграви від палаючих міліцейських автобусів на Грушевського* (УМ-і, 8/15).

Подібні особливості мотивації виявляє і дериват *Лалаландія*: *Давайте ініціюємо переназвати сусідню країну на лалаландію* (ФВ: Українська мова, 05.07.14) – ідеться про приспів *ла-ла-ла-ла* відомої «пікантної» пісеньки-речівки українських футбольних уболівальників (фанів), присвяченої В. Путіну.

3. Ця група дериватів щодо мотиваційних основ знаходиться між першою і другою – має подібність до обох. З одного боку, як і в першій групі, мотиваційними основами цих дериватів є основи власних назв, а саме основи власних назв установ, організацій. З іншого боку, мотиваційно ці деривати подібні до другої групи – явище, що позначено твірною основою, є ніби узагальнюючим символом, означником суті всієї країни. Утіленням такої специфіки є такі словотвірні пари: *ФСБ* «Федеральна служба безпеки» → *ФСБрія*, *Верховна Рада* «найвищий законодавчий орган країни» → *Радагаскар*, *Кремль* «місце знаходження найвищих керівних органів країни» → *Кремльленд*).

Деривати-назви територій й умовних населених пунктів порівняно з іншими групами дериватів локативності мають свої особливості, що дозволяє їх виділяти в окрему групу, і водночас різняться між собою, що дає можливість виділяти серед них окремі різновиди.

1. За словотвірним і лексичним значенням дериватів цієї групи їх можна поділити на такі різновиди:

- а) умовні назви населених пунктів, а саме назви міст (*Кравчук* → *Кравчуківськ*, *Москва* → *Москвостан*, *канібал* → *Канібалоград*),
- б) назви територій (*Кадиров* → *Кадировщина*, *Тарута* → *Тарутія*, *джихад* → *Джихадистан*).

2. Твірні (мотиваційні) основи досліджуваних дериватів також указують на низку особливостей.

1) здебільшого твірними основами дериватів цієї групи є обмежений набір власних назв:

- а) мотиваторами переважної частини інноваційних дериватів локальності є власні *назви осіб* – в основному це прізвища відомих в Україні «негативних» діячів (*Клюєв* → *Клюївщина*, *Корбан* → *Корбаноград*, *Балога* → *Балогостан*), рідше твірними основами є загальновідомі прізвиська таких діячів (*Гена* «прізвисько Г. Кернеса» → *Гепівка*, *Гена і Дона* «прізвисько М. Добкіна» →

Геподопінськ) чи прізвища чужинців (*Наполеон* → *Наполеонбад*, *Путін* → *Путінськ*);

б) незначну кількість номенів становлять деривати, мотиваторами яких є твірні основи інших власних назв, як українських, так і чужих (*Деенер* → *Деенерівщина*, *Лондон* → *Лондонград*, *Монако* і *Єнакієво* → *Монакієво*);

2) зовсім невелику групу становлять твірні основи загальних назв найрізноманітнішої семантики, до того ж від таких твірних основ утворено як назви міст, так і назви територій (*папуас* → *Папуащина*, крім «жаргонова назва уболівальників ф/к «Шахтар» → *Кротостан*, *сир* → *Сирбург*).

Як свідчить картотека, частина дериватів цієї групи позначають вигадані міста чи території: *Сарайдонбас*, *Філатовополь*, *Книгбург*. При цьому для розуміння таких дериватів не потрібен контекст: *Ті, хто зараз відстоюють окупаційні назви, може хотіли б ви за історичним принципом повторення бачити в назві когось із сучасників-держмужів? ... Корбаноград? Тимошенковськ? Філатовополь? Вілкулійськ? Коломойськ?* (FB: Б. Логвіненко, 05.12.15); *Сірий котик Кексик, дрімаючи під кущем жасмину, випадково почув розповідь метелика про чарівну країну котячих мрій Мурвіль і забажав будь-що туди потрапити* (ДЧ-і, 13.11.14).

Інша частина – є заміниками назв існуючих міст. Здебільшого поява назв-замінників ґрунтується на асоціативних і зіставно-порівняльних зв'язках особи-мотиватора деривата з містом, яке «переназивають». Звичайно, в цьому разі, щоб зрозуміти, з яким населеним пунктом пов'язана нова назва, треба знати про відповідні зв'язки. Часто тільки контекст творення і використання деривата допомагає зрозуміти таку взаємозаміну:

Подільський регіон – Хмельницький, і ніяких Гройсманівок, тобто Вінниць (FB: В. Миленко, 09.05.15): асоціативні зв'язки між Вінницею і Гройсманівкою полягають у натякуванні на той факт, що Гройсман родом із Вінниці і певний час перебував у цьому місті на посаді міського голови;

На жаль, сьогодні немає Харкова, а є Гепаленд (espresso.tv, 13.01.14): асоціативно-порівняльні зв'язки ґрунтуються на фактові зміни старих чи

встановленні нових порядків у м. Харкові, ініціатором яких був його міський голова Г. Кернес (у народі Гепа).

Подібні асоціативно-порівняльні зв'язки з використанням ніби такоїж моделі встановлено під час творення іншого типу назв – територія-заклад: *Підемо до Гепаленду, там усе є: і для дітей, і для старих* (із розмови на вулицях Харкова, 25.02.14) (у цьому разі йдеться про відновлений, перебудований і переоснащений парк Горького в Харкові, ініціатором чого був той же Г. Кернес).

Якщо в попередніх дериватів-неофіційних назв міст і територій мотиваційно-асоціативні зв'язки часто приховані, то частина дериватів цієї групи своїми слівними елементами прямо вказує на порівняння. Словотвірне значення зазначених дериватів можна передавати через порівняльну сполуку «такий як»: *Монакієво – Єнакієво як Монако* (ідеться про розкіш в українському місті таку, як у Монако (при цьому приховано дериват виражає зв'язки із В. Януковичем, що родом із названого міста), *Сарайдонбас – Донбас* як ханська столиця чи ханські міста.

Порівнюючи деривати першої і другої груп, необхідно зауважити, що між першою й другою групою інколи наявна ледве помітна різниця – вони дуже подібні. Основною причиною тому є саме мотивація дериватів: наприклад, як мотиватори використано прізвища відомих осіб, проте ці особи мають різний статус, відповідно асоціюються з різними явищами. Для наочності подаємо такий приклад:

Був би тут Ахметовланд. Чи дурна Тарутія. А то всюди диверсанти. А то всюди в скруті я (І. Драч. Лугандонія). Мотиватором деривата *Ахметовланд* є прізвище українського олігарха Р. Ахметова, бізнес й інтереси якого в основному пов'язані з Донбасом, в Україні його й асоціюють із Донбасом (фактично довгий час він був неофіційним, тіньовим правителем цих територій). Зрештою, значення цього деривата можна сформулювати так: «земля (територія) Р. Ахметова».

Інший дериват мотивовано прізвищем офіційного очільника Донецької обласної адміністрації С. Тарути, отже, сам дериват називає чітко визначену адміністративну територію – Донецьку область; відповідно новий дериват є синонімом-замінником офіційної назви області.

Ось чому і в цьому разі визначальним для розмежування зазначених та інших дериватів стає контекст творення і використання самих дериватів.

Деривати-назви місць, приміщень (споруд), установ становлять окрему групу просторових локативів.

Назви установ. Передусім зауважимо, що таке позначення групи дериватів є умовним, оскільки під заголовною назвою «установа» ми об'єднуємо назви закладів, підприємств, організацій тощо. В основному це деривати, поява яких зумовлена стильовими настановами.

Наприклад, серед наявних у картотеці назв існуючих міністерств є деривати-замінники їхніх реальних офіційних назв. Усі вони належать до способу поєднання частин слів твірного словосполучення. Особливість таких інноваційних дериватів передусім полягає в їхній мотиваційній «натяковості». Зазначений ефект досягається за допомогою різних засобів і прийомів: використано традиційні моделі скорочування, проте поєднання вибраних елементів слів у словосполученні і доточення до них додаткових дає у значенні деривата додаткові конотації.

Показовими в цьому є такі словотвірні ланцюжки і деривати.

Міністерство доходів і зборів → *Мінздох*: замість очікуваних буквеного позначення *МДЗ* (пор. із *МВС*) чи складового *Міндохзбір* (пор із *Мін'юст*), які не мають додаткових значень, утворене *Мінздох* набуває негативних асоціативних зв'язків-конотацій, унаслідок чого має виразну стильову значущість. Зазначене відображено навіть у самому тексті з використанням деривата: *А вимови це словосполучення в Україні, так у співбесідника відразу виникає асоціативний ряд: «податки», «Мінздох», «обібрали», «обдерли», «обікрали», «за...ли»... (ПіК-і, 22.08.13).* *Міноборони* → *Міннападу* в цьому ланцюжку у стилістично нейтральній власній назві *Міноборони* замінено

другий елемент *-оборони* на *-нападу*. У такий спосіб оприявлено справжню роль і призначення самого міністерства. Використаний у контексті, дериват локалізує і країну, в якій є таке міністерство: *До Маріуполя прибула 3-стороння міжнародна група у складі ЗСУ, Міннападу Мордору і ОБСЄ по 3 чоловіки з кожного боку, щоб визначити кордони 30-кілометрої буферної зони за мінськими домовленостями* (FB: І. Алкснін, 05.10.14) (Мордор – неофіційна назва Російської Федерації).

Подібними виявами асоціативної мотивації до попереднього ланцюжка є ланцюжки *Міністерство інформації* → *Мінстець* і *Міністерство інформації* → *Мінкум*, у яких замінено другий елемент «інформації» відповідно на прізвище його очільника *Стець* і кум як позначення родичівства (цей міністр є кумом Президента П. Порошенка). Утворені назви міністерства стали твірною основою для появи інших дериватів: *мінздохівець*, *мінздохівський*, *мінстецівець*.

Замінниками існуючих власних назв є деривати *Довженколенд*-замінник назви *Кіностудія імені О. Довженка* (у цьому разі основою творення було асоціативне порівняння-зіставлення кіностудії із Діснейлендом), *Чечнявуд* (порівняння із Голлівудом як містом кіностудій) тощо.

Частина дериватів цієї підгрупи – це складні слова, друга частина яких уже позначає заклад, з яким порівняно-зіставлено нову реалію, а перша частина позначає його різновид: *котокафе*, *сепармаркет*, *банкомогильник* та інші. Здебільшого другу частину-локалізатор використано не в прямому значенні, а в переносному, завдяки чому відповідні нові назви стають замінниками наявних назв із прямим значенням:

О. Ляшко у Fb: директор тушкокомбінату «Батьківщина» А. Яценюк брав по п'ять мільйонів доларів з «тушки» (UNN, 06.04.13) – інноваційний дериват замінює офіційну назву «депутатська фракція»;

Холера вимагає з неба зір (!), він – згода!.. й ми були, як пси останні, заскочені під час пограбування небесних зіркосховищ! (О. Фразе-Фразенко.

За сьомим небом) (інноваційний дериват замінює офіційну назву «нічне небо»).

Близькими за значенням до цієї групи є деривати, що позначають приміщення. На відміну від інших, їх утворено тільки за допомогою суфіксів, їхнє словотвірне значення має формулу «*приміщення, пов'язане з*». Такі приміщення відрізняються або дією, яку в ньому виконують, або тим, хто/що знаходиться в приміщенні. Асоціативність-порівнюваність мотивації таких дериватів пов'язана з намаганням замінити звичайне на експресивне: *зубодерня* «кабінет дантиста», *горлодерня* «зала засідань Верховної Ради», *блудняк* «музей».

Необхідно зазначити, що для адекватного сприйняття і розуміння використання таких дериватів потребує досконалого контексту, який би втілював усі можливості слова. Як зразок таких контекстів подаємо два приклади:

*Хотіла б конотопська відьма, На помелі козирно сидьма, До гурту бучного пристать, Та ба: з минулого огрому На підлатання **мітлодрому** Прийшлося капшук їй вивертать* (Г. Кияшко. Акценти);

*Організатори акції ГО «Свіжа кров» підійшли до заходу з гумором і перетворили корисну справу на «party» під назвою «**Упирівка**»* (УМ-і, 139/15)
– про донорський пункт.

Звичайно, поділ на підгрупи установа і приміщення до певної міри є умовним, оскільки межа між такими значеннями інколи ледь примітна чи один дериват може поєднувати обидва семантичні різновиди: *котокафе*, *тушкокомбінат* – другий елементом новотворів водночас називає і різновид закладу, і приміщення, у якому заклад знаходиться.

Деривати часової локації

Порівняно з дериватами просторової локації ця підкатегорія дериватів суттєво відрізняється своїми кількісними і якісними показниками: становить приблизно п'яту частину всіх дериватів локативності, у ній переважають інші

зразки асоціативно-порівняльної мотивації, інші засоби і способи творення самих дериватів.

За найзагальнішим значенням серед цих дериватів можна виділити дві групи.

1. Деривати *часової локації передування чи слідування*. Твірними таких дериватів можуть бути основи власних назв країн (*УРСР* → *пост-УРСР*, *Сирія* → *Новосирія*), назв суспільних явищ, подій (*Майдан* → *постмайдан*); зрідка твірними є основи загальних назв (*шістдесятництво* → *протошістдесятництво*). Кожен із названих різновидів представлено всього двома-трьома зразками.

2. Деривати *локації часових відрізків*. Твірними таких дериватів переважно є основи загальних назв (*пауза між кнопками* → *кнопкопауза*, *сюрприз* → *сюрпризень*); рідше твірними також можуть бути основи власних назв осіб (*Леонід* → *Леонідівка*, *Віктор* → *Вікторівка*).

Обидва різновиди мають спільний мотиваційний механізм: у позначуваному часовому відрізку виділяють характерну для нього ознаку, зіставляють-шукають подібну ознаку чи ознаки в попередніх (відомих) часових відрізках, на основі встановленої подібності через використання твірної основи відомої назви утворюють словотвірну пару.

Для наочності подаємо декілька прикладів.

П'ять бі-моментів трьох етапів новітньої історії – Леонідівки, Вікторівки й Петрівки (1991–2014) (Г. Гайовий. Не словом, а ділом!). Усі виділені деривати утворено від імен президентів України (Л. Кучма, В. Ющенко, В. Янукович, П. Порошенко) і відповідно позначають часову хронологію їхнього правління. Реально поділу історії України на такі періоди не існує, відповідно не існує й офіційної назви таких періодів. Проте автор, знаючи особливості часу правління кожного із президентів, виділяє у зазначеному часі відповідні відрізки й позначає їх іменем кожного з президентів. Утворені назви фактично стають персоніфікаторами окремих часових відрізків

сучасного розвитку України, з одного боку, а з іншого – й персоніфікують відповідальність кожного з них за наслідки дії тих особливостей.

Поети складають іспити у «віршні». ... Для багатьох українців за вікном не березень, а «віршень». Саме так нарекли перший місяць весни організатори мага-марафону... (ЛУ, 13/12, с. 12). У цьому разі вибір мотиваційної ознаки для називання місяця простіший: перевага появи віршів порівняно з іншими літературними творами (наприклад, прозовими чи драматичними).

Аналізуючи особливості мотивації цих дериватів, треба звернути увагу на ступінь зрозумілості новоутвореного номена й необхідності увиразнення його контекстом. Здебільшого тільки зі звучання (прочитання) слова, з його морфемних складників можна зрозуміти і загальне значення. Проте часто саме контекст служить для увиразнення порівняльно-асоціативних мотиваційних зв'язків.

Так, наприклад, дериват *п'ятирічка* є зразком використання словотвірного способу основоскладання. Мотиваційні елементи деривата однозначно вказують на часовий розмір у п'ять років. Проте, утворений за прямою аналогією до вже наявних слів – вид школи за кількість років навчання (*восьмирічка*, *трирічка*) чи до плану розвитку держави протягом п'яти років (*п'ятирічка*), цей дериват поза контекстом може позначати будь-що, пов'язане з п'ятьма роками. Тільки контекст дає правильне розуміння його значення як ув'язнення, заслання: *Так Леоніда Смілянського доля вберегла від фізичних знущань, від «п'ятирічок» і «десятирічок», зате повною мірою піддали репресіям моральним...* (ЛУ, 15–16/94).

Подібні особливості можна спостерігати і під час творення й використання деривата *Новосирія*. Дериват має прозору формальну мотивацію – його утворено від словосполучення *Нова Сирія* способом основоскладання. Проте унаслідок порівняння називаного явища, асоціації його з уже наявним зумовили творення нового деривата, формальна будова і зміст якого не відповідають одне одному. Змістовим прообразом творення деривата *Новосирія* став дериват *Новоросія* як утілення загарбницьких

намірів і дій Російської Федерації щодо України. Про таке свідчить саме контекст творення і використання деривата: *Їх не люблять і в деяких країнах Близького Сходу, особливо після того, як «Новоросія» змінилася проектом «Новосирія»* (УТ-і, 6/16). У цьому разі завдяки використанню поруч із новотвором його прообразу *Новоросія* можна зрозуміти саме таке значення новотвору.

2.2.2. Способи і засоби творення дериватів асоціативно-порівняльної локативності

У творенні інноваційних дериватів-локативів задіяно такі способи: префіксація, суфіксація, осново складання – вони мають свої особливості порівняно із творенням загальноновживаних дериватів локативності.

Префіксація у творенні інноваційних локативів

Серед інноваційних локативів префіксальні деривати становлять незначну кількість. Для цієї словотвірної категорії вони швидше належать до виняткових.

Серед зазначених дериватів переважають такі, що вказують саме на часову локацію передування чомусь чи слідування за чимось. У нашій картотеці семантику передування доточує іншомовний префікс *прото-* (*протомайдан, протошоубізнес*), семантику слідування, появи після чогось виражають чужомовні префікси *пост-* (*пост-Україна, постмайдан*) і *нео/ню-* (*Нью-Харків*).

Меншою за кількістю є група дериватів, що позначають локацію за протиставленням, протилежністю. Виразником семантики протиставлення-протилежності є чужомовний префікс *анти-* (*Врадіївка → антиврадіївка, Росія → антиросія*). У зв'язку з асоціативно-порівняльними особливостями мотивації таких дериватів семантика їхнього протиставлення не збігається із ніби передбачуваною семантикою: *Фактично Придніпров'я є таким собі «анти-Донбасом», тобто регіоном, який хоч і достатньо близький до нього за багатьма показниками, однак позиціонував себе як протиставлення йому* (УТ-і, 39/15). *Тобто для мене нестерпно поєднати якийсь обмежений*

простір із часом «листопад». В ньому мені завжди хочеться рухатись (можливо, інтуїтивно в бік Австралії, там-бо типу «**анти травень**»)... (М. Козиренко. Дім).

Префіксація інноваційних дериватів локативності з асоціативно-порівняльною мотивацією не виявляє якихось особливостей порівняно із традиційними дериватами.

Основоскладання у творенні локативів

Значну частину локативів становлять деривати, утворені шляхом взаємодії твірних основ. Таку взаємодію втілено за допомогою різних моделей.

1. *Основоскладання з використанням інтерфікса* реалізовано однією моделлю: основи головного і залежного слів словосполучення з'єднано інтерфіксом. В усіх словосполученнях основним (опорним) елементом виступає іменник, який за семантикою вже належить до часових чи просторових локативів, а залежна частина може бути виражена основою прикметника (*багата Росія → Багаторосія, жовта Росія → Жовторосія* «далекосхідні райони Росії, які інтенсивно заселяють китайці», *Малий Китай → Малокитай* «те ж, що і Жовторосія»), іменника-назвою особи (*комбінат тушок → тушкокомбінат, мережа бидла → бидломережа*), іменника-назви предмета (*день колеса → колесодень, пауза між кнопками → кнопкопауза*), іменника-назви установи (*могильник банка → банкомогильник*), іменника-власної назви (*Папуа-Нова Гвінея → Путіногвінея*).

Творення таких дериватів відбувається без будь-яких морфонологічних чи інших особливостей. Виняток у цьому становлять деривати *кнопкопауза* і *Путіногвінея*, під час творення яких усічено елементи твірної основи: відповідно прийменник *між* і *Папуа, Нова*.

2. Серед сучасних інновацій поширеними є деривати, утворені шляхом *накладання (контамінування)* взаємодійних основ. В українському словотворенні наявні різноманітні види накладання, до самого способу залучено найрізноманітніші за статусом твірні основи. Із усіх відомих у

сучасному українському словотворенні моделей накладання як основу у творенні локативів використано лише дві:

- 1) накладання основи першого слова словосполучення на початок іншого: *[гей + Єв]ропа → гейропа, [Наш + Вашин]гтон → Нашингтон* «натяк на слоган *Крим наш*»;
- 2) накладання кінцевої частини основи одного слова на початок основи іншого: *Інтер[нет + нет]рі → інтернетрі, Дон[бас + Зім]бabwe → Донбabwe, супер[мен + магістра]тура → супертура*.

Незважаючи на різність моделей творення, самі деривати мають багато спільного:

- 1) друга основа завжди є локативом і презентує міста, країни, заклади, географічні просторові назви, як справжні, так і вигадані; одна із частин є означальником, який вказує на різновид того, що названо іншою частиною;
- 2) у зв'язку з попереднім словотвірне значення таких дериватів може мати різні формули:
 - а) форма порівняльного звороту «такий, як» (*Радагаскар* «Рада як Мадагаскар», *Дондурас* «Донбас як Гондурас», *Луганда* «Луганськ як Уганда»),
 - б) вказівка на призначення для кого/чого чи на власність/належність (*Комп'юТЕРРА* «земля комп'ютера», *Ватникан* «Ватикан для ватників», *Рашенгтон* «Вашингтон для раші»),
 - в) винятковим у цьому є дериват *Тальсінкі*, який вказує на поєднання, об'єднання чогось «*Та[ллінн + Гель]сінкі*».

Здебільшого контаміновані деривати-локативи мають прозору мотивацію, значення взаємодійних основ є загальновідомим, тому й самі деривати не становлять труднощів для розуміння їхнього значення. Проте деякі з них, в силу вузькості інформації, яку несе одна із взаємодійних основ, спричиняють нерозуміння змісту утвореного слова: *Так Ліга Європи, в якій немає «Реала» з «Барселоною», стала Лігою Емеропи* (ua-football.com, 29.05.16) (ідеться про У. Емері – іспанського футбольного тренера). У зв'язку

з цим досить часто в контексті творення і використання інноваційного деривата використовують і його твірну основу: ***ГРУссія*** – нова назва Росії, де останнім часом в системі влади особливе місце посідає ***Головне розвідувальне управління*** (ГРУ) (ДЧ-і, 29.04.14).

У нашій картотеці наявні два деривати, які відрізняються від попередніх моделями накладання і змістово-стилістичними особливостями.

ФСБерія – дериват, який за формальними показниками ніби утворено внаслідок взаємодії-накладання двох основ: *ФС[Б + Б]ерія*, як і *Груссія*. Відповідно словотвірне значення цього деривата повинно мати таке словотвірне значення: *ФСББерії* «Федеральна служба безпеки (імені) Берії». Проте саме контекст творення і використання цього деривати вказує, що це назва країни: *КРАЇНА **ФСБерія***. Громадська вбиральня імені Олександра Сергійовича (ДД, 09.07.14). За таких умов необхідно визначати іншу словотвірну модель, у якій формант на позначення країни *-ій(а)* накладено на однозвучну кінцеву частини прізвища: *ФС[Б + Б]ер[ія+ій(а)]*. Можна стверджувати, що наявність саме асоціативно-порівняльної мотивації у цьому прикладі унаочнена словотворчим засобом.

ПРУсія – як і в попередньому зразку, форма деривата показує, що його утворено накладанням двох основ, аббревіатурної назви партії «Партія регіонів України» і назви історичної держави Прусія: *[ПРУ + Пру]сія*; про таке накладання свідчить і графічне виділення аббревіатури великими літерами. Зазначений факт ніби підтверджує і контекст творення деривата: *Мільйони людей мешкають не в столиці, а в регіонах, але не є прибічниками донецького клану і навіть не живуть у зонах переважного впливу ПРУ (у так званій **ПРУсії**)* (ЛУ, 27/07, с. 4).

Проте зазначена партія не мала ніякого відношення до Прусії, не мала якихось спільних властивостей і ознак із Прусією; тому пов'язати мотиваційно названу партію й державу не можна.

Установити справжню мотивацію аналізованого деривата допомагає ширший контекст словотворення. Зокрема, поруч із появою й використанням

аналізованого деривата в одній і тій же статті з'явився інший дериват, який дає можливість установити справжній словотвірний ланцюжок, справжню мотивацію і справжній словотворчий засіб: *...так званих «регіоналів» у народі давно прозвали **ПРУсаками**. І не тільки через співзвучність аббревіатури – ПРУ (Партія регіонів України), але й через те, що вони, наче таргани...(ЛУ, 27/07, с. 4) і Мільйони людей мешкають не в столиці, а в регіонах, але не є прибічниками донецького клану і навіть не живуть у зонах переважного впливу ПРУ (у так званій **ПРУсії**) (ЛУ, 27/07, с. 4).*

Отже, справжній словотвірний ланцюжок виглядає так: *ПРУ → ПРУсак «член Партії регіонів» → ПРУсія*, відповідно словотвірне значення аналізованого деривата буде таке: *територія, пов'язана з прусаками.*

Як наслідок за фактичним творенням цей дериват необхідно визначати таким, що утворено за допомогою форманта *-ій(а)*.

3. Незначною кількістю дериватів серед локативів представлено взаємодію скорочених основ (як правило, участь у словотворенні деривата беруть основи двох слів). У цьому разі виділяємо три моделі творення локативів:

- 1) поєднано скорочену першу частину словосполучення і додано повну другу (*алкогольна країна → алкокраїна, Міністерство кума → Мінкум*);
- 2) під час творення деривата скорочено обидві частини твірного словосполучення (*Луганськ і Донецьк → Лугандон, Міністерство доходів → Мінздох*); самі новотвори виконують яскраву стилістичну функцію, відповідно прозоро натякаючи (асоціюючи) на подібний за звучанням предмет гігієни і призначення міністерства, результати його діяльності;
- 3) у нашій картотеці двома дериватами представлено універбацію (*п'ять років → п'ятирічка, сонячна електростанція → сонячник*) і одним дериватом безінтерфіксне основоскладання (*Донбас як Сарай → Сарайдонбас*).

Суфіксальні елементи у творенні локативів

Найбільшою кількістю відзначаються локативи, утворені суфіксальним способом; вони ж вирізняються і найбільшою кількістю використаних суфіксальних елементів і моделей творення.

Одним із найпродуктивніших є суфіксальний елемент **-стан**, що позначає поширений вид локативів – країну, землю в словах-назвах країн Азії (*Афганістан, Пакистан, Узбекистан*).

Як свідчить наша картотека, цей суфікс приєднують до найрізноманітніших твірних основ. У творенні локативів із елементом **-стан** переважають такі моделі:

- 1) іменник-власна назва особи + стан, при цьому власною назвою здебільшого може виступати прізвище (*Кучма* → *Кучмостан*, *Балога* → *Балогостан*), зрідка прізвисько (*Пуйло* «про Путіна» → *Пуйлостан*);
- 2) іменник-загальна назва особи за видільною ознакою + стан (*кацап* → *Кацапстан*, *тушка* → *Тушкістан*) чи об'єднання осіб (*банда* + *стан* → *Бандустан*);
- 3) одним дериватом представлено модель аббревіатура-назва установи + стан (*ГеБе* «Государственная безопасность» → *Гебістан*).

Усі названі й подібні деривати з такими моделями мають спільне словотвірне значення «*країна, пов'язана з тим, кого/що названо твірною основою*», що підтверджують і контексти використання таких дериватів: *То якщо ви дійсно не хочете, щоби Україну втягнуло в чорну діру путінського Гебістану* [країна ГеБе], *то майте на увазі, що наше право плести язиками «політичну крамолу» – це єдине, що унеможливило в перспективі вашу можливість гексогенові мішки ворочати* (ДД, 01.09.14); *Знають кожні дєвка і пацан: Є така країна – Залдостан* [країна Залдостанова «російський пропагандист-байкер»]. *І на ту країну із небес 3 дня на день впаде якийсь «Прогрес»!* (О. Ірванець. Не вангую, а нострадамлю).

Проте серед дериватів наявні й такі, де приєднуваний елемент набуває іншого значення, відповідно й словотвірне значення таких дериватів матиме

іншу формулу: «місто, пов'язано з тим, кого/що названо твірною основою» (Москва → Москвостан, кріт → кротостан) чи територія, пов'язан з тим, кого/що названо твірною основою (бульба → бульбостан, банда → Бандустан).

Як ми вважаємо, така зміна семантики приєднуваного елемента пов'язана саме з порівняльно-асоціативними особливостями твірних основ. Саме з таких причин значення названих дериватів можна зрозуміти тільки з контексту їхнього використання: «**Моленбекистан**», «**джихади стан**» – так нині називають у Бельгії Моленбек, район Брюсселя, густонаселений мігрантами з арабських держав і де, за даними спецслужб, готувалися теракти в Парижі (УМ-і, 148/15).

У творенні дериватів цієї групи помітними є деякі різновиди моделей, зумовлені морфонологічними та іншими особливостями творення:

- 1) усікання твірних основ (Кадир-ов → Кадиростан),
- 2) накладання подібних за звучанням елементів твірної основи і суфіксального елемента (Залдостанов → Залдостан),
- 3) варіювання з'єднувальних ланок як результат звукового наслідування конкретної країни (Тушкістан як Туркменістан, Кучменистан як Узбекистан),
- 4) паралельне творення деривтів із одним значенням за допомогою інтерфікса і без нього (Путіностан і Путінстан) чи різних інтерфіксів (Тушкістан і Тушкостан).

Подібним за продуктивністю є суфікс **-ій(а)**, який словотвірними особливостями дуже подібний до суфіксального елемента **-стан**. Разом із тим цей суфікс має низку своїх особливостей.

1. На відміну від попередніх, деривати із цим суфіксом мають єдине словотвірне значення «країна, пов'язана з тим, кого/що названо твірною основою», до того ж для розуміння такого значення не потрібен контекст.
2. Формант **-ій(а)** приєднується до таких же твірних основ, проте ступінь продуктивності використовуваних моделей зовсім інший:

- а) твірні основи-власні назви осіб становлять найменшу кількість серед цих дериватів (*Тарута* → *Тарутія*, *Кім Ір Сен* → *Кімірсенія*);
- б) основи-загальних назв осіб становлять більшу кількість від основ власних назв (*бутуз* → *Бутузія*, *росіянин* → *Росіянія*);
- в) значною кількістю представлено відаббревіатурні моделі (*ДееНеР* → *Деенерія*, *ПРУ «Партія регіонів України»* → *Прусія*);
- г) найвищою продуктивністю відзначаються моделі дериватів, утворених від загальних назв різної семантики (*баобаб* → *Баобабія*, *кофішоп* → *Кофішопія*).

Серед дериватів із формантом -ій(а) помітними своїми стильовими, дискурсивними особливостями вирізняється локатив *Деенерія*, який утворено від аббревіатури *ДНР* як назви так званої (самопроголошеної) республіки «*Донецька народна республіка*». У цьому разі аббревіатура *ДНР* уже позначає республіку-країну, і тому у приєднанні суфікса на позначення країни не було потреби – він формально є надлишковим. Але приєднання суфікса перетворює стилістично нейтральну аббревіатуру на назву з помітним стилістичним навантаженням. Таке підсилено контекстом із використанням подібного деривата *Лугандонія*, також утвореного від скорочення-власної назви: *А головне – хлопець має неабиякий досвід роботи менеджера вищого рівня у складних умовах Денеєрії і Лугандонії*⁷ (ДД, 08.07.14).

Третій за ступенем продуктивності у творенні локативів є суфіксальний елемент *-ленд* із його різновидами *-ланд* і *-ландій(а)/-ляндій(а)*. Його приєднують до таких же основ, що й попередні суфікси. Здебільшого такими є твірні основи власних назв осіб (*Бандера* → *Бандерленд*, *Пуйло* → *Пуйляндія*), меншою кількістю представлено твірні основи різних загальних назв (*армія* → *Армійленд*, *фуфло* → *фуфелленд*, *лох* → *Лохляндія*), лишень

⁷Треба зауважити, що саме стилістичні властивості нового деривата-локатива *Лугандон* зумовило появу цілого словотвірного гнізда із вершиною саме цього деривата: *лугандонер*, *лугандонець*, *лугандони*, *лугандонити*, *лугандонівка*, *лугандонівський*, *лугандонісець*, *Лугандонія*, *лугандонка*, *лугандонський*, *лугандопітєк*.

один дериват є виявом твірної основи власної назви місця/будівлі (*Кремль* → *Кремльленд*).

Якщо фактично всі деривати з попередніми суфіксами мали спільне словотвірне значення «*країна, пов'язана з тим, кого/що названо твірною основою*», то деривати із аналізованим елементом, незважаючи на єдине позаконтекстове пряме значення їхньої другої частини, позначають різні локативи: назви країн (*брехня* → *Брехляндія*, *Ганді* → *Ганділандія*), назви території чи приміщення (*Гена* → *Гепаленд*, *козел* → *козляндія*).

Зазначена особливість відображається в тому, що тільки із контексту можна зрозуміти, що саме називає той чи той дериват: *Неси́ла зупини́ти ло́ха: Що́ вді́єш, як його́ епо́ха? То́ж не́дарма (у цьому́ су́ть) Той край Ло́хлянді́єю зву́ть* (П. Ребро. Лохляндія). *То краї́ною мрі́ї зно́ву ста́не РФ? СРСР? Пу́тін-ле́нд?* (УТ-і, 16–17/15).

Під час творення дериватів із цим суфіксом і його варіантами можна побачити деякі специфічні морфонологічні зміни:

- 1) послідовне невикористання єднальних голосних (*фуфелленд*, *козляндія*), винятком є дериват *довженколенд*;
- 2) у картотеці наявні деривати, у яких єднальним голосним виступає закінчення твірної основи (*Ганді* → *Гандістан*, *Гена* → *Гепаленд*); таке використання є непослідовним, оскільки в подібних утвореннях таких єднальних голосних не використано: для прикладу порівняймо *Гепаленд* і *Бандерленд*;
- 3) частина дериватів є унаочненням процесу усікання твірних основ (*Цукерберг* → *Цукерляндія*, *Пуй-л(о)* → *Пуйляндія*, *армій-ськ(ий)* → *армійленд*).

Інноваційні деривати локативності засвідчують невисоку продуктивність суфікса **-щин(а)** у зіставленні з аналізованими вище суфіксами. У творенні інноваційних дериватів він виявляє деякі особливості.

Передусім деривати мають словотвірне значення «*територія того, хто/що названий твірною основою*». Проте специфіка мотивації дериватів і їхньої твірної основи вирізняє самі деривати між собою.

Традиційно для позначення територій формант *-щин(а)* приєднували до різних твірних основ власних і загальних назв (*Львів* → *Львівщина*, *писар* → *Писарівщина*, *монастир* → *Монастирищина*). Такі назви не мали ніяких конотацій, оскільки їх утворено від прямих значень твірних основ; утворені слова позначали або землю, належну комусь/чомусь, або землю навколо чогось. Асоціативно-порівняльна мотивованість інноваційних дериватів зумовила і наявність їхніх різновидів:

1) *Клюївщина*, *Азаровщина* – вигадані населені пункти, твірні основи вказують не власника, а осіб, які в цих населених пунктах верховодять, де поширена їхня влада і т. ін.; статус-вид населеного пункту важко зрозуміти – таке до певної міри допомагає встановити контекст: *А ні – то підряджайте команду чортів і нехай пруть мене назад на Азаровщину чи Клюївщину, навіть у райцентр Табачники...* (В. Міняйло. Притчі на всі випадки життя) – саме власна назва *Табачники* допомагає визначити статус як містечко чи село.

2) *Кадировщина* – такий же за моделлю дериват, як і два попередні; проте утворена назва стає синонімом-замінником до наявної назви – республіка Чечня, у якій править Кадиров;

3) *Деєнерівщина*, *Алабамщина* – у цих прикладах формант *-щин(а)* є семантично надлишковим, оскільки значення твірних основ дериватів (відповідно *Деєнер-* і *Алабам-*) дорівнює значенню самих дериватів; проте саме модель творення (незвичне поєднання чужомовної основи-назви чужої території) з українським формантом створює стилістичний ефект;

4) *Фейсбуччина* – цей дериват дає змогу припустити, що саме приєднання до твірної основи форманта *-щин(а)* дозволило назву соціальної мережі перетворити на назву умовної території; увиразненням, підсиленням такого значення є і використаний у тексті прийменник *на*: *Чудеса на Фейсбуччині. Ще вчора акаунт цієї особи був доступний, а вже серед ночі зник* (FB: Ю. Винничук, 19.05.15).

Усі інші суфікси творення локативів мають низький рівень продуктивності (від трьох до п'яти дериватів), виражають спільні значення з іншими формантами, мають подібні властивості, що в свою чергу дає підстави об'єднувати їх у деякі групи.

Суфіксальні засоби творення локативів-назв міст

У цій групі всі деривати позначають міста. Серед безпосередніх засобів, які виражають таку семантику, є суфікс **-ськ** і суфікс **-івк(а)**

Творення дериватів з формантом **-ськ** відбувається за загальномовними правилами: їх утворено за моделлю *прізвище* + *ськ* з деякими модифікаціями. Порівняймо: *Путін* + *ськ* → *Путінськ* (поєднання твірної основи і суфікса без будь-яких додаткових нюансів), *Вілкул* + *ійськ* → *Вілкулійськ* (наращення інтерфікса), *Коломой[ськ(ий)]* + *ськ* → *Коломойськ* (накладання кінцевих звуків основи і суфікса). Усі мають словотвірне значення «*місто, пов'язане з особою, названою твірною основою*». Усі ці назви не мають асоціативних виявів, але їх утворено на основі порівняння з іншими містами, про що свідчать відповідні контексти: *Може хотіли б ви за історичним принципом повторення бачити в назві когось із сучасників-держмужів? ... Корбаноград? Тимошенковськ? Філатовополь? Вілкулійськ? Коломойськ?* (FB: Б. Логвіненко, 05.12.15). Твірною основою відрізняється дериват *Генадопінськ*, яка містить два елементи-прізвиська відомих харківських діячів *Гени* (Г. Кернес) і *Допи* (М. Добкін).

Локативи із формантом **-івк(а)** мають свою специфіку: вони називають справжні міста і є заміниками первісних назв, для творення назв міст використано формант **-івк(а)**, який в українській традиції переважно використовували для позначення сіл і містечок: *У соцмережі вже гуляє віри: «Ой, містечко Генівка всіх бере на понт: створив Допа в Генівці «Український фронт»* (pereveslo.org.ua, 04.02.14). У цьому контексті йдеться про Харків, у якому очільником є Гепа (Г. Кернес); використаний формант, як і мотиваційна основа, також зберігає ознаки асоціативності – асоціативного порівняння – місто у статусі села.

Інші назви утворено способом основоскладання: мотиватором може бути твірна основа як власної, так і загальної назви, словотворчим засобом є слово *місто* в різномовних його варіаціях. Найчастіше використано відслівний елемент *-град* (*Геноград*, *Тітушкоград*); двома-трьома дериватами представлено іншомовні назви міст (*Гітлербург*, *Наполеонбад*, *Мишівіль*); лише в одному дериваті використано елемент *-поль* (*Філатополь*). Використання різномовних варіантів слова *місто* виконує роль підтексту, оскільки асоціативно натякає на національну особливість того чи того явища.

Для прикладу подаємо такі зразки:

... британські канали знімають жахаючі документальні фільми про засилля російських багатіїв у «*Лондонграді*» (ДТ-і, 35/13) – оросійщення назви англійської столиці як наслідок засилля росіян у Лондоні);

Москвостан. Таджикицькі остарбайтери як носії історичної помсти (УТ-і, 51/12) – зазіящення назви російської столиці як наслідок засилля азіатів, зокрема таджиків, у Москві.

Суфіксальні засоби творення локативів-назв приміщень і місць

Для творення дериватів використано лише чотири суфікси, серед яких переважають власне українські суфікси: *-н(я)*, *-няк*, *-івк(а)*; лише один із них належить до суфіксів іншомовного походження *-дром*. Набір мотиваційних основ невеликий, відповідно незначною є і кількість використаних моделей. В основному мотиваторами є дієслова чи дієслівні словосполучення, використані як замітники офіційних назв: *горл(о) дер(ти)* → *горлодерня* «приміщення Верховної Ради», *блуди(ти)* → *блудняк* «музей, виставка»; приблизно така ж кількість твірних основ становлять основи іменників: *упир* → *упирівка* «донорський пункт», *чат* → *чатня*.

Здебільшого форманти цієї групи не потребують контексту – мають мономотивацію, їхнє значення є зрозумілим і поза межами контекстів. Така їхня властивість зберігається і за умов, коли в одному тексті автор утворив кілька дериватів-локативів від різних основ, з використанням різних модифікацій. Наочним прикладом такого є зразок авторства В. Цибулька: *Що*

робить цей Ганді в цій Гадні В Повзучні Лизальні Смоктальні Плазучні... (В. Цибулько, <http://sho.kiev.ua>, 04/07). Тут використано словотвірні моделі I + н(я) (*гад* → *гадня*) і Д.сл + н(я) (*всі інші деривати*); при цьому всі віддієслівні деривати виявляють модифікаційні різновиди: -чн(я) (*плазувати* → *плазучня*), -учн(я) (*повзти* → *повзучня*), -льн(я) (*лизати* → *лизальня*, *смоктати* → *смоктальня*).

Деякі деривати можуть мати множинну мотивацію. Для уникнення непорозумінь автори текстів використовують мотивувальне слово чи словосполучення у тексті з новотвором. Наприклад, поза текстом дериват *лаярня* можна мотивувати твірною основою слів *лайка* і *лаяти*. Проте саме контекст творення й використання деривата знімає множинність і залишає один із ланцюжків: *Кому ж іще під силу відчинити свою власну лаярню з конторою і головним складом лайок у Києві? Ще б при головній конторі лайок завести відділ потиличників і стусанів...* (ЛУ, 10/08, с. 7). Отже, утворений дериват мотивовано одним зі згаданих слів, а словотвірний ланцюжок має такий вигляд: *лайк(а)* → *лаярня*, словотвірне значення – «*приміщення, пов'язане з лайкою*» «видавництво газет».

Аналіз інноваційних дериватів локативів із асоціативно-порівняльною мотивацією дає змогу зробити деякі загальні висновки.

1. Серед зазначених інновацій значно переважають деривати просторової локативності, з-поміж яких у свою чергу виділяються локативи-назви країн і міст; утворені назви переважно є заміниками нейтральних існуючих назв міст, країн, установ, рідше – позначають вигадані локації.
2. Твірними основами інновацій стають власні чи загальні назви, проте їхня семантика як твірних відображена в похідному слові неповністю – береться якийсь один із семантичних елементів твірного (його видільна ознака, властивість та ін.) , який і становить семантичну основу похідного. З огляду на такі особливості мотивації утворених дериватів всі вони виділяються неабияким стилістичним навантаженням.

3. Твірними основами виступають основи слів, словосполучень, абревіатури; приєднувані словотворчі засоби, усупереч їхнім традиційним можливостям сполучатися з тією чи тією твірною основою, усупереч своєму значенню, виявляють нові валентні можливості і приєднуються до нових основ; унаслідок таких змін встановлюються нові семантичні зв'язки між словотворчими засобами – виступають синонімічними заміниками один одного.

4. Під час словотворення більшості дериватів-локативів помітними є різноманітні морфонологічні особливості: варіативність єднальних голосних, утинання твірних основ, варіативність суфіксів без будь-якої специфіки їхнього використання, непослідовність використання різних форм одного і того ж словотворчого засобу.

Висновки до другого розділу

Словотвірні категорії збірності-сукупності і локативності (локативу) відзначаються найбільшою кількістю інноваційних дериватів із асоціативно-порівняльною мотивацією. Маючи таку подібність, вони відрізняються між собою на рівні найзагальніших мотиваційних і структурних ознак.

1. Твірними в дериватів збірності-сукупності переважно є основи іменників, серед яких продуктивністю відзначаються основи власних назв із переважанням назв осіб (прізвища, імена, прізвиська); у цьому разі власне ім'я – це сукупність деяких ознак її носія, які й стають основою асоціативно-порівняльних мисленнєвих операцій; асоціативність-порівняльність утворюваних дериватів є або успадкованою від твірних основ, або ж формується безпосередньо під час словотвірного акту.

У творенні дериватів локативності також задіяно твірні основи власних і загальних назв (проте рівною мірою); на відміну від творення дериватів збірності сукупності, у похідних локативах відображено тільки якусь одну видільну ознаку названу твірною базою, саме ця ознака стає семантичною основою деривата – звідси і стилістична видільність самих дериватів.

Інноваційні деривати збірності-сукупності стають назвами нових явищ, тоді як деривати локативності здебільшого є стилістичними заміниками наявних у мові нейтральних назв.

2. Серед інших категорій категорія збірності-сукупності відзначається найбільшою кількістю використаних суфіксів, наявних у загальномовному запасі (із двадцяти – десять), але й використовувані суфікси мають досить значну різницю в продуктивності; поширеним є нетрадиційне поєднання суфіксів із твірними основами.

Словотворчі засоби локативності, приєднуючись до нових твірних основ, розширюють свої валентні можливості, унаслідок чого й самі засоби вступають у нові семантичні зв'язки між собою, роблять можливою заміну їх один одним.

3. Під час творення дериватів обох категорій здебільшого витримано загальномовні морфонологічні зміни, проте творення дериватів-локативів свідчить про використання суфіксальних варіантів без розрізнення семантичних чи стилістичних особливостей їхнього використання, про непослідовність використання різних форм одного і того ж словотворчого засобу; частотність творення дериватів за однією моделлю вказує на формування нових словотворчих засобів чи зміну їхнього статусу.

Під час дослідження високопродуктивних іменникових словотвірних категорій було встановлено, що категорії збірності-сукупності становить приблизно 26,2 % всього опрацьованого матеріалу, а категорії локативності – 23,4%.

РОЗДІЛ 3. АСОЦІАТИВНО-ПОРІВНЯЛЬНА МОТИВАЦІЯ ДЕРИВАТИВ МАЛОПРОДУКТИВНИХ ІМЕННИКОВИХ КАТЕГОРІЙ

Визначення словотвірної категорії як малопродуктивної є відносним, оскільки таку продуктивність визначаємо не на основі відповідних словотворчих засобів чи твірних основ, а в порівнянні кількості утворених дериватів тієї чи тієї категорії загалом і порівняно з двома попередніми категоріями. На цій підставі до малопродуктивних категорій ми зараховуємо словотвірну категорію опредметненої дії, категорію інструменталія, категорію особи й категорію опредметненої ознаки (далі аналіз категорій здійснено в порядку спадання їхньої продуктивності).

3.1. Словотвірна категорія опредметненої дії: мотиваційні інновації й структурні особливості

До цієї категорії належать іменники, утворені від дієслів, а загальне словотвірне значення дериватів має формулу «опредметнена дія (процес), названа твірним дієсловом» – словотвірне значення вказує на зв'язки між двома частинами мови. Тип творення дериватів категорії визначають як транспозиційний, оскільки під час їхнього творення відбувається зміна частини мови похідного порівняно з твірним.

Іменники цієї категорії відносять до синтаксичних дериватів – отже, визнано тотожність лексичного значення самих іменників і твірних дієслів за наявності різниці в синтаксичних функціях [121, с. 206]. При цьому віддієслівні іменники з усіх категорій дієслова зберігають в собі лише дієслівну категорію виду.

Деривати досліджуваної категорії, як і більшість інших іменникових категорій, утворюють за допомогою суфіксальних формантів різного походження і різної продуктивності.

Окремі визначальні прикмети мотивувальних основ дали нам змогу виділити серед них одинадцять підгруп, різних за кількісними і якісними

виявами. Далі аналіз цих підгруп здійснюємо за двома напрямками: окремо розглядаємо суфіксальні деривати, виділяючи серед них деривати за належністю твірних основ до власних чи загальних назв, і деривати, утворені основоскладанням.

3.1.1. Мотиваційні й структурні особливості відонімних суфіксальних дериватів

Найбільшу групу дериватів цієї категорії становлять **відонімні деривати**, твірними основами яких є основи власних назв територій, осіб, установ-організацій. Названі твірні основи в свою чергу також відрізняються специфікою вияву мотиваційних зв'язків, кількістю задіяних твірних основ та іншим.

Найпродуктивнішими в цій підгрупі є твірні основи назв країн (*Ліван* → *ліванізація*, *Лівія* → *лівіїзація*, *Боснія* → *боснієзація*), політичних чи економічних об'єднань країн (*Шенген* → *шенгенізація*, *Брюссель* → *брюсселізація*), географічних назв (*Латинська Америка* → *латиноамериканізація*, *Африка* → *африканізація*, *Донбас* → *донбасизація*), назв міст (*Женева* → *жєневізація*, *Донецьк* → *одонечення*).

Як видно, зазначені деривати утворено за однією і тією ж моделлю, проте у зв'язку з асоціативними особливостями їхніх твірних основ вони мають різне семантичне навантаження. Так, на цій підставі серед них виділяємо деякі групи:

- 1) деривати, які стають назвами сепаратистських процесів, спрямованих на відокремлення частини територій за наявними чи удаваними мотивами: *Ірландія* → *ірландизація*, *Придністров'я* → *придністровізація*);
- 2) відокремлення частини від цілого, поділ на частини – здебільшого під зовнішнім впливом (*Сербія* → *сербізація*, *Югославія* → *югослав'янізація*);
- 3) найбільшою є група дериватів, які позначають процеси з надання чи набуття тих чи тих рис, притаманних названому твірною основою: *Чечня* → *чеченізація*, *Фінляндія* → *фінляндизація*).

Твірні основи дериватів цієї групи різняться між собою ступенем асоціативності-порівняльності і відповідно самі деривати – ступенем їхньої мотиваційної прозорості й зрозумілості. У частини з них асоціативність-порівняльність є загальновідомою. Так, наприклад, в українському суспільстві з *Африкою* асоціюється цивілізаційна відсталість, бідність, дикунство тощо; відповідно й дериват *африканізація* позначає процеси чи дії з набуття й поширення зазначених ознак; *Шенген* чи *Шенгенська зона* в українському суспільстві асоціюється з вільним безвізовим перетином державних кордонів, високим рівнем життя населення країн цієї зони тощо, відповідно й дериват *шенгенізація* позначає процеси чи дії з набуття названих ознак. Така загальновідомість, поширеність асоціативів не вимагає додаткових контекстових засобів для полегшення сприймання і розуміння самих дериватів.

Проте більша частина дериватів аналізованої групи виявляє протилежні ознаки: закладені в твірній основі мотиви, асоціації є маловідомими, звідси неабияк зростає роль контексту в розумінні утворених назв. Для прикладу подаємо відповідні зразки.

Австрія → *австріїзація*, словотвірне значення деривата «опредметнена дія (процес), пов'язана з Австрією»; значення є досить узагальненим, а власна назва держави не вказує на якусь із визначальних ознак Австрії. Тільки в контексті творення і використання деривата стає зрозумілим, які саме асоціації й порівняння пов'язані в автора з Австрією: *Щоб Україну почали сприймати серйозно, вона має стати активнішою у своїй зовнішній та оборонній політиці, припинити гратися в нейтралітет та «фінляндизацію» чи «австріїзацію» та чітко визначитися, на чієму вона боці в умовах дедалі більшої агресивності Кремля* (УТ-і, 26/14). Саме контекст свідчить, що мова йде про особливості статусу Австрії як нейтральної позаблокової держави: поруч використано вже наявний дериват *фінляндизація* (Фінляндія також є нейтральною державою) і поставлено ці деривати в однорідний ряд зі словом *нейтралітет* як синонімічні замітники.

Євразія → *євразіація*: цей дериват утворено так, як і попередній, з такими ж зовнішніми ознаками: ... *що балансують між демократією й авторитаризмом, цілісністю та роз'єднанням, європеїзацією і євразіацією* (УТ-і, 37/13). Але контекст має свою специфіку виявлення асоціативно-порівняльних ознак: однорідні члени речення подано антонімічними парами, де *євразіації* протиставлено *європеїзацію*; в українській спільноті назву Євразія асоціюють з Російською Федерацією й часто використовують замість офіційної назви (РФ чи Росія) неофіційну, асоціативну Євразія; фактично в реченні наявні два ряди протиставлень: з одного боку – *демократія, цілісність і європеїзація*, а з іншого – *авторитаризм, роз'єднання і євразіація*.

Фактично утворені деривати стають узагальненою назвою, уособленням тих чи тих соціально-політичних, економічних чи інших процесів, що дає змогу за їхньою допомогою переносити особливості процесів в одній країні (країнах, територіях), на подібні процеси в іншій країні (країнах, територіях). У зв'язку з цим досить часто в контексті творення поруч із новим дериватом використовують назву об'єкта, на який спрямовано дію (процес) з надання відповідних ознак: *інгерманландизація Росії* (УТ-і, 37/13), *африканізація України* (ЛУ, 35/04, с. 4), *об'європелювання вітчизняних стандартів зв'язку* (ПіК, 11/03, с. 33), *донецизація всієї країни* (ДТ-і, 32/13), *шотландизація футболу* (УТ-і, 18/15) та ін. Досить часто такі словосполучення є назвами статей, репортажів, інтерв'ю тощо.

Трохи меншу кількість дериватів становить підгрупа відонімних **іменних назв**. Використання антропонімів як твірних основ у творенні цієї категорії дуже подібне до їхнього використання у творенні дериватів збірності-сукупності. Зокрема, на таку подібність вказують такі особливості.

1. Фактично використано той самий набір твірних основ майже в таких же кількісних пропорціях:

1) найбільше похідних утворено від прізвищ відомих чи маловідомих осіб української чи зарубіжної дійсності різних часів: *Орбан* «сучасний прем'єр-

міністр Угорщини» → *орбанізувати*, Гройсман «сучасний прем'єр-міністр України» → *гройсманізація*, Ярова «депутатка Російської Держдуми» → *яровізація*;

2) у переліку твірних основ є твірні основи імен, імен і прізвищ, прізвиськ осіб: Богдан «Хмельницький» → *богданізація*, Мао Цзедун → «китайський лідер 50-70 років» → *маоцзедунізація*, Путлер «Путін» → *путлеризація*;

3) твірні основи назв літературних героїв, сценічних образів: Швондер «герой із «Собачого серця» М. Булгакова» → *швондеризація*, Тарапунька «естрадний образ 50-70-х років» → *тарапунькізація*;

4) часто у творенні значної кількості дериватів використано основи назв одних і тих же осіб: *Ахметов-*, *Кучм-*, *Кісельов-*, *Путін-* та ін.

2. Подібність виявляється і в мотиваційних особливостях дериватів збірності-сукупності й опредметненої дії:

1) основою мотивації є специфічність названої онімом особи;

2) власна назва і відповідно дериват стає узагальненою назвою називаного явища, слівним представником явища;

3) знання «ролі і статусу» названої прізвищем чи іменем особи роблять можливим розуміння семантики новоутвореного деривата.

Проте деривати названих категорій мають і різницю в мотивації: у називанні сукупності-збірності в основу асоціативності-порівняльності беруть кілька важливих ознак особи-мотиватора, у творенні дериватів опредметненої дії – лише якусь одну. Відповідно до такого деривата можна дібрати синонімічний замінник без вказівки на прізвище: *Шрьодер* «німецький канцлер-корупціонер» *шрьодеризація* «поширення корупції», *Тарапунька* «сценічний герой-суржиконосець» → *тарапунькізація* «поширення суржика».

Набагато меншу кількість становлять твірні основи власних назв *установ*, *організацій*, *об'єднань*: *КаДеБе* → *кадебізація*, *Талібан* → *талібанізація*, *Рошен* → *рошенізація*. Деривати цієї групи мають подібні до інших відонімних дериватів особливості творення: у дериваті відображено не

семантику твірної основи власної назви як таку, а лише якусь із властивостей, ознак, дій, характерних для мотиватора: *Глобус* «підземний торговий центр у центрі Києва» → «глобусизувати» → глобусизація «опредметнена дія, пов'язана з Глобусом», лексичне значення – поширення таких закладів, як «Глобус».

Для більшої наочності порівняємо деякі зразки творення загальномовних дериватів і нових.

1. Творення від однієї і тієї ж твірної основи назв особи і назв опредметненої дії: *Мін'юст* «установа» → *мін'юстивець* «особа, пов'язана з Мін'юстом», лексичне значення «працівник Мін'юсту» і *Мін'юст* «установа» → *мін'юстизувати* – замість очікуваного «працювати в Мін'юсті» дериват позначає один із видів діяльності (призначення) Мін'юсту – перевіряти акти урядових установ щодо їхньої відповідності законам і завіряти названу відповідність. Про таке засвідчує і контекст: *Додамо, що постанови НБУ в останні місяці не проходять процедури «мін'юстування»* (ДТ-і, 28/14). Фактично новий дериват уможливорює економію мовних засобів, замінивши собою ціле словосполучення: «визначення Мін'юстом законності постанов і дозволу на їхню імплементацію».

2. Творення від однієї основи загальномовного й інноваційного дериватів: *учитель* «особа, яка навчає» → *учителювати* «бути вчителем» → *учителювання* «опредметнена дія, названа відповідним дієсловом» і *Беркут* «міліцейський підрозділ» → *беркутіння* – замість очікуваного «опредметнена дія, пов'язана з відповідним підрозділом», дериват позначає одну ознаку-дію осіб, що належать до підрозділу. Для правильного й потрібного сприймання змісту утвореного слова автор спочатку навіть подає своєрідне визначення семантики деривата, а потім і безпосереднє його використання в тексті: **БЕРКУТІННЯ** – бездумне виконання вказівок керівництва працівником правоохоронного органу. («У підрозділі відчувався дух *беркутіння*») (А. Чернівець. Майданізми).

У зв'язку з цим можна припустити, що асоціативність-порівняльність (виокремлення якоїсь специфічної ознаки, властивості, дії) з'являється на стадії пропущеного кроку – саме пропущене дієслово повинно було мати ознаки асоціативності-порівняльності.

3.1.2. Мотиваційні особливості відапелятивних суфіксальних дериватів

Відапелятивні суфіксальні деривати опредметненої дії мають подібні і відмінні особливості порівняно з відонімними суфіксальними дериватами.

Передусім звернемо увагу на спільну їхню рису – майже всі деривати обох груп утворено черезкроковим способом словотворення, де пропущено саме дієслівний елемент. Утворені безпосередньо від дієслів деривати опредметненої дії швидше є винятком – становлять менше десятої частини від загальної кількості дериватів аналізованої словотвірної категорії. Серед великої кількості відапелятивів за значенням твірних слів можна виділити деякі підгрупи: відособові деривати (з відповідними різновидами), відпредметові деривати, від'явищеві, відпроцесові (віддієслівні), відознакові.

Найчисельнішою є група **відособових** дериватів – становить приблизно половину від загальної кількості суфіксальних відапелятивів. Отже, загальне їхнє словотвірне значення матиме формулу «опредметнена дія (процес), пов'язана з особою». Проте у творенні дериватів цієї категорії беруть участь твірні основи, які позначають осіб за найрізноманітнішими ознаками:

- 1) особа за соціальним станом (статусом): *кумир* → *кумиризація*, *бомж* → *бомжизація*, *тітушка* → *тітушкування*;
- 2) особа за діяльністю, родом занять: *дилер* → *дилеризація*, *кілер* → *кілеризувати*, *волонтер* → *волонтеризація*;
- 3) особа за якостями: *вундеркінд* → *вундеркіндеризація*, *дебіл* → *дебілізація*, *варяг* → *варягізація*;
- 4) особи за національністю: *словак* → *словакізація*, *швед* → *шведизація*, *казах* → *казахізація*.

Здебільшого інноваційні відособові деривати мають прозору мотивацію і не потребують їхнього семантичного увиразнення контекстом: *опопсіння, гламуризація, куркулення*. Такі особливості у свою чергу роблять можливим творення різнотипних рядів однорідних дериватів аналізованої категорії. Утворені деривати можуть бути в різних семантичних зв'язках між собою: *Не ображайте Орду. Це було не найгірше державне утворення... Ніякої тюркізації, монголізації, кочовизації, скотоводизації, шаманізації...* (<http://pravda.com.ua>, 14.08.07) – деривати в сукупності становлять повний опис властивостей Орди, яка сама є ніби узагальнювальним словом до однорідних дериватів;

...(є таке англійське слово *debilitation*, – схоже за звучанням на слово «*дебілізація*» – тобто *зідіючування, збидлення*) суспільства, викорінення історичної пам'яті народу... (ЛУ, 25/10, с. 1) – у цьому разі автор створює ефект пошуку потрібного слова, ніби добираючи з них краще; як наслідок, всі три деривати вступають у синонімічні зв'язки, хоча їхні твірні основи (*дебіл-, ідіот-, бидл-*) не мали таких особливостей.

Проте серед великої кількості відособових дериватів лише деякі з них мали твірні основи з асоціативно-порівняльною семантикою: *тушкінізація* ← *тушка* «депутат Верховної Ради, який зрадив однопартійців», *колорадизація* ← *колорад* «особа-прихильник руского міра, зовнішній символ – стрічка відповідних кольорів» та ін.

На відміну від більшості відонімних дериватів, серед відособових дериватів предметної дії ми зафіксували лише кілька, які потребують широкого контексту для розуміння закладеної в них асоціативності-порівняльності. Наприклад: *Членування Європи* (назва статті). *Супротивники та прихильники членування* (один із підзаголовків цієї статті) (ПіК 2/03 с 20–21) – у тексті дериват позначає зовсім інше від очікуваного загальнономовного (*поділ цілого на частини*) значення: тут мова йде про поповнення Європейського Союзу новими учасниками.

Другою за кількістю дериватів предметної дії є підгрупа *відпредметових* дериватів, які різняться особливостями асоціативності-порівняльності мотиваційних основ. Менша частина з них засвідчує таке: конкретний предмет, названий твірною основою, виступає в прямому своєму значенні, асоціативність-порівняльність предметної дії пов'язана саме з пропущеною дієслівною ланкою. Як наслідок словотвірне значення таких дериватів має формулу «*опредметнена дія, пов'язана з предметом, названим твірною основою*», а утворена лексема матиме лексичне значення «поширення, розповсюдження конкретного предмета»: *бренд* → *брендування*, *мурал* → *муралізація*, *айфон* → *айфонізація*. На такі особливості вказують і контексти творення й використання відповідних дериватів, хоча частину з них подано в лапках. Порівняймо для прикладу: *Напевне, не буде надто великим перебільшенням сказати, що Україна перебуває на порозі загальної вертольотизації* (УТ-і, 45/12) і *Протидіяло «трамвайзації» і поштово-телеграфне відомство: поштовики побоювалися, що «блукаючі» струми негативно вплинуть на роботу телеграфу* (ПіК, 19/03, с. 43).

Інша частина відпредметових дериватів має відмінні мотиваційні ознаки – вихідне слово в ланцюжку має переносне значення, відповідно таку асоціативність-порівняльність зберігає пропущений елемент і утворений дериват: *гвинтик* «узалежнена частина цілого» → «*гвинтикізувати*» → *гвинтикізація* «опредметнена дія, пов'язана з гвинтиком», лексичне значення – «процес перетворення чи формування несамотійної особистості», *джинса* → «збірно-негативне про одягові вироби» → «*джинсизувати*» → *джинсизація* «опредметнена дія, пов'язана з джин сою», лексичне значення – «поширення низького, невибагливого смаку і вподобань».

Деякі деривати цієї групи свідчать про можливості застосування мовної гри: їхні твірні бази не мають у семантиці додаткових елементів, проте утворені з використанням основ омонімії деривати виявляють і семантичні і стильові коннотації. Фактично утворений дериват стає омонімом до наявного

в мові слова, відповідно його значення можна зрозуміти тільки в контексті використання самого деривата. Подамо для наочності два приклади.

Візування – поза контекстом цей дериват асоціюється із дієсловом *візувати* зі значенням «ставити помітку, резолюцію в документі, затверджувати його»; проте контекстове його творення має іншу історію: *віза* «дозвіл перетнути кордон» → *візування* «опредметнена дія (процес), пов'язана з візою»:... *окрім України, візи доведеться запроваджувати і щодо Росії та Білорусі... Спитати б, навіщо, як не для майбутнього «візування» українських громадян* (ПіК, 6/02, с. 27).

Мобілізація – поза контекстом цей дериват асоціюється з дієсловом *мобілізувати* зі значенням «забрати в армію чи зібратися з силами»; проте в контексті його творення й використання інше значення: *мобіла/мобілка* «мобільний телефон» → *мобілізація* «опредметнена дія (процес), пов'язана з мобілою/побілкою»: *Як це не прикро, але реальна «мобілізація» по-українськи можлива лише увипадку, якщо будуть запроваджені надзвичайно жорсткі рамки ввезення в нашу державу батарейних «побілок»* (ПіК, 6/02, с. 29).

Як засвідчують приклади, для правильного розуміння змісту слів в обох випадках в реченні використано твірні слова *віза* і *мобілка*⁸.

Інноваційні словотвірні процеси з асоціативно-порівняльною мотивацією охоплюють не тільки іменники зі значенням конкретних предметів, а й абстрактні іменники з предметовими значеннями різноманітних галузей: мовна галузь (*іврит* → *івритизація*, дієслово → *дієсловлення*), мистецька (*шансон* → *шансонізація*, *кітч* → *кітчезація*, *фанера* → *фанеризація*), економічної (*тінь* → *тінізація*, *офшор* → *офшоризація*), технологій (*джиджитал* → *джиджиталізація*), суспільних відносин (*громада* → *громадизація*, *партія* → *партизація*) та ін. Особливості

⁸Явище уподібнення за дериваційними ознаками новотворів наявним у мові словам отримало назву *словотвірної римейки* [Нелюба, 2014 с. 135–147].

їхнього творення, контекстів творення і використання тотожні з дериватами попередньої групи (конкретні предмети).

Специфіку виявляє один дериват *хантеризація*. Саме в контексті творення автор слова через асоціативно-порівняльні операції надає власній назві *Хантер* іншого значення – уособлення процесу некерованого поширення іншомовних власних назв і їхньої переваги над українськими, переводить назву в розряд загальних і водночас утворює від загальної назви іменник опредметненої дії: *Аж раптом «Казки» не стало: новий чи старий господар поміняв назву на «Хантер» (по-англійському – мисливець). Бо ж ... шалено й самозабутньо триває процес «хантеризації» вивісок на кафе, ресторанах, «забігайлівках», магазинах... І несть числа прикладам «хантеризації»... «Хантеризація» вивісок – процес, що стихійно йде знизу...* (ЛУ, 49/12, с. 2).

Мабуть, саме поширеність і регулярність черезкрокового словотворення в категорії опредметненої ознаки і опредметненої дії вплинули на відприкметникове словотворення, зумовивши появу відповідних ланцюжків і дериватів опредметненої дії: *інший* → *іншування* «опредметнена дія, пов'язана з іншим», лексичне значення «виявлення чи визначення іншого», *однаковий* → *однаковізація* «опредметнена дія, пов'язана з однаковим», лексичне значення «роблення однаковим, уподібнення». Варто зауважити, що такі деривати є поодинокими і не становлять якусь системність.

Сучасні словники інновацій фіксують значну кількість дериватів опредметненої дії, утворених безпосередньо від дієслова без будь-яких додаткових семантичних чи стилістичних конотацій: *імхувати* → *імхування*, *гасати* → *гасанина*. Такі деривати відповідають умовам творення загальнономовних віддієслівних іменників (порівняймо зі *стрибати* → *стрибання*, *варити* → *варіння*, *колективізувати* → *колективізація*). Поряд із цим у нашій картотеці наявна невелика кількість дериватів опредметненої дії з асоціативно-порівняльною мотивацією. В основному такі деривати є

виявом творення іменників від твірних основ фразеологічних словосполучень, другий елемент яких усикають під час словотворення; при цьому часто сам дериват формою уподібнюють до існуючого однозвучного деривата: *посадити за ґрати* → *посадка*, *розпилювати бюджет* → *розпилінг*. Звичайно, така специфіка вимагає ретельного контексту для підказки читачеві мотиваційних особливостей: *Бюджетний комітет добряче попрацював саме над зменшенням фінансування органів виконавчої влади. Зокрема, під заплановане «обрізання» потрапили й місцеві адміністрації...*(ПіК, 13/02, с. 28). Твірною основою є поширене словосполучення *обрізати бюджет*, натяк на нього, на відміну від попередніх прикладів, здійснено не через спільнокореневе дієслово, а через іменник *зменшення*.

Суфіксальне словотворення дериватів предметненої дії має свої особливості порівняно із суфіксальним дериватами інших словотвірних категорій.

1. Майже всі деривати постали внаслідок черезкрокового словотворення – пропущеноочікуваний (традиційний) серединний елемент словотвірного ланцюжка, таким серединним елементом є дієслово; загальна модель ланцюжка матиме таку схему: $I \rightarrow \langle D \rangle \rightarrow I$.
2. Між твірною основою (базою) і похідним наявні опосередковані мотиваційні стосунки, у зв'язку з чим словотвірне значення дериватів матиме загальну схему «опредметнена дія, пов'язана з тим, що названо твірною основою». Для асоціативно-порівняльного словотворення не характерна безпосередня мотивація – твірними основами таких дериватів є дієслова, а словотвірне значення таке, як і в загальномовних дериватів – «опредметнена дія, названа твірним дієсловом».
3. Твірними основами дериватів предметненої дії рівною мірою виступають іменники-власні назви осіб (імена, прізвища, прізвиська) і загальні назви (осіб, предметів, явищ); дуже рідко – самі дієслова.

4. У загальномовному словотворенні іменників опредметненої дії задіяно 24 форманти, серед яких 18 українських і 6 запозичених, при цьому, як зазначає В. Олексенко, дериваційний потенціал запозичених суфіксів є незначним [121, с. 235]. У творенні асоціативно-порівняльних дериватів задіяно всього чотири форманти: *-изація/ізація*, *-ення*, *-ання*, *-іння*. Проте за такої незначної кількості формантів утворено значну кількість дериватів. Фактично монопольним є формант *-ізація/ізація*, інші форманти мають незначне поширення у приєднанні до твірних основ загальних назв осіб і безпосередньо до дієслів.

5. Творення дериватів відбувається з дотриманням загальномовних морфонологічних правил. Проте помітною є непослідовність, недотримання деяких із них:

- використання чи невикористання інтерфіксальних засобів (порівняймо *африканізація* і *прибалтикізація*, *кучмоїзація* і *ахметизація*);
- збереження/усікання кінцевого *-ій-* (порівняймо *австріїзація* і *фінляндизація*, *сербіїзація* і *білорусизація*);
- усікання кінцевого форманта з нарощенням інтерфіксального елемента і без такого нарощення (порівняймо *грузинізація* і *ідонезація* – від Донецьк, *кадиризація* – від Кадиров).

3.1.3. Особливості основоскладання у творенні дериватів опредметненої дії

Передусім необхідно зауважити таке: досліджуючи засоби і способи творення іменників опредметненої дії, В. Олексенко [121] чомусь не залучив до аналізу деривати, утворені способом основоскладання – такий спосіб є продуктивним, використовують найрізноманітніші словотворчі засоби, відповідно в українській мові наявна й значна кількість дериватів цього типу.

У нашій картотеці наявні лише деривати, утворені від двокомпонентних словосполучень, обов'язковим у яких є дієслівний компонент: *писати кров'ю* → *кровопис*, *падають ціни* → *цінопад*, *сказилася дорога* → *дорогосказ*. Інших різновидів ми не виявили.

Порівняно із суфіксальними дериватами предметної дії, деривати-композиції цієї категорії мають суттєві відмінності. У зв'язку з цим їхній розгляд вимагає інших підходів, інших шляхів дослідження й опису. Відповідно виклад самого матеріалу, співвідношень його частин відрізняється від попередніх викладів.

Зазначимо, що всі деривати цієї групи мають спільні механізми набуття асоціативно-порівняльних властивостей (ознак), до того ж виявляються і деякі модифікації. На основі цього можна встановити і своєрідну модель набуття асоціативності-порівняльності. Суть її полягає в тому, що один зі складників словосполучення обов'язково повинен мати переносне значення – таким елементом є дієслово: *тече* «звучати, неспіхом використовувати» *слово* → *словотеча*, *падає* «позбутися посади, піти у відставку» *міністр* → *міністропад*, *авто плаває* «затоплено» → *автоплав*.

Часто у твірній основі використано дієслівну частину дериватів, яка вказує на інше загальноживане слово такої будови і таким чином через створену асоціативність ніби поєднує у новотворі значення двох слів: порівняймо *землетрус* і *місяцетрус*, *лісорубка* і *словорубка*.

Досить яскраво на такі особливості (переносне значення складника чи натяк на інше слово чи й ціле словосполучення) вказують контексти творення дериватів: *На Львівщині прокуроропад* – люстровано Гошовського, Гураля та інших (varianty.lviv.ua, 28.10.14) – утворений дериват своїм значенням дорівнює словосполученню *відставка прокурорів* чи *звільнення прокурорів*; *Цінозамилювання*. Прем'єр поцікавився цінами у магазинах (ТБІ: Сьогодні, 05.02.13) – утворений дериват прозора натякає на фраземне словосполучення *замилювати очі*, відповідно дериваційним прообразом нового слова став відфраземний дериват *окозамилювання*.

Деякі інноваційні деривати виявляють зв'язки із існуючими словами і поза контекстом, оскільки створюють ефект вставляння в існуюче слово інших елементів, при цьому заміні наявного підлягає не тільки дієслівний

компонент: порівняймо для прикладу *водохреща* і *вогнехреща*, *миропомазання* і *брудопомазання*, *дітонародження* і *дітовиробництво*.

Крім того, у творенні аналізованих дериватів контекст може виконувати ще одну мотиваційно-розрізнявальну функцію. Справа в тому, що поза контекстом частина новоутворених дериватів може мати множинну мотивацію, проте під час творення деривати мають одну мотивацію, на що вказують і контексти творення таких дериватів. Для підтвердження такого висновку подаємо контекстові зразки творення слів:

Калинопис – поза контекстом дериват може мати різну мотивацію (*писати про калину, писати калиною, писати на калині*), проте в тексті оприявлено одне – *писати про калину*, що підтверджує й інший одноструктурний дериват *стернопис* «писати про стерню»: *Цей парастас – історії святий стернопис. Цей калинопис і окравок самозгуб* (С. Сапеляк. Нагірне слово);

Харчобстріл – поза контекстом дериват також має різну мотивацію (*обстріл харчами і обстрілювати харчами*), проте тест увиразнює лише одну із них *обстріляти харчами*, про що свідчить і використане в тексті мотиваційне дієслово: *Харчобстріл: Жириновського обстріляли квашеною капустою* (ТВІ: Сьогодні, 28.01.13).

Крім дієслова, компонентом мотиваційної основи аналізованих дериватів в основному виступають іменники різної семантики: особи й істоти (*ведмедепад, ректоропад*), предмети (*дражєпад*) споруди (*стінопад*), території (*містопад*), абстрактні назви (*холодомор, дивочин*) тощо. Нечастим є залучення прислівникових (*гладкопис*) і прикметникових (*ряснопад*) складників.

Основоскладання як спосіб словотворення має і свої відмінності порівняно із суфіксальним словотворенням дериватів опредметненої дії. Проаналізувавши вищезазначений матеріал, ми можемо підкреслити таке:

1. Між твірною основою і похідним наявні безпосередні мотиваційні стосунки (немає жодного зразка черезкрокового словотворення), тому

словотвірний крок матиме загальну схему: *Дієслівне словосполучення* → *Іменник*. Залежність від контексту невисока.

2. Маючи спільне словотвірне значення «опредметнена дія того, що названо твірною основою», деривати різняться моделями творення. Зокрема, серед них наявні такі моделі:

$I + o + Д + \text{ство}$ (*землю рити* → *землерийство*) – непродуктивна,

$I + o + Д + \text{ення/ання}$ (*здоров'я захоронити* → *здоровозахоронення*, *брудом помазати* → *брудопомазання*) – непродуктивна,

$Д + o + I + \emptyset$ (*різати ціну* → *ціноріз*) – високопродуктивна,

$Д + e + I + \emptyset$ (*падає яйце* → *яйцепад*) – малопродуктивна,

$Д + o + I + й$ (*хрестити книгою* → *книгохреща*) – малопродуктивна.

3. Творення дериватів відбувається із дотриманням загальномовних морфонологічних змін: зміна наголосів, зміна порядку компонентів у похідному порівняно з твірним словосполученням, усікання дієслівних суфіксів,

4. Необхідно звернути увагу на явище зміни статусу твірних елементів, а саме: корені дієслів твірної основи через частотність їхнього використання можуть набувати ознак суфіксоїда. Найпоказовішим у цьому можна визнати корінь *-мор-* і *-пад-*. Якщо із першим із них (*-мор-*) утворено десять дериватів, то з другим (*-пад-*) утворено близько сорока дериватів від різноманітних твірних за семантикою словосполучень.

5. Із великої кількості дериватів-комполітів опредметненої дії ми зафіксували лише чотири, компонентом твірної основи яких була власна назва (*Ленінопад*, *Леніновал*, *Леніноповал*), до того ж дієслівні елементи цих слів мають однакове значення, що зумовило й однаковість-спільність лексичних значень утворених слів – «знесення, демонтаж пам'ятників Леніну»; синонімом до них є інноваційні деривати *вождєспад/вождєпад* і *Володимиропад*.

1. Морфемно-словотвірна структура більшості дериватів свідчить про їхню похідність від дієслова, що ставить їх в один ряд з дериватами узуального

словотворення. Проте фактична їхня поява із використанням черезкрокового словотворення свідчить про їхню похідність від інших частин мови: іменника, дієслова і від аббревіатур; віддієслівну мотивацію в основному представляють дієслівні словосполучення і рідко безпосередньо самі дієслова.

2. Досить часто для розуміння деривата необхідно знати його контекст творення і використання, а саме уособленням чого є твірна основавласна чи загальна назва, які асоціації й порівняння їй приписує автор у час творення деривата тощо.

3. В українській мові існує значна кількість словотворчих засобів для творення категорії предметної дії (24), в асоціативно-порівняльному словотворенні використовують незначну їхню кількість. При цьому продуктивність їхнього використання залежить від способу словотворення: під час безпосередньої суфіксації помітною є значна продуктивність одного із суфіксів *-аці[й(a)]* і низька продуктивність трьох інших, під час основоскладання продуктивністю відзначаються українські суфікси і новоз'явлені суфіксоїди. Можна говорити і про своєрідну монополізацію сфер впливу: у суфіксальному словотворенні монополістом є формант *-изація/ізація*, в основоскладанні – інтерфіксально-суфіксальний спосіб із його різновидами.

3.2. Особливості асоціативно-порівняльної мотивації дериватів словотвірної категорії інструментальності

В українському мовознавстві до словотвірної категорії інструментальності традиційно зараховують деривати зі спільним значенням «знаряддя дії» і «засоби дії». Природу появи таких дериватів досить наочно відобразила К. Городенська. Зокрема, на її переконання, передуманням для творення дериватів є базове семантично елементарне речення, яке членується на означуваний і означальний елементи. У ході словотвірного акту семантичного «акцентування найчастіше зазнає предикатна ознака

означального компонента, яка, діставши статус визначальної, диференційної, кладеться в основу найменування знаряддя або засобу дії. Саму семантико-синтаксичну функцію інструменталія реалізують словотворчі суфікси, які відіграють у формально-граматичній структурі дериватів основну, організаційну роль, тоді як предикати визначають ознаки, за якими характеризуються знаряддя або засоби дії» [43, с. 25].

Загальномовні деривати інструментальності, порівняно з дериватами інших словотвірних категорій, мають свою специфіку втілення вихідних семантичних елементів у похідному. Як зазначає В. Олексенко, із трьох або чотирьох компонентів базового семантичного елементарного речення в їхній формально-граматичній структурі втілюється лише два – компоненти зі значеннями предиката й інструменталія [121, с. 80]. Частина інноваційних дериватів підтверджує таку закономірність. Для прикладу згадаємо деякі з них: *зрадомір* «предмет, яким вимірюють зраду», *втомометр* «предмет, яким вимірюють втоми», *датівник* «той, у якому записують дати», *кольник* «той, яким люди колять».

Проте деривати з асоціативно-порівняльною мотивацією унаочнюють дещо інші результати: крім названих компонентів базового семантичного елементарного речення в дериваті залишаються й елементи асоціативності-порівняльності.

Далі розглянемо інноваційні деривати інструментальності з асоціативно-порівняльною мотивацією за двома визначальними аспектами – особливості самої мотивації і засоби та способи творення зазначених дериватів.

3.2.1. Про особливості мотивації інструментальних дериватів

Фактично до цієї категорії належать всі деривати, що позначають конкретні предмети, значення яких можна звести до найзагальнішої формули: «те, що використовують для чогось, пристосовано до чогось, виконує функції». За таких умов словотвірна категорія інструменталія є ширшою, ніж загальномовне поняття *знаряддя праці*.

Звичайно, це найзагальніша семантика дериватів категорії інструментальності. Проте конкретнішими значеннями деривати цієї категорії не становлять однорідності – залежно від того, який семантичний елемент твірної основи є визначальним, у цій категорії можна виділити три групи: 1) деривати на позначення авторства, «винахідника» інструмента, 2) деривати із вказівкою на призначення (виконувана дія) інструмента, 3) деривати-носії видільної ознаки (ознак) інструмента. На підставі таких критеріїв можна говорити, що серед досліджуваних дериватів наявні три умовні тематичні групи інструментів.

1. «Авторство» і походження інструментів

В українській мові на загальномовному рівні деривати інструментальності цієї групи мали б іншу назву – «деривати-назви за діячем». Тобто спільним для них елементом значення є сема «виконавець дії». У слов'янських мовах, у тому числі і в українській, поширеним є явище переходу таких назв діяча на знаряддя, яким він діє, виконує відповідну роботу. Такий перехід відзначається деякими особливостями: «спочатку окремі слова на позначення осіб починають вживатися переносно для позначення предметів, а слідом за цим і способи утворення назв осіб стають способами для утворення назв предметів. У подальшому можливе ще більше розширення значення словотвірного типу або його звуження до позначення лише назв предметів і здійснення тенденції до спеціалізації суфіксів» [63, с. 72].

Зазначена особливість відобразилася в наявності в українській мові значної кількості паралелей *назва діяча – назва інструмента*, з одного боку, а з іншого – граматичні значення назв знаряддя повторюють, відтворюють граматичні значення назв діячів. Для прикладу наведемо кілька таких пар: *відбілювач-особа* і *відбілювач-речовина*, *навантажувач-працівник* і *навантажувач-електрокара*, *луцильник-особа* і *луцильник-пристрій*.

Такого типу (традиційного) дериватів у нашій картотеці немає, оскільки їхня мотивація не має ознак асоціативності чи порівняльності. Ми

зафіксували лише один інноваційний дериват, який до певної міри відображає згадані процеси, до того ж і сам дериват є українською калькою-відповідником до іншомовної назви: *Злі, вони ж десептикони, вони ж в українському перекладі «обманоїди» – майже всі були військовими: танками і винищувачами, а добрі, вони ж автоботи, були переважно мирними машинами...* (<http://sumno.com>, 09.07.07). Тут ідеться про машини, які є дійовими особами кінокоміксу; вони живуть на іншій планеті, звідси зв'язок зі словом *гуманоїд*).

Фактично традиційні назви інструментів, що з'явилися за згаданих обставин і способів зберегли у своїй семантиці назву автора – особи, яка виконувала відповідні дії; тобто авторство таких інструментів є узагальнене, знеособлене, загальновідоме.

Натомість серед дериватів-інновацій з асоціативно-порівняльною мотивацією наявна значна кількість назв, у яких авторство назви зафіксовано в самій назві. В основному такими фіксаторами авторства є прізвища осіб, а самі деривати позначають різноманітні предмети: предмети одягу (*Кличківка*), страви (*Путінбургер, макміхалок*), предмети побуту (*кравчучка, кучмовіз*), пристрої і механізми (*зозулемобіль, стеціометр*) тощо.

Виділяються особливостями кілька дериватів, серед них *гомероголь, фаготка* і *бубабуй*: утворені не від прізвищ «авторів-винахідників», а відповідно від імені героя мультсеріалу Гомера Сімпсона, від сценічного псевдо лідера музичного гурту Олега Михайлюти і літературного об'єднання Бу-Ба-Бу.

Особливість мотивації таких предметів полягає в тому, що їхнім мотиватором стала не назва (ім'я чи прізвище) справжнього винахідника (порівняймо з *Рентген* → *рентген*, *Ампер* → *ампер*) чи діяча (*клепач, лютувальник*), а особи, яка певним способом пов'язана з називаним предметом; до того ж таку особу пов'язують із називаним предметом не прямо, а асоціативно. Для наочності подаємо приклади:

Нестор → *несторка* «двадцятигривенні купюри, за які Нестор Шуфрич ніби купував голоси виборців на виборах до Верховної Ради України 2002 року»: *Чи правда, що в Черкасах двадцятигривенні купюри називають несторками?* (ICTV: Свобода слова, 31.03.06);

Стець → *стеціометр* ‘прилад, пов’язаний зі Ю. Стецем (міністр інформаційної політики України): *Це наша розробка. Прибор для визначення свободи думки – стеціометр* (Утедин з Майклом Щуром, 8/14);

Арафат → *арафатка* «хустка, подібна до тієї, яку носив палестинський лідер Ясір Арафат»: *Від пилу надійно захищають окуляри й хустка-«арафатка»...* (<http://www.wz.lviv.ua>, 01.03.07).

Серед дериватів цієї групи наявний один, в основу якого лягла мотивація іменем (прізвищем) справжнього автора твору: *Жежера* → *жежеринки* «**Жежеринки**» від Віталія Жежери ... *Ми пропускаємо багато повз себе, а Жежера націлює око і помічає певні речі, які виливає у так звані «жежеринки»* (ЛУ, 35/11, с. 11); автор цього деривата сам вказує на умовність, переносність значення слова, використовуючи відповідні знаки – лапки.

Звичайно, від дериватів традиційної мотивації «виконувач дії → предмет», в аналізованих інноваційних дериватах помітна різниця в ступені прозорості мотивації, відповідно різняться і ступінь зрозумілості семантики самого деривата. Порівняймо для прикладу *кравчучка* і *зозулемобіль*: перший із прізвищем-мотивом Л. Кравчука став загальновідомим і загальнозрозумілим, другий із прізвищем-мотивом українського поліціанта Ю. Зозулі так і залишиться надбанням тільки цитованого контексту.

2. Призначення чи виконувана дія інструментів

Серед дериватів цієї групи за семантичними ознаками чітко виділяються дві підгрупи інструментальності: інструменти за виконуваною дією і локативи за призначенням.

Обов’язковим мотиваційним елементом інструментів першої підгрупи є семантика дії/процесу, яку несуть відповідні твірні основи. Словотвірне

значення таких дериватів має формулу «предмет, який виконує ту чи ту дію»: *жертви людей* → *людоджерка*, *бігти* → *бігулі*, *метати лайно* → *лайномет*.

Інша, менша підгрупа назв – це деривати зі словотвірним значенням «предмет, призначений для того, що названо твірною основою»: *нотостас* «іконостас для нот», *дебільник* «мобільник для дебілів», *АТОмобіль* «автомобіль для АТО».

Здебільшого мотиваційні основи дериватів цієї групи мають переносне (асоціативно-порівняльне) значення. Відповідно асоціативність і порівняння зберігаються і в похідних дериватах. За таких умов розуміння значення деривата цілком зумовлене контекстом його творення і використання: *І вже через кілька днів газета Ющенкового односельця Михайла Дорошенка «Україна молода» увімкнула свої лайномети проти мене, а секретаріат Президента Ющенка почав погром Спільки письменників* (ЛУ, 8/10, с. 1) – ідеться про засоби масової інформації з цілком визначеною основною характеристикою; *Перемикаю донощика інформації то на Верховну Раду, то на «Майдан». Там якийсь регіональний «інтелект» репетує...* (ЛУ, 19/07, с. 8) – ідеться про телевізор.

Досить часто саме контексти підсилюють, увиразнюють чи й просто називають ті предмети чи явища, з якими порівняно, засоційовано предмети, до яких утворено відповідні назви. Фактично новоутворена назва інструмента стає синонімічним заміном чи антонімічним протиставленням наявної назви; при цьому часто назви-прообрази безпосередньо використовують у таких реченнях Для підтвердження подаємо кілька текстових прикладів:

1) *Легко летять вертольотики з кленів – легко, а в кожному вантажі є – зерно. ... Як би сягнути вищого сенсу цих зернольотів? Чи досягти?* (С. Бондаренко. Бог навмання): фактично утворено дериват від твірної основи словосполучення *зерно летить*, проте прообразом-асоціатом творення став вертолёт – коробочка із зерном клена, падаючи на землю, крутиться навколо своєї осі й нагадує рухливі крила-гвинти вертольота;

2) ...бригади швидкої допомоги просто розвозитимуть потерпілих і хворих по лікарнях. Але це вже, власне, не допомога, а «**хворовозка**» якась... (ПіК, 10/03, с. 35): фактично дериват утворено від основи словосполучення *возити хворих*, проте основою-початком для його появи стала переакцентуація значущості функцій машин швидкої допомоги із невідкладного надання медичної допомоги на єдину функцію – звичайне перевезення хворих.

Серед дериватів цієї групи своєю мотивацією виділяється дериват *демократор* чи *демократизатор*. Твірними для них стали основи слів *демократ*, *демократія*, *демократизувати*, спільна сема яких пов'язана з народовладдям. Проте похідна назва позначає гумову палицю як холодну зброю правоохоронців, застосовувану для силового розгону демонстрантів, мітингарів (тобто представників народу). Пізніше під час подій на Майдані цю назву перенесли на автомобілі-водомети, якими влада намагалася під час великих морозів розігнати учасників протестних подій. Тобто в цьому разі асоціації і порівняння базувалися не на виділенні чогось подібного, суміжного, а на принципі контрастного протиставлення справжніх функцій називаного інструмента і непоєднаних із ними значень використаних твірних основ.

Особливим серед дериватів цієї групи є і дериват *антикризин* – він називає не окремий предмет, а є узагальнювальною назвою до інших явищ: *Доброзичливі бувальщини*, *пародії*, *гумор* – це як новий лікувальний засіб «**Антикризин**» (Лу, 50/11, с. 14). Названі однорідними членами речення різновиди творівхудожньої літератури порівняно з ліками, які можуть зарадити і зараджують у кризових ситуаціях – діють як ліки.

3. Видільна ознака (ознаки) інструмента

Цей різновид дериватів інструментальності є найрізноманітнішим щодо кількості дериватів і різновидів інструментів. Зокрема, серед них є предмети, що позначають страви і напої (*кітбургер*, *москальчино*), транспортні засоби (*електробричка*, *ковбасокоптер*), одяг (*жабутени*, *мономашка*), твори (*шедевроїд*, *жахлик*), пристрої (*КАНАЛізація*, *материнка*). Значна кількість

інших різновидів представлена одним-двома зразками дериватів (*датівник, мавпняж, єврагрики* та ін.).

Мотиваційна асоціативність і порівняльність дериватів цієї групи втілено різними способами.

Як правило, таким виразником є єдина ознака, приписувана майбутньому дериватові. До того тут варто вирізняти «походження» переносності-асоціативності.

Здебільшого переносне значення зумовлено твірною основою слова, яке вже має переносне значення: *бляха* «номерний знак автомобіля» → *Євробляха* «автомобіль із Євросоюзу», *бричка* → *електробричка* «залізничний транспорт», *лівий* «несправжній, підробний» *правопис* → *лівопис* «неякісний, непрофесійний правопис». Досить наочно зазначені механізми видно на зразку творення й використання деривата *бруднопис*. Утворений від основи словосполучення *брудно писати*. Проте слово-ознака *брудно* використано не в прямому своєму значенні «неохайно, з помарками» – асоціацією до його використання стало стійке словосполучення *виливати* чи *лити бруд* зі значенням «намовляти на когось, охаювати когось, оббріхувати, поширювати неправдиву, недостовірну інформацією з певною метою». Відповідно якісний прикметник *брудний* умістив у собі семантику всього асоціата-стійкого словосполучення. Отже, у реченні «У передовицях, присвячених 350-річчю т.зв. «возз'єднання» чи «приєднання» України до Росії, можна прочитати шизофренічні **бруднописи** на зразок: «Крым находится под юрисдикцией Украины, которой правят украинские националисты, попирающие права русских» (ЛУ, 30/04, с. 1) виділений дериват позначає письмову продукцію, у якій викладено спотворені факти, принизливу для когось чи чогось інформацію, тобто вилито бруд на когось тощо.

У нашій картотеці наявні зразки дериватів, складники твірної основи яких самі собою мають пряме значення. Але поєднані статусом елементів твірної основи в сукупності породжують дериват із асоціативно-

порівняльною природою. У цьому разі сприймач (адресант) утвореного деривата без будь-яких труднощів пов'яже його форму зі словосполученням. А ось саму мотивацію може зіставити двояко:

- 1) дериват мотивовано порівняльним зворотом (*мавпяж* «макіяж як у мавпи» або «макіяж мавпи»),
- 2) мотивацію можна здійснити через використання прикладкового словосполучення (*КАНАЛізація* «канал-каналізація», *мемуаразми* «мемуари-маразми»).

Серед цих дериватів маємо один унікальний зразок *милодрама*, який утворено поєднанням назв *мило* «мильна опера» і *мелодрама*, значення деривата «мелодрама, як мило» чи «мелодрама з ознаками мила». Унікальність деривата полягає в тому, що його звучання є реальною підставою виділяти в цьому слові ще один семантичний компонент *милий*, якого немає в семантиці твірної основи. У цьому разі і контекст не дає переважальних аргументів для того чи іншого трактування як мотивації, так і значення деривата: *Просперо запропонують посаду прем'єра, Тібулу – міністра молоді та спорту, Суок зроблять коханкою Спадкоємця Тутті, й між ними розгорнеться «милодрама» серій на 500...* (ПіК-і, 12.04.14).

У цій групі наявні деривати, які унаочнюють непоширене, але досить примітне явище досягнення й увиразнення стилістично-мотиваційного ефекту. Одним зі способів такого є українізація запозичених слів – вписування в структуру іншомовного слова українських відповідників. У результаті іншомовне слово, не маючи в семантиці елементів порівняння чи якихось асоціацій, в його українській переробці набуває таких значень, чим у свою чергу автор досягає неабиякого експресивно-стилістичного ефекту. Для унаочнення згадаємо два деривати.

Інноваційне в нашій мові американське запозичення *білборд* (помилково його використовують і в формі бігборд) українці сприймають як двослівну назву. Сама назва під час запозичення і подальшому використанні не мала ніяких семантичних чи стилістичних нашарувань. Українці пов'язували цю

назву з великими рекламними щитами, які з'являлися під час відповідних виборів інакшастіше були «присвячені» особам українського політикуму – найпоширенішим зображеннями були обличчя політиків, супроводжувані виборчими слоганами.

У силу різних обставин в українському соціумі здебільшого сформувалося негативне ставлення до політиків, таке ставлення, крім усього іншого, досить дієво відобразилося в реконструкції зазначеного чужомовного слова. Асоціатом появи його нової форми-звучання якраз і стали зображувані обличчя, безпосереднім мотиватором стало синонімічне до нейтрального слова *обличчя* стилістично наповнене, з негативною експресією слово *морда*. Як наслідок іншомовне слово *білборд*, пристосоване до потреб виборця, зазнало реконструкції – з'явилося нове слово *білморди*: *Підретушоване обличчя майбутньої влади ми мали сумнівне задоволення спостерігати впродовж багатьох тижнів на численних «біг-мордах», а про потенції такої влади здогадувалися, слухаючи, як нас прилюдно обзивали козлами і щурами* (ЛУ, 51/04, с. 3).

Подібно такі ж процеси появи слова і зміни його мотиваційних зв'язків унаочнює і нейтральне слово Фейсбук (соціальна інтернетмережа), дослівний переклад якого звучить як *книжка облич* (щось побібне до давнішого фотоальбома). Задля стилістичного ефекту (в цьому разі для зменшення ступеня значущості називаного) автор витворює стилістично забарвлене слово *Мордокнижка*: *А твоя донька виставляє фото в Мордокнижці...* (О. Думанська. ZaWulf). Пізніше від цього новотвору утворено дієслівний дериват *мордокнижити* зі значенням «дія/процес, пов'язана з Мордокнижкою – перебувати в Мордокнижці, користуватися Мордокнижкою»: *Мордокнижити я вже уві сні навчився, як ті бабусі, що живуть у бразильських серіялах і у нашу сіру дійсність лише по хліб виходять* (FB: В. Прохоренко, 23.09.14).

3.2.2. Способи і засоби творення інноваційних дериватів інструментальності

Протягом довгого часу в українській мові сформувався й усталився визначений набір способів і засобів творення дериватів інструментальності. Найвиразнішим презентантом є суфіксальний спосіб і різного ступеня продуктивності суфікси. Зокрема, у частині «Словотвірний потенціал категорії інструменталія» в монографії В. Олексенко виділяє значну кількість таких суфіксів, вказуючи на їхню продуктивність, причини того чи того рівня продуктивності, залежність вибору під час словотвірного акту, мовне походження, видозміни функціонування і т. ін. [121, с. 81-101]. Зокрема дослідник чітко виділяє дві групи суфіксів за продуктивністю: 1) високопродуктивні -ак, -ач, -ець, -ник, -льник, -лк-, -л(о), -к- із його аломорфами, 2) малопродуктивні -ун, -нок, -ниць, -ок, -чик. Зазначений набір суфіксів і їхніх різновидів становлять своєрідну систему.

У наступній частині монографії «Специфіка творення складних іменників зі значення інструменталія» дослідник називає незначну кількість елементів, використовуваних під час основоскладання, й особливості утворених дериватів [121, с. 101-103].

Інших способів чи засобів творення іменників інструментальності у монографії не названо.

Наша картотека засвідчує деякі особливості «інструментальних» способів інноваційного асоціативно-порівняльного словотворення у зіставленні їх із традиційними. Наперед зазначимо, наявність інших кількісних пропорцій задіяних способів і продуктивності самих засобів. Зокрема, суфіксація не становить монополії у продукуванні дериватів інструментальності – приблизно такою ж кількістю представлені деривати, утворені способом основоскладання (з використанням різних його модифікацій) і способом контамінації основ. Відрізняються аналізовані інновації і в частині задіяних твірних основ: у традиційному

інструментотворенні значна перевага дієслівних твірних основ, в інноваційному – дієслівні основи поступаються іншим твірним основам.

Далі проаналізуємо деривати інструментальності саме за способами і засобами їх творення.

Суфіксація як спосіб творення дериватів інструментальності

Відповідно до спостережень В. Олексенка, у традиційному словотворенні іменників інструментальності серед задіяних суфіксів найвищою продуктивністю відзначається суфікс *-ач*, на основі якого сформувався високопродуктивний словотвірний тип [121, с. 82]. Проте в нашій картотеці немає жодного інноваційного деривата з цим суфіксом. Натомість одним із найпродуктивніших є суфікс *-ик/ник/лик*, що в загальномовному словотворенні виступав заміником суфікса *-ач* і виступав його опонентом. В асоціативно-порівняльному словотворенні цей суфікс має ще деякі відмінні від загальномовного його функціонування ознаки.

Цей суфікс приєднується не тільки до дієслівних основ, а й до основ інших частин мови й має більшу кількість різновидів: *нагадати* → *нагадайлик*, *темний* → *темник*, *дата* → *датівник*. У деяких випадках не можна однозначно встановити мотиваційні зв'язки – звідси наявна можливість множинної (подвійної) мотивації. При цьому навіть аналізовані контексти творення й використання таких дериватів не вказують на перевагу якоїсь із мотивацій. Для прикладу подаємо два зразки:

1) *На жаль, його мрія виграти чемпіонат України серед **чвертьтонників** не здійснилася* (Інтер: Інтер-Спорт, 20.09.05); у цьому разі рівнозначною є мотивація *чвертьтонний* → *чвертьтонник* і *чверть тонни* → *чвертьтонник* (ідеться про яхту); у другому випадку мотивації необхідно визначати й інший спосіб словотворення (основоскладання з суфіксацією);

2) *... тут мліли в одночасних екстазах три тримачі державних штандартів, коли слухали гімн про укрівську кропиву в інтерпретації дещо поскубаного юного орла, і запросто вмикали мобільні «**дебільники**» під час Богослужіння чи оперної вистави* (М. Матіос. Містер і місіс Ю в країні укрів, с. 19);

можливою є мотивація *дебіл* (для *дебілів*) → *дебільник* і *дебільний* → *дебільник*.

У нашій картототеці наявні деривати, які позначають один і той же предмет (фільм жахів), під час творення самого деривата використано один і той же суфікс у різних його виявах: *жахастик*, *жахливчик*, *жахлик*. За змістом ці деривати мотивовані словом *жах*, проте їхня форма свідчить про іншу мотивацію: *жахлив(ий)* → *жахливчик*, *жаха(ти)* → *жахастик*. Фактично в цьому разі наявні розбіжності між формальною і семантичною мотивацією.

У творенні асоціативно-порівняльних дериватів інструментальності цей суфікс виявляє ще одну особливість: водночас із приєднанням до твірної основи семантики інструментальності він супутно додає й семантику зменшеності: *Бандера* → *бандерик* «предмет для утирання – рушник із зображенням С. Бандери», *нагадати* → *нагадайлик* «предмет для нагадування невеликих розмірів»).

Другий за продуктивністю серед суфіксів інструментальності є суфікс *-к(а)*. Цей суфікс можна визнати універбаційним, оскільки він приєднується до основ словосполучень. До того ж частина таких словосполучень є реальними, стійкими – вони були первісними назвами того чи того предмета: *Шнобелівська премія* → *Шнобелівка*, *материнська плата* → *материнка*, *колючий дріт* → *колючка*, *возити хворих* → *хворовозка*. Власне цей суфікс перетворює словосполучення у слово.

Інша частина дериватів свідчить про умовність існування їхньої твірної основи як словосполучення: *правопис Кагановича* → *кагановичівка*, *майка Клечка* → *кличківка*, *двадцять гривень від Нестора* → *несторка*. Таку мотивацію підтверджує і той факт, що названі та інші деривати такої структури утворено за прямою аналогією до наявних назв предметів: відповідно *Куліш* → *кулішівка*, *олімпіада* → *олімпійка*, *двадцять гривень* → *двадцятка* чи давніше *Керенський* → *керенки*.

В обох мотиваційних групах деривати утворено за традиційною моделлю *тв. основа + к(а)*, традиційними є і винятки – усікання елементів твірної основи (наприклад, *людоджер-ська передача* → *людоджерка*) чи, навпаки, нарощення суфікса іншими елементами: *Жежер(а)* → *жежер-инка*.

Суфікс **-атор** – єдиний серед суфіксів досліджуваної групи, який повністю зберігає і повторює властивості цього ж суфікса в загальномовному вимірі: приєднується до іншомовних основ; у разі наявності в основі дієслівного форманта *-ува(ти)*, цей формант усікається; у семантичній структурі слова вказує на той предмет, за допомогою якого здійснюється дія, позначена предикатом.

Проте аналізовані деривати свідчать і про формування нових словотвірних особливостей цього суфікса:

- 1) ми не зафіксували зразків, щоб за допомогою цього суфікса було утворено дериват зі значенням виконувача дії;
- 2) суфікс розширив свої сполучувальні можливості – став приєднуватися і до іменникових основ; унаслідок цього з'явилися деривати подвійної мотивації дієсловом й іменником: *демократизувати* → *демократи затор* «предмет яким демократизують» і *демократія* → *демократи затор* «предмет, яким встановлюють демократію»;
- 3) є зразки приєднання суфікса і до українськомовних основ, до того ж наявний у похідному слові елемент *-из-* не є залишком дієслівної основи, оскільки дериват утворено від дієслова з таким елементом (*зменшити* → *зменшизатор*).

Серед словотворчих засобів дериватів інструментальності наявні три суфікси, кожен із яких представлено одним зразком (*ляпанці*, *бігулі*, *антикризин*). І хоча деривати утворено за відомими моделями-зразками, їхнє конкретне значення важко зрозуміти. Тільки контекст творення і використання таких дериватів уможливорює правильне розуміння семантики:

бігти → *бігулі* «...вигадали біг на ходулях. Правда, це вже не ходулі, а **бігулі**» (ТРК Ера. 01.01.05); для полегшення сприймання і розуміння нового слова в тексті використано як антонімічне протиставлення його дериваційний прототип *ходулі*.

Основоскладання у творенні іменників інструментальності

Як зазначає В. Олексенко, не відміну від суфіксальних інструментальних іменників, складні іменники з цим значенням ґрунтуються на трикомпонентному елементарному реченні, у якому, крім предикатного, актуалізується й об'єктний компонент; при цьому всі три елементи відображено у формі похідного [121, с. 102]. За спостереженнями науковця, знаряддя дії в таких похідних виражають такі суфікси: *-ач*, *-к-*, *-ець*, і найпродуктивніший серед них нульовий суфікс [121, с. 102-103].

У нашій картотеці наявні асоціативно-порівняльні деривати, які є носіями зазначених особливостей. Проте наявна їхня видільна ознака – з усіх названих у монографії формантів інструментальності використано лише нульовий суфікс: *стріляти картоплею* → *картоплестріл* «пристій для стріляння картоплею», *метати кал* → *каломет* «пристрій для метання калу».

Але деякі з інноваційних дериватів інструментальності все ж мають свою специфіку, порівняно із загальнономовними і частиною досліджуваних. До таких зараховуємо два деривати:

1) *зерно літ* – формально утворено від основи словосполучення *зерно летить*, проте відповідно до тексту реальна семантична мотивація пов'язана із твірною основою словосполучення *зерно нести*; підтвердженням цьому є значення деривата-інструментала «літальний пристрій, механізм, який несе зерно»; 2) *кучмовіз* – формально утворено від основи словосполучення *Кучму везти* чи *Кучму возити* зі значенням «пристрій, механізм (автомобіль), який возить/везе Кучму»; проте цілком виправданою є інша мотивація цього деривата – основою словосполучення *віз* чи *візок (від) Кучми*; у цьому разі

контекст використання деривата не знімає двозначності й не віддає переваги якійсь одній мотивації над іншою: *Цей державний діяч зостався у народній пам'яті новотворами, похідними від його прізвища: кучмові́з, кучмі́зм, кучмобачення, кучмолиз та ін.* (ЛУ, 16/08, с. 6).

Інноваційні деривати виявляють ще деякі особливості порівняно із традиційними. Зокрема, часто використовуваний для творення складних слів іншомовний елемент *-метр* виявляє ознаки афіксоїда, який своєю семантикою дорівнює українському слову вимірювач; про це свідчить і значення досліджуваних дериватів: *зрадо метр* «вимірювач зради», *глуздометр* «вимірювач глузду», *бандерометр* «вимірювач Бандери чи Бандерою». Такі ознаки виявляє і іншомовний елемент *-бус* у словах *майданобус, таксобус, путінобус, АТОбус* та інші.

На шляху до зміни статусу на афіксоїд знаходиться й український корінь *мет-* (від дієслова *метати*): *КАЛОмет, лайномет, брехнемет, порохомет* тощо.

Із трьох способів творення дериватів інструментальності це найменш продуктивний, у ході його втілення також використано найменшу кількість засобів.

Накладання (контамінація) основ у творенні іменників інструментальності

Одним із найпоширеніших способів творення іменників інструментальності із асоціативно-порівняльною мотивацією є накладання основ. Серед досліджуваних дериватів можна виділити дві моделі їхнього творення:

- 1) накладання основи одного слова на початок основи іншого: *кацап + капучино → кацапчино, лівий правопис → лівонис*;
- 2) накладання основи одного слова на кінцеву частину основи іншого: *бігборди + морди → бігморди, мемуари + маразм → мемуаразм*.

Від попередніх способів творення (основоскладання й суфіксація) цей відрізняється деякими важливими особливостями.

По-перше, обидва елементи синтаксичного судження відображено в похідному, а одна із взаємодійних частин твірної основи прямо називає різновид інструмента: *жаба + лабутени → жабутени*, *Гомер + алкоголь → гомероголь*.

По-друге, незважаючи на такі спільні особливості, аналізовані деривати мають різні формули словотвірного значення:

- 1) «предмет для...»: *зозулемобіль* «автомобіль для Зозулі», *нотостас* «іконостас для нот», *москальчино* «мокачино для москаля»;
- 2) «предмет як»: *ковбасоконтер* «гелікоптер як ковбаса», *злістеголь* «злість як алкоголь»;
- 3) «предмет чий»: *мавпияж* «макіяж мавпи», *Жаданопотамія* «Месопотамія Жадана»;
- 4) «предмет який»: *лівопис* «лівий правопис».

Для розрізнення таких значень важливим є контекст, а на письмі й використання додаткових графічних засобів: ***Жаданопотамія*** (презентація книги С. Жадана «Месопотамія») (varta.kharkov.ua, 14.02.14); **КАНАЛізація Дунаю** (ПіК, 22/04, с. 21) – ідеться про план побудови каналу на Дунаю, що може перетворити річку на звичайнісіньку каналізацію.

Отже, підсумовуючи аналіз інноваційних дериватів інструментальності з асоціативно-порівняльною мотивацією, можна зробити такі висновки.

Творення інноваційних дериватів категорії інструментальності засвідчують низку мотиваційних особливостей порівняно із традиційними дериватами цієї категорії:

- 1) якщо в традиційно утворених і поширених в українській мові дериватів інструментальності твірними основами виступали основи слів, то в аналізованих дериватах переважають основи словосполучень, одиничними є аббревіатурні основи;
- 2) унаслідок специфіки використаних твірних основ серед інноваційних дериватів інструментальності можна виділити підгрупи з їхніми особливостями твірних основ:

- а) за авторством і походженням інструментів, серед яких переважають твірні основи однослівних власних назв осіб, які мають якийсь зв'язок із відповідним предметом (інструментом), проте не є творцями називаних предметів; деривати цієї підгрупи відрізняються один від одного ступенем мотиваційної прозорості;
- б) за призначенням чи виконуваною дією інструментів, у яких переважають твірні основи слів, самі деривати стають заміниками офіційних нейтральних назв інструментів; здебільшого твірні основи таких дериватів уже мають переносне (асоціативне) значення, звідси зростає значущість контексту у розумінні семантики нового деривата;
- в) інструменти за їхньою видільною ознакою чи ознаками, твірними основами яких здебільшого є основи вихідних словосполучень, складники яких у свою чергу можуть мати чи не мати асоціативні чи порівняльні ознаки; помітним у цій групі стає прийом ігрового перекладу іншомовних слів власне українськими стилістично забарвленими засобами, унаслідок чого інноваційний дериват набуває високого ступеня експресивності.

Процеси творення інновацій категорії інструментальності відзначаються від процесів творення загальнономовних традиційних дериватів інструментальності.

У творенні інноваційних дериватів інструментальності задіяно три способи словотворення: суфіксація, основокладання і основонакладання, – які відрізняються ступенем продуктивності й результатами творення.

На відміну від загальнономовного творення інструменталія, суфіксація за показником продуктивності не має переважального (майже монопольного) стану: дещо поступається накладанню основ і трохи переважає основокладання. Досліджувана картотека свідчить, що на відміну від загальнономовного творення дериватів із монополією суфіксів інструментальності *-ач*, *-ник*, жоден із використаних суфіксів не має значної переваги над іншими суфіксами, продуктивними є суфікси *-ник*, *-к(а)*, *-атор*,

при цьому названі суфікси виявляють особливості порівняно з традиційним словотворенням інструменталія.

Найменшою продуктивністю відзначається спосіб основоскладання, який у творенні інновацій загалом повторює (наслідує) традиційні ознаки дериватів інструментальності, проте й має свою специфіку:

- 1) під час основоскладання використано лише нульовий суфікс,
- 2) наявні зразки, коли формальна мотивація не відповідає семантиці задіяних засобів,
- 3) деякі елементи основоскладання виявляють тенденцію до зміни свого статусу – набувають ознак афіксоїдів.

Накладання основ втілено двома моделями: накладання однієї основи на початок іншої й накладання однієї основи на кінець іншої; до того ж у похідному збережено обидва елементи синтаксичного судження, один із яких називає різновид інструмента. Маючи однакові структури, деривати цього способу творення мають різні формули словотвірних значень.

Відрізняються аналізовані інновації і в частині задіяних твірних основ: у традиційному інструментотворенні помітною є значна перевага дієслівних твірних основ, в інноваційному – дієслівні основи поступаються іншим твірним основам: іменниковим (із різновидами твірних основ власних і загальних назв), прикметниковим; рівною мірою твірними є основи слів і словосполучень, наявні кілька зразків твірних основ аббревіатур.

3.3. Словотвірна категорія особи: мотиваційні й структурні асоціативно-порівняльні вияви

Словотвірна категорія особи є центральною у називальному просторі українців. Мабуть, саме тому її суть, особливості творення і наслідки стали предметом дослідження в різних галузях українського мовознавства: історичний словотвір, словотвір соціальних і територіальних діалектів, стилістичне й ономастичне словотворення та ін. Тут для прикладу згадаємо праці українських дослідників Г. Аркушина [5], П. Білоусенка і В. Німчука

[15; 16], Г. Вокальчук [33], Л. Гумецької [48], Л. Карпець [68], О. Кровицької [90], В. Олексенка [121], Є. Редька [138].

Різноаспектними є і праці з дослідження сучасних (інноваційних) процесів у галузі словотворення категорії особи. У цьому плані помітними є дослідження О. Стишова [156; 157], Ж. Колоїз [81], К. Брітікової [19], колективні праці Н. Клименко, Є. Карпіловської і Л. Кислюк [71; 72], А. Архангельської [7; 8] та ін.

Саме спираючись на праці й досягнення цих та інших дослідників, ми спробуємо виявити особливості асоціативно-порівняльної мотивації інноваційних дериватів на позначення осіб.

Наперед зауважимо, що традиційно серед дериватів категорії особи виділяють дві підгрупи: деривати на позначення осіб-носіїв ознаки і деривати на позначення осіб-виконувачів дії; у деяких працях на цій підставі навіть виділяють дві різні категорії: словотвірна категорія суб'єкта (носія) стану і словотвірна категорія суб'єкта дії [121, с. 13-78].

Наш фактичний матеріал засвідчує найзагальнішу його особливість: всі деривати, за досить незначною кількістю, позначають особу-носія ознаки, навіть у випадках, коли в твірній основі наявний дієслівний елемент. Крім того, велика кількість дериватів свідчить, що асоціативність-порівняльність пов'язана саме із приєднуваним словотворчим засобом чи поєднуваними основами. У зв'язку з цим аналіз дериватів особи здійснюємо за різновидом ознаки, засобом і способом словотворення.

3.3.1. Особливості суфіксального творення дериватів-назв осіб

Деривати на позначення осіб за видільною ознакою завжди мають у своїй семантичній будові два елементи: означальний (виражений твірною основою) і особовий (виражений відповідним словотворчим засобом, переважно суфіксом). Наша картотека свідчить про залучення до інноваційного словотворення твірних основ із різною означальною семантикою. На підставі цього ми визначаємо й найзагальніші групи самих дериватів:

- ознака за видом діяльності, участю в чомусь (учасник чогось) чи належністю до чогось,
- особа як втілення поєднання ознак
- особа за виконуваною дією.

Серед способів творення цієї категорії найвищою продуктивністю відзначається суфіксація, що відображає загальномовну особливість. Із близько 30 наявних в українській мові суфіксів творення особи, наша картотека засвідчує таке: продуктивними є лише чотири з них (*-ник, -ик/ік, -ець, -ист*), інші є малопродуктивними (*-як, -ар, -ер*), деякі взагалі не залучено до інноваційного творення назв осіб (*-тель, -ун, -ань, -ай*). Проте до творення назв осіб залучено суфікси інших категорій: *-ович, -ен(я), -ят(а)*.

Твірними основами аналізованих дериватів виступають основи власних і загальних назв, які в свою чергу відрізняються складністю твірної основи: утворені від одного слова чи від словосполучення.

Відапелятивні суфіксальні деривати-назви осіб за належністю

До цієї групи належать деривати із різноманітними мотиваційними основами. На цій підставі їх можна розділити на три майже рівні за кількістю дериватів групи.

1. Мотиваційною основою є назва реального чи умовного **предмета**, з яким у той чи той спосіб пов'язана особа; здебільшого саме цей предмет є уособленням події, дії, діяльності, за якими й визначають особу серед інших осіб з іншими ознаками: *табурет* → *табуретник* «особа, яка ввозить через кордон автомобілі; задля зменшення мита замість крісла використовує табурет», *плівка* → *плівкар* «особа-учасник політичного скандалу, пов'язаного з плівками-незаконним підслуховуванням у кабінеті президента», *панчохи* → *панчішник* «особа, яка зберігає гроші в панчохах», *книга* → *книгиня* «письменниця».

2. В основі мотивації може лежати будь-яка **ознака**, якою особа виділяється серед інших, сам дериват стає узагальненою назвою осіб із такою ознакою і здебільшого його можна замінити наявним у мові синонімічним

відповідником; до того ж така ознака може бути виражена різними частинами мови: *лампаси* → *лампасник* «особа з лампасами» (загальномовний відповідник *військовик, офіцер*), *язик* → *язичник* «особа, яка розмовляє русским язиком» (загальномовний відповідник *росіянин, російськомовний*); до деяких дериватів цієї групи немає загальномовних відповідників: *лишень* → *лишенькач* «особа, у мові якої часто повторюється слово *лишень*», *товстолобий* → *товстолобик* «особа з особливим зовнішнім виглядом і розумовими здібностями».

3. Мотиваторами дериватів цієї групи є назви, твірні основи яких позначають соціальні групи за професійною діяльністю, за політичними поглядами, за мистецькими особливостями і под.; відповідно деривати називають особу за **статусом**-належністю до тієї чи тієї соціальної чи професійної групи: *середній бізнес* → *середняк*, *попса* → *попсюк/попсючка*, *тайная поліція* → *тайняк*.

Відонімні суфіксальні деривати-назви осіб за належністю

Відонімні деривати кількісно уступають відапелятивним дериватам (пропорції приблизно 1 до 2), проте відзначаються більшою послідовністю приєднання суфіксів до обмеженого кола твірних основ. Твірними основами цих дериватів виступає незначне число власних назв:

– назви політичних об'єднань: *Яйце* «партія» → *яєчник*, *КОП* «Команда озимого покоління» → *копівець*; сюди зараховуємо і єдиний псевдополітичний дериват *алкомайданівець* (від *Алкомайдан* – умовна назва мешканців-здебільшого безхатченків наметового містечка в Києві після Революції гідності),

– назви мистецьких об'єднань і реалій: *Театр на Чайній* → *чайник*, *Фабрика зірок* → *фабрикант*,

– назви територій: *Лугандон* → *лугандонець*, *Куликове Поле* → *куликовець* «мітингар на Куликовому Полі в Одесі».

Під час словотворення майже всі твірні основи власних назв використано з їхнім звичним (онімним) значенням, проте утворені деривати

свідчать про наявність у них асоціативно-порівняльних семантичних елементів. Такий ефект досягнуто різними прийомами:

- 1) асоціювання деривата з іншою реалією через його повне звукове уподібнення з асоціатом, унаслідок чого утворений дериват вступає в омонімії зв'язки з наявними в мові омонімами: *Танок на майдані Конго* → *танкіст* (порівняймо із військовослужбовцем танкових військ), *УДАР* «політична партія», аббревіатурну назву якої вже уподібнено наявному в мові слову *удар* – натяк на її очільника-боксера В. Кличка → *ударник* (в радянські часи – *передовик*); таких відонімних суфіксальних дериватів більшість;
- 2) творення назви особи не від первісного оніма, а від його вторинного замітника, який уже має асоціативно-порівняльні властивості: *Батьківщина* «партія» → *біле серце* «символ партії – червоне серце на білому тлі» → *білосердешник*, *ЗаЄдУ* «провладний виборчий блок» → *Єда* чи *Харчоблок* «неофіційні назви» → *харчовик* «член блоку»;
- 3) вибір суфікса, який разом із частиною твірної основи офіційної чи неофіційної власної назви утворюватиме «натяковий» дериват: *Росія* → *Раша* → *рашист*, *Наша Україна* «виборчий блок» → *нашист* – обидва деривати за звучанням асоціюються зі словом *фашист*.

Послідовність і регулярність творення відонімних дериватів-назв осіб робить можливим встановлення й відповідних моделей. Зокрема, на підставі урахування структури твірної основи маємо дві загальні моделі: І власна назва + суфікс (*Лугандон* → *лугандонівка*) і Словосполучення (усічене) + суфікс (*Золотий Бабай* «письменницька премія» → *бабайст*). У нашій картотеці наявний один дериват, винятковість моделі якого зумовлена черезкроковим словотворенням: *Національний фронт* «французька політична партія» → «*фронтонік*» → *фронтоничка* «жінка із Національного фронту».

Більшість дериватів-назв осіб за належністю утворено за наявними і вже використаними моделями, у яких названа твірною основою реалія як мотив називання виступає в своєму прямому значенні. Для прикладу порівняймо деякі пари: *візитер* «особа, яка здійснила візит» і *візитер* «особа,

яка отримала закордонну візу», *фізик* «особа, яка займається фізикою» і *фізик* «фізична особа», *меншовик* «представник меншості в РСДРП» і *меншовик* «представник меншості у Верховній раді України». Таке явище повторного використання моделі набуло поширення в інноваційних процесах, а в лінгвістиці має назву словотвірною римейку (див. про це [116, с. 135-147]).

Звичайно, така мотиваційна специфіка і необхідність розуміння співзвучних назв потребує відповідного контексту. Для цього автори-творці використовують два способи полегшення розуміння новотворів:

1) під час безпосереднього творення використовують твірне (мотивувальне) слово чи словосполучення: *Але якщо більшість буде створена не на основі «За єдУ», більшовики захочуть взяти під свій контроль Прокуратуру...* (ПіК, 15/02, с. 7); *І не просто думають, а діють, І не самі, а за допомогою п'ятої колони ... СБУ викрила групу саме таких «колоністів», які готували різноманітні заходи дестабілізації...* (korupciya.com, 04.04.17);

2) на мотивацію вказують через відповідні атрибути або пояснюють новотвір: *Але ж надалі у законі йдеться про обмеження реклами... тютюнових та алкогольних виробів! Отже, ті, хто володіє/керує всілякими там «Philip Morris», «Marlboro», «Absolut vodka» та іншими «Smirnoff» або принаймні компаніями «Прима2 та «Гетьман», не можуть спонсорувати концертів та футбольних матчів?! Уявити таке важко. Щоправда, для «алкоголиків» виняток є...* (ПіК, 30-31/03, с. 32); *Прізвиськом «текстильники», образливішим за яке для порядного нудиста немає нічого, нагородили вони тих, хто носить купальні костюми* (ПіК, 20/02, с. 39);

3) комбінований – використання в реченні твірної бази й нормативне утворення від неї двох паралельних дериватів, один із яких є омонімічним до наявного у мові: *От, на жаль, не зустрічав звернень до жителів Шевченківського району, так само як і Печерського – невже «Дорогі печериці й печериці!»?* (ТК-і, 23.05.14). У нашій картотеці наявний дериват *печерець*, утворений від іншої твірної основи *Печерський суд*, що також засвідчує

відповідний контекст творення: *Оскільки саме через це рішення «печерців» пан Ківалов не зміг повернутися у крісло голови Центрвиборчкому, він з телеекрану почав погрожувати непокірним суддям звільненням* (УМ, 06.04.07, с. 4).

Відонімні й відапелятивні деривати відрізняються продуктивністю використовуваних суфіксів: у творенні відонімих дериватів переважальними й послідовними є суфікси *-ець*, *-ист*; у творенні відапелятивних дериватів найпродуктивнішим є суфікс *-ник*. У нашій картотеці наявний унікальний суфікс на позначення *-ос*, використаний у дериваті *колорадос*.

3.3.2. Контамінування у творенні назв осіб-поєднувачів ознак

У сучасному українському словотворенні поширеним є спосіб **контамінування** основ, який має свої різновиди: накладання початку однієї основи на кінець іншої, накладання накладання однієї основи на середину іншої, накладання на початок однієї основи іншої.

У номінуванні осіб сам спосіб має свої особливості й по-різному представлено його різновиди.

Фактично деривати-контамінати своїм значенням не вписуються у традиційну класифікаційну систему поділу дериватів-назв осіб за їхнім значенням. Основна причина такого полягає в різниці складників, які беруть участь у словотворенні.

Так, у творенні суфіксальних дериватів і композитів означальну частину представляє твірна основа (саме вона й відрізнятиме семантику одного деривата від іншого), а семантику особи додає відповідний словотворчий засіб; відповідно словотвірне значення становитиме суму значень твірної основи і словотворчого засобу – «особа, за дією, названою твірною основою» чи «особа за ознакою, названою твірною основою».

У контамінуванні беруть участь дві самодостатні основи з різним ступенем зв'язку між ними (часто навіть не зв'язані між собою), до того ж одна з них чи й обидві обов'язково мають семантику особи чи безпосередньо

називають осіб: *Толстой + Достоевський → Толстоєвський, Семиноженко + рожжа → Семироженко*.

Як свідчить наша картотека, до творення назв осіб способом контамінування залучено основи різних назв. Зокрема, серед них є власні назви людей (їхні прізвища, імена чи прізвиська) і організацій, загальні назви (осіб, істот, предметів). Елементи твірної основи мають різний зв'язок між собою, що в свою чергу прямо впливає на формулу словотвірного значення самих дериватів.

На відміну від суфіксального способу чи основоскладання, у контамінуванні поєднання основ не має якоїсь визначеної послідовності чи регулярності. Незважаючи на таке, за зв'язком елементів твірної бази все ж можна визначити й деякі моделі, а на їхній основі й різновид словотвірного значення:

1) звичайна сума ознак, носіями чи виразниками яких є поєднувані складники: *Тігіпко + Добкін → Тігідобкін, хохол + холуй → хохлуй*, – словотвірне значення таких дериватів матиме формулу «поєднання ознак, притаманних поєднуваним складникам»;

2) порівняння (зіставлення) ознак, властивостей одного з іншим: *Янукович як Чаушеску → Януческу/Янушеску, ПіК «часопис Політика і культура» як матадор → ПіКадор, мент як Спайдермен → спайдермент*; часто таке порівняння наявне в самому тексті і може бути зазначене безпосередньо через супутні атрибути:

ПРУ «Партія регіонів України» як прусак → ПРУсак: ...так званих «регіоналів» у народі давно прозвали ПРУсаками. І не тільки через співзвучність аббревіатури – ПРУ (Партія регіонів України), але й через те, що вони, наче таргани... (ЛУ, 27/07, с. 4);

Кіріл «очільник московської церкви» як Санта Клаус → Санта-Кірілус: Невдовзі з'явиться православний Санта-Кірілус з двома ельфами (Канал 24: Весті Кремля, 08.09.16);

3) прирівнювання значення одного складника до іншого, яке можна передати підметово-присудковим зв'язок за допомогою вказівного займенника *це* або через прикладкове словосполучення: *Путін-шалапут* → *шалапутін*, *сепар-орангутанг* → *сепарангутанг*;

4) заміна частини звичайної назви (власної чи загальної) експресивним чи нтяковим елементом, що створює враження обігрування назви одного із взаємодійних складників: *Яценюк* → *Яйценюк*, *Янукович* → *Ялинкович* (нтяк на епізод падіння на Януковича ялинкового вінка біля меморіалу), *Мономах* → *монохам* «хам при владі, на троні».

У зв'язку з викладеним можна зробити загальний висновок про особливість мотивації дериватів-контамінітів: здебільшого назви, твірні основи яких беруть участь у контамініванні, позначають різноманітні реалії і не мають у своїй семантиці асоціативних чи порівняльних елементів – асоціативність-порівняльність як ознака мотивації утворених дериватів є наслідком їхнього безпосереднього поєднання і стає явною після такого поєднання.

3.3.3. Основоскладання як переважальний спосіб творення назв осіб-виконувачів дії

Назви осіб-виконувачів дії значно поступаються дериватам на позначення осіб за притаманними їм ознаками. І все ж наша картотека дає змогу визначити найзагальніші джерела й шляхи набуття дериватами ознак асоціативності-порівняльності.

1. Складники твірного словосполучення кожен сам собі мають пряме значення й уведені до словосполучення без будь-яких стильових чи семантичних конотацій. Їхню асоціативність-порівняльність закладено саме в поєднанні семантично непок'єднаних складників: фактично в сумі складники твірного словосполучення називають дію, яку неможливо здійснити щодо названого в словосполученні суб'єкта. Така ознака асоціативності-порівняльності повністю зберігається і в похідному слові: *жертви олігарха* (але ж його не їдять) → *олігархожер* «особа, яка жере олігарха», лексичне

значення «противник олігархів, знищувач олігархів», *книгу їсти* → *книгоїд* «особа, яка їсть книгу», лексичне значення «любитель книг, бібліофіл».

2. Одне зі слів твірного словосполучення використано в переносному значенні – таку особливість має саме дієслівний складник; відповідно й утворений дериват зберігає ознаки асоціативності-порівняльності: *Кличка водити* «керувати Кличком» → *кличковод* «особа, яка водить Кличка», лексичне значення «маніпулятор», *лизати* «запобігати, схилитися» *Москву* → *москволизальник* «особа, яка лиже Москву», лексичне значення можна сформулювати описово «особа, яка гне спину перед Москвою», *суржик носити* «говорити» → *суржиконосиця* «жінка, яка носить суржик», лексичне значення «користувачка суржика».

Інколи переносне значення має іменниковий складник словосполучення. Асоціативність такого складника досягають шляхом не прямого називання особи, а її атрибута: *перо носити* → *пероносець* «особа, яка носить перо», лексичне значення «письменник», *губити мандат* → *мандатогубець* «особа, яка губить мандат», лексичне значення «депутат без повноважень».

3. Значна кількість інновацій цієї групи набуває асоціативних ознак через свою пряму структурну вказівку на дериват, який був прообразом творення нового. У зв'язку з цим сам дериват обов'язково викликає асоціацію з іншим дериватом-прообразом. Порівняймо для прикладу пари *довгожитель* і *короткожитель*, *правоохоронець* і *правопохоронець*, *правдолюбець* і *кривдолюбець*. У цьому разі творення новодеривата можна пояснювати двома способами: 1) утворено безпосередньо від відповідного дієслівного словосполучення, 2) утворено шляхом заміни в готовому слові одного з його складників. Розуміння значення таких дериватів не викликає труднощів і не потребує відповідних контекстів.

Проте в нашій картотеці наявні утворені за образом інших деривати, котрі обов'язково потребують пояснень їхнього творення. Такі пояснення можуть впливати з усього попереднього тексту, або ж через використання

слова-прообразу: *А дехто із «завислих» на печерських пагорбах московських «пикоробів»-іміджмейкерів оре і на ниві модернізації імперської ідеології* (ПіК, 40/01, с. 6) [прообраз *іміджмейкер* використано безпосередньо поруч із інновацією] і *Пішли ми з Андрієм на те театральне подвір'я. Люду, охочого стати хоча б кіноблимвкою, тут – видимо-невидимо* (Є. Дудар. Не забуваймо!) [широкий контекст вказує, що прообразом є дериват *кінозірка*].

Як свідчить наша картотека, всі аналізовані деривати-назви діячів утворено способом основоскладання з використанням відповідних суфіксів, за традиційними в українській мові моделями і з дотриманням морфонологічних змін:

Д. + о + І + ø (*їсти шлак* → *шлакоїд*, *лизати Кучму* → *кучмолиз*),

Д. + о + І + ець (*творити мітлу* → *мітлотворець*),

Д. + о + І + ель (*коротко жити* → *короткожитель*),

Д. + о + І + й(а) (*список носити* → *списконоша*),

Д. + о + І + ник (*поклонятися цирозу* → *цирозопоклонник*),

Д. + о + І + иц(я)/ниц(я) (*чорта родити* → *чортородиця*, *право похоронити* → *правопохоронниця*).

Винятковими для цієї групи дериватів є дві моделі, за кожною з яких утворено по одному деривату: Присл. + о + Д + ент (*високо сидіти* → *високосидент*) і Д + о + лог (*хвалити* → *хвалолог*).

Під час суфіксального творення назв осіб автори дотримуються загальномовних правил щодо морфонологічних змін; лише два деривати вказують на відступи від загальних правил: *свічкарь* утворено від *Свіча* – наявний надлишковий елемент -к-, *візитер* утворено від *віза* – наявний надлишковий елемент -ит-.

Завершуючи аналіз особових дериватів із асоціативно-порівняльною мотивацією, можна зробити деякі спостереження щодо їхнього творення порівняно із загальномовними дериватами-назвами осіб.

Передусім помітним є розподіл-закріпленість способів і засобів словотворення за тими чи тими назвами осіб:

1) у творенні дериватів-назв осіб за належністю задіяно суфіксацію, виняток становлять чотири деривати: *саломан*, *лугандопітек*, *москалопітек* і *ватоцефал*;

2) у творенні осіб-виконувачів дії використовують спосіб основоскладання із суфіксацією; винятковими є деривати *москалізатор*, *ухильник* «особа, яка ухиляється від військової служби», *балувальник* «особа-учасник балу», у творенні яких використано черезкрокове словотворення – формально мотивуються іменниками, пропущеним є саме дієслівний елемент словотвірного ланцюжка;

3) способом контамінування утворено деривати, що свідчать про необхідність збереження-поєднання в назві особи ознак твірної основи.

У традиційному суфіксальному словотворенні назв осіб «кожна група таких субстантивів [суфіксальних дериватів] має свої словотворчі суфікси, які виявляють певні особливості в поєднанні зі своєю кореневою частиною» [121, с. 45]. Проте мотиваційні особливості аналізованих суфіксальних дериватів указують на суттєві відступи від цього правила – фактично ж названу загальномовну закономірність приєднання суфіксів до тієї чи тієї основи здебільшого не витримано: суфікси приєднують без будь-якої специфікації, до того ж один і той же суфікс можуть приєднувати до найрізноманітніших твірних основ. Думаємо, що саме цей фактор у першу чергу зумовлює значну різницю в продуктивності одних суфіксів і малопродуктивності чи й невикористанні інших.

Особливості залучення до творення дериватів на позначення осіб асоціативно-порівняльних мотиваційних чинників зумовлює розмиття диференційних меж між групами дериватів, нівелювання різниці між ними, накладання-перехресчування значень та ін., звідси, наприклад, й існування дериватів, які водночас можна зараховувати до групи осіб-носіїв ознаки й до виконувача дії.

Порівняно із творенням дериватів інших словотвірних категорій під час творення дериватів категорії особи найчастіше застосовують прийом

уподібнення нового існуючому, наявному, що в свою чергу є виявом мовної гри на підставі омонімії чи паронімії асоціативності.

3.4. Асоціативно-порівняльна мотивація дериватів словотвірної категорії предметної ознаки

Досліджуючи деривати названої словотвірної категорії, В. Олексенко звертає увагу на їхнє особливе місце серед лексичних одиниць. Зокрема, він зазначає, що такі іменники «називають абстрактну ознаку, яка передбачає наявність у предиката якості, властивості, що зумовлені твірним прикметником, або його стан, на який також вказує твірний прикметник» [121, с. 236]. Зазначені слова, продовжує дослідник, вживаються паралельно з прикметниками як засоби вираження якостей, властивостей, станів реальних об'єктів довкілля і подає відповідні якісні прикметники і похідні іменники [121]. Фактично у випадках заміни прикметника іменником відбувається «зміна синтаксичної функції без зміни лексичного значення, тобто конструкція зазнала перетворення, при якому втратилися формальні ознаки прикметника, що породило морфологічну трансформацію прикметника в іменник, який у семантичному плані тепер кваліфікується як семантичний суб'єкт. Цілісність змісту речення внаслідок цієї трансформації не порушено» [31; 43; 140].

Крім названих, дослідники визначають ще одну обов'язкову ознаку дериватів аналізованої категорії – мотивування якісним прикметником (див. для прикладу [43, с. 28]). Мабуть, недарма В. Олексенко називає цю категорію словотвірною категорією предметного *якісного* стану.

Фактично цитовані тексти називають визначальні ознаки процесу і супровідні зміни, пов'язані з появою іменників предметної ознаки.

3.4.1. Мотиваційні особливості дериватів предметної ознаки

Як свідчать словники інновацій, більшість дериватів предметної ознаки зберігають такі ознаки, у тому числі й мають мотивацію якісним прикметником: *глядабельний* → *глядабельність*, *безмедальний* →

безмедалність, безстильний → *безстилля*. Проте творення і використання іменників із асоціативно-порівняльною мотивацією засвідчують низку своєрідних властивостей і ознак.

У картотеці наявна значна кількість дериватів, утворених не від якісних прикметників. Але серед аналізованих дериватів із асоціативно-порівняльною мотивацією помітним є явище, яке умовно можна назвати «набуття чи надання якісних ознак». Наша картотека засвідчує кілька способів (варіантів) набуття-надання таких ознак із обов'язковими семантичними перетвореннями з твірною основою.

1. Найпоширенішим є «успадкування» асоціативності-порівняльності твірним прикметником від іменникового деривата, відповідно й відприкметниковий дериват зберігатиме такі ознаки: *совок* «про Совецький Союз чи про його громадян» → *совков(ий)* → *совковість*, *ват(а)* «назва росіян і їхніх прихильників у війні проти України» → *ватн(ий)* → *ватність*, *згряя* «об'єднання людей, подібне до звіриного» → *зграйний* → *зграйність*. Подібні особливості наявні і в творенні дериватів опредметненої ознаки від стійких словосполучень із асоціативно-порівняльним змістом, при цьому прикметниковий дериват може бути пропущеним (*брудні руки* «про нечесні дії, злодійкуватість і под.» → «*бруднорук(ий)*» → *бруднорукість*, *легкий на підйом* → «*легкопідйомн(ий)*» → *легкопідйомність*, *вата в голові* → «*ватоголов(ий)*» *ватоголовість*) чи наявним (*очі неба* → *небоокий* → *небоокість*).

2. Другий спосіб набуття-надання якісної ознаки полягає у використанні черезкрокового словотворення. У нашій картотеці наявні кілька черезкрокових дериватів, твірними базами яких є і власні назви. Серед них наявні назви осіб, назви країн, творів та ін. Їхня словотвірна асоціативність-порівняльність має різну природу.

Так, від назв осіб за допомогою суфіксів утворюють якісний прикметник, при цьому такий прикметник належить до потенційних – його не фіксують словники; від пропущеної ланки утворюють іменники

опредметненої ознаки шляхом приєднання відповідного суфікса. Приєднувані суфікси можуть додавати семантику неповної, зрідка – надмірної ознаки (*вчителька* → «*вчителькуват(ий)*» → *вчителькуватість*, *фрик* «фанат» → «*фрикуват(ий)*» → *фрикуватість*, *пацан* → «*пацановат(ий)*» → *пацановатість*) чи безвідносно до ступеня якісну ознаку (*ельф* → «*ельфічн(ий)*» → *ельфічність*, *бізнесюк* «*бізнесюч(ий)*» → *бізнесючість*, *комуноїд* → «*комуноїдальн(ий)*» → *комуноїдальність*). Саме форма утворених прикметників (наявність у їхній структурі інших суфіксів, крім суфіксів опредметнення) дає підстави говорити про пропущені словотвірні кроки. Фактично пропущений крок втілює розумову операцію «надання-набуття якісних ознак». Словотвірне значення таких дериватів матиме формулу «опредметнена ознака, названа твірною основою (у цьому разі – твірна основа назви особи)».

Унаочненням таких мотиваційних ознак часто є саме контекст, в якому названо і твірну основу: *Тобто ніби й видно, що не молодик, але якась в очах ... ну не так щоби молодість, але ... підмолодкуватість...* (Критика, 7–8/13, с. 19).

У відособових зразках власну назву засоційовано з якоюсь особливістю-властивістю її носія, у зв'язку з цим пропущений ланцюжок набуває семантику якісного прикметника, доданий суфікс перетворює прикметник на іменник: *Еней* «уособлення волелюбності, завзяття» → «*енейн(ий)*» → *енейність* (синонім до *волелюбність*, *завзятість*), *Няш-Мяш* «прізвисько Н. Поклонської, пов'язане з її манерою вдягання і говоріння – виглядає і говорить як лялька» → «*няшмяшний*» → *няшмяшність* (синонім до *ляльковість*). І в такому словотворенні також важливим є відтінення семантики новоутворених слів контекстом. Порівняймо контексти з аналізованими дериватами – у першому зразку контекст не зовсім удалий, у другому – наявний перелік ознак: *Набираймося енейности хоч зараз, у незалежній уже Україні* (В. Захарченко. Уперте щодення) і *Вона вкоротила волосся і стала користуватися темнішою губною помадою, через що*

виглядає старшою, втративши колишню «**няш-м'яшність**» (espreso.tv, 26.04.15).

3. Відмінні особливості набуття асоціативності-порівняльності виявляють інші відонімні деривати опредметненої ознаки. Судячи зі структури дериватів, всі їх утворено від відносних прикметників із формантом *-ськ(ий)*: *голлівудськ(ий)* → *голлівудськість*, *галичанськ(ий)* → *галичанськість*, *китайськ(ий)* → *китайськість*. Проте, як свідчать контексти творення і використання дериватів, між цими ланками була ще одна – спільнозвучний із відносним прикметником семантичний номен як наслідок перенесення за асоціативністю-порівняльністю. Отже, зазначені ланцюжки мають триланкову структуру із серединною семантичною назвою.

Унаочнимо таке твердження одним із дериватів: *іспанськ(ий)* «ознака за віднесеністю до Іспанії» → *іспанський* «окрема видільна ознака» → *іспанськість* «опредметнена ознака, пов'язана з чимось іспанським». Тільки контекст творення деривата і його використання дає можливість зрозуміти, яку ж саме іспанську опредметнену ознаку із можливих позначає сам дериват: *Ще на початку 60-х років каудільйо відмовився від автаркії, «іспанськості» в економіці* (ДТ-і, 28/14). Зрозуміти підтекст деривата допомагають два слова, що називали ознаки іспанської дійсності: 1) **автаркія** – прагнення економічної незалежності країни і її відособлення, схильність до вузького намісництва; політика автаркії є економічною політикою держав, які готуються до війни, і характеризується консервацією економіки, її відокремленням від інших економік; таку особливість мала іспанська економіка 1939–1959 р. за диктатора Франциска Франко – військовий і політичний діяч Іспанії 1939-1975 р.; названий діяч мав титул **каудільйо** (ісп. Caudillo de España por la gracia de Dios – вождь Іспанії милістю Божою). Отже, серединна ланка зображеного ланцюжка, а потім і дериват *іспанськість* позначають тільки описану особливість економіки Іспанії у визначений період.

Як видно з прикладів, на відміну від дериватів інших словотвірних

категорій, деривати цієї категорії мають вищий ступінь асоціативності-порівняльності, відповідно й вищий ступінь абстрагованості. Така особливість змушує авторів звертатися до пояснення деривата через його твірну базу: *Кримська інтелігенція любить говорити, що їхній край – як амфора: хто крізь вузьке горлечко до нього потрапив, то вийти вже дуже важко, даремно всі народи, які сюди приходили, тут осідали. Автохтонне населення вивезли примусово, однак «амфорність» регіону спрацювала й тут: ніби покинули – але повернулися* (ЛА, 03.07.14); *До всіх цих мотивацій хочеться додати вельми спеціальну спорідненість Венеції зі Львовом – ще одним нині занепалим містом, яке в силу географічної похибки уявило себе розташованим у самісінькому Центрі, тобто Серед Земель. Щоправда, львівська середземність інакша...* (Ю. Андрухович. Лексикон інтимних міст).

3.4.2. Особливості структурування дериватів предметної ознаки

Деривати аналізованої картотеки мають деякі особливості порівняно із узуальними дериватами.

Передусім такі особливості виразно помітні щодо використання словотворчих засобів. Так, досліджуючи узуальні деривати, В. Олексенко називає дев'ять відповідних суфіксів: *-ість, -ізм/изм, -от-, -изн-, -ощ-, -ин-, -інь, -щин-, -ств-* і *нульовий* [121, с. 238]. Наша картотека свідчить, що в інноваційному словотворенні з асоціативно-порівняльною мотивацією фактично задіяно один суфікс *-ість* – його продуктивність є однією з найвищих у творенні досліджуваних у цій праці дериватів.

В узуальному словотворенні цей формант, за спостереженнями В. Олексенка, також є найпродуктивнішим, проте в інноваційному словотворенні він відрізняється і валентними можливостями. Так, загальною для всіх досліджуваних дериватів є модель *Прикметник + ість* і спільне для них словотвірне значення «*опредметнення ознаки, названої твірною основою*»: *бананн(ий) → бананність, вампірн(ий) → вампірність, альбомн(ий) → альбомність*.

Якщо враховувати вияви черезкрокового словотворення (пропущено саме прикметникову ланку), то безпосереднє творення конкретних дериватів свідчить про застосування інших моделей:

Дієслово + ість (*гальмонути* → «*гальмонутий*» → *гальмонутість*, *обаби(ти)* → «*обаблен(ий)*» → *обабленість*),

І + оватість/овість (*пацан* → *пацановат(ий)* → *пацановатість*, *байстрюк* → «*байстрюкат(ий)*» → *байстрюкатість*, *Барнз* → «*барнзов(ий)*» → *барнзовість*),

Д-власна назва + овість/ність (*Твін Пікс* → «*твінпиксов(ий)*» *твінпиксовість*, *Няш-Мяш* → «*няшмяшн(ий)*» → *няшмяшність*),

Словосполучення + ність/чість із використанням інтерфіксів (*дв(а) директор(и)* → «*дводиректорн(ий)*» → *дводиректорність*, *зашморз твори(ти)* → «*зашморзотворч(ий)*» → *зашморзотворчість*).

Крім форманта *-ість*, у творенні дериватів опредметненої ознаки задіяно й інші форманти: *-ин(а)*, *-й(а)*, *-ø(а)*. Деривати утворено від прийменниково-іменникових словотвірних баз, які в сукупності позначають ознаку: *без виміру* → *безвимір'[й(а)]*, *без моря* → *безмор'[й(а)]*, *без гран(ей)* → *безгранина*; єдиний дериват утворено за допомогою нульового форманта: *постмайданн(ий)* → *постмайдання*. Усі мають спільне словотвірне значення «опредметнена ознака, названа твірною базою». На відміну від дериватів із формантом *-ість*, ці деривати мають менший ступінь зв'язку із контекстом їхнього творення.

Суфікси опредметненої ознаки за своєю семантикою є синонімічними, відповідно й утворені за їхньою допомогою деривати мають властивість вступати у синонімічні зв'язки – у нашій картотеці такими є форманти *-ість* і *-й(а)*, *-ø(а)*: *безвимірність* і *безвимір'я*, *безгранина* і *безгранність*, *безкордонність* і *безкордоння*. Як думаємо, такі пари якраз свідчать про творення складників синонімічної пари від різних твірних основ. Проте, на відміну від узуальних іменників опредметненої ознаки, у межах дериватів із асоціативно-порівняльною мотивацією така взаємодія не є абсолютною і

швидше становить виняток, ніж закономірність.

Висновки до третього розділу

До малопродуктивних словотвірних категорій із асоціативно-порівняльною мотивацією належать категорії опредметненої дії, опредметненої ознаки, інструменталія, особи, які в свою чергу різняться між собою кількісними і якісними показниками словотворення.

Своїм мотиваційним різноманіттям задіяних словотвірних основ, способами вияву чи набуття асоціативності-порівняльності, використовуваними словотворчими засобами деривати категорії *опредметненої дії* фактично протиставлені дериватам усіх інших категорій. Зокрема, їх виділяють такі особливості: переважання твірних основ власних назв (територій, країн, осіб, установ) над загальними (предмети, явища, процеси, ознаки, особи); вузькість чи широкість знань про називане твірною основою зумовлює ступені мотиваційної прозорості й зрозумілості, а звідси й неабияка роль контексту у творенні деривата; основою асоціативності-порівняльності є якась одна видільна особливість (ознака, дія, подія, властивість) названого твірною основою; за однакового моделювання з загальнономовними дериватами опредметненої дії в інноваційних наявна різниця у наслідках; специфіка способів творення (із загальнономовного набору формантів (24) використано лише 4 з монополією -изація/ізація, основоскладання – з обов’язковим дієслівним елементом із переносним значенням; у творенні відолнімних дериватів задіяно черезкрокове словотворення – у словотвірному ланцюжку випущено дієслівну ланку, унаслідок чого мотиватором дериватів опредметненої дії стає іменник.

До словотвірної категорії *інструментальності* належать деривати із найзагальнішим значенням ‘те, що використовують для чогось, пристосовано до чогось, виконує функції’, з урахуванням предмета дослідження до такої семантики додається й асоціативно-порівняльний компонент. За конкретними значеннями мотиваційних основ виділяються відповідні групи

дериватів: за авторством (пов'язаний з особою – названо прізвище, рідше ім'я), призначенням чи виконуваною дією (здебільшого твірні основи мають переносне значення, збережене в похідному, звідси й неабияка роль контексту у його розумінні), видільною ознакою чи ознаками (найбільша кількість дериватів і різновидів, асоціативність-порівняльність дериватів здебільшого успадкованою від твірних основ, рідше – є наслідком поєднання прямих значень елементів твірного словосполучення). Новим способом творення асоціативності є вписування в структуру запозиченого слова українських відповідників – так звана українізація чужого. На відміну від загальномовних особливостей, для творення дериватів досліджуваної категорії рівною мірою задіяно не тільки суфіксацію, а й основоскладання й контамінації основ. При цьому суфіксація відрізняється своїми особливостями щодо використовуваних суфіксів, їхньої продуктивності й валентності; частотність використання основоскладання зумовлює тенденцію до зміни статусу одного з елементів твірної основи на афіксоїд; усі деривати-контамінати потребують ретельного контексту.

Деривати словотвірної категорії *особи* з асоціативно-порівняльною мотивацією мають більше різного, ніж спільного із загальномовними дериватами цієї категорії. Предусім, це малопродуктивна категорія; до того ж із двох груп назв осіб в узуальному словотворенні (особа-носій ознаки й особа-виконувач дії), серед досліджуваних дериватів наявні лише зразки першої групи. Крім того, асоціативність-порівняльність залежить не від твірної основи – вона з'являється безпосередньо під час приєднання афікса чи поєднання взаємодійних основ. До творення залучено найрізноманітніші основи: апелятивні (назви предметів, ознак, соціальних груп) й онімні (назви політичних й мистецьких об'єднань, територій), слівні й словосполученнєві, аббревіаційні. Із близько 30 наявних в українській мові суфіксів особи продуктивними є лише чотири з них, деякі є малопродуктивними, більшість загалом не беруть участі у творенні інновацій. Асоціативність-порівняльність досягається не через особливості твірних основ, а через застосування різних

прийомів: використання в контексті твірного слова чи словосполучення, називання відповідних атрибутів. Контамінування як спосіб творення назв осіб базується на твірних основах двох рівнозначних незалежних слів, на порівнянні, названому твірними основами чи на звуковому обігруванні однієї із взаємодійних основ. У зв'язку з цим значна кількість дериватів увиразнює наявність мовної (дериваційної) гри, базаованої на паронімії чи омонімії асоціативності.

Творення дериватів словотвірної категорії опредметненої ознаки досліджуваних інновацій має свою специфіку порівняно із загальномовними відповідниками. До творення дериватів, крім твірної основ якісної ознаки, залучено твірні основи, що не називають таку ознаку. Ознаку якості деривати набувають кількома способами: успадкування асоціативності від твірної основи, використання черезкрокового словотворення – пропущено прикметникову ланку, творення від відносного прикметника, що набув переносного значення (у цьому разі контекст підказує набуту ознаку чи пояснює її). Із українських суфіксів цієї категорії найпродуктивнішим є *-ість*, який завдяки черезкроковому словотворенню змінив свою валентність (його приєднують до дієслова, іменника, словосполучення) і відзначається значним ступенем залежності від контексту. Інші суфікси мають меншу продуктивність і часто виступають синонімічними до *-ість*, тим самим зумовлюючи й синонімію самих дериватів.

Проаналізувавши малопродуктивні іменникові словотвірні категорії, нами були встановлені наступні підрахунки, де зазначено, що словотвірна категорія опредметненої дії становить приблизно 20,4% опрацьованого матеріалу, категорія особи – 14,5%, категорія інструменталія – 9,8% й категорія опредметненої ознаки – 5,7%.

ВИСНОВКИ

Аналіз наукової літератури щодо сучасних інноваційних процесів в українській мові, зібраний фактичний матеріал, його оцінка й інтерпретація в цій роботі уможлиблюють ряд загальних висновків.

1. Досліджуваний період функціонування інновацій (від початку ХХІ століття) свідчить про не знану раніше інтенсивність їхньої появи й специфіку на всіх мовних рівнях, що змусило лінгвістів говорити про «неологічний вибух». Звичайно, такі зміни в мові не могли відобразитися й на відповідних галузях лінгвістичних досліджень: неологія постала як окрема галузь із її широтою і системністю, зміною самих орієнтирів й інструментів дослідження, сформовано відповідний терміноапарат; можна стверджувати й про формування в сучасній українській словникарській практиці неографічної галузі (напрямку).

2. Особливе місце серед інновацій посідають словотвірні номени, у дослідженні яких виділяються окремі напрямки й аспекти: окреслення мовних й позамовних чинників появи, стилістичні особливості творення й використання неoderиватів, встановлення першопричин творення й вибору мотиваторів, інновації і системність мовних явищ та інше. Проте, як свідчить аналізована наукова література, між дослідниками немає одностайності в розумінні деяких засадничих понять. Так, суперечливими залишаються визначення меж інноваційності номенів загалом і словотвірних зокрема, визначення власне словотвірних способів і мотиваційних відношень на відміну від способів і мотивації інших типів номінації.

У зв'язку з цим у нашому дослідженні для визначення інноваційності деривата використовуємо лише критерій початкового часу його появи (фіксації) і нехтуємо прийнятим у лінгвістиці суб'єктивним фактором так званого «відчуття новизни». До способів словотворення зараховуємо номени з такими основними ознаками: їхня похідність, повна мотивованість похідної одиниці твірною, зміна структури і/чи семантики похідних порівняно із твірними, разовість-одномоментність твірного акту, результатом процесів є

тільки слово. На підставі цього під час встановлення різновидів мотивації використовуємо ряд взаємозв'язаних критеріїв: за типом номінації (словотвірна, семантична, аббревіаційна, синтаксична); у словотвірній виділяємо за рівневим статусом мотиватора (слівна, словосполученнева, аббревіаційна, звукова/буквена, вигуківа), за кількістю мотиваторів (мономотивація і полімотивація/множинна), за мисленнєвою операцією вибору мотива (асоціативно-порівняльна і пряма).

3. Аналіз фактичного матеріалу свідчить про наявність цілого ряду специфічних ознак інноваційних дериватів із асоціативно-порівняльною мотивацією в порівнянні із загальномовним дериватами іменникових словотвірних категорій.

Передусім помітна значна різниця у продуктивності чи тієї словотвірних категорій як у порівнянні між собою, так і в порівнянні із такими ж категоріями із прямою мотивацією. Так, високою продуктивністю відзначаються категорії збірності-сукупності і локативу; найнижчим рівнем продуктивності відзначаються категорії особи і опредметненої ознаки. Такі показники не узгоджуються із відповідними загальномовними явищами: найвищим рівнем продуктивності відзначається словотвірна категорія особи, найнижчим рівнем – категорія збірності-сукупності й опредметненої ознаки.

Найвищим частотою використання відзначаються твірні основи іменників: загалом рівною мірою задіяно твірні основи іменників власних і загальних назв, проте в межах кожної категорії такі пропорції не зберігаються.

4. Асоціативність-порівняльність утворюваних дериватів є або успадкованою від твірних основ, або ж формується безпосередньо під час словотвірного акту з приєднанням словотворчих засобів. Деривати з асоціативно-порівняльною мотивацією мають двоякий статус у подальшому функціонуванні: вони або позначають нові явища і процеси, або ж стають стильовими заміниками наявних у мові нейтральних назв.

5. Досить часто для розуміння деривата необхідно знати його контекст творення і використання, а саме уособленням чого є твірна основа-власна чи загальна назва, які асоціації й порівняння їй приписує автор у час творення деривата тощо. Втілення асоціативно-порівняльної мотивації в дериваті і можливість її розуміння, сприймання часто повністю залежать від контексту творення самого деривата. Як показує дослідження, під час творення інноваційних дериватів з асоціативно-порівняльною мотивацією для повноцінного сприймання і розуміння їхнього значення автори використовують специфічні прийоми контекстотворення. Серед них найпомітнішими є:

- пояснення через додаткові елементи тексту;
- протиставлення утворюваного деривата іншим;
- вказівка на дериват-прообраз творення новогочи й безпосереднє використання в тексті такого прообразу;
- називання твірної бази у тексті, пояснення деривата через твірну базу.

6. В українській мові кожна зі словотвірних категорій має свій набір словотворчих засобів різної продуктивності. В інноваційному словотворенні з асоціативно-порівняльною мотивацією задіяно лише незначну їхню кількість. Так, у категорії опредметненої ознаки із 9 загальномовних суфіксів різної продуктивності у творенні інноваційних дериватів із асоціативно-порівняльних мотивацією використано лише 4 із монополією суфікса *-ість*; у категорії збірності-сукупності із 20 використано лише 10; в категорії інструментальності монополію має суфіксальний спосіб, із 15 наявних загальномовних суфіксів найпродуктивнішим є *-ач*, в досліджуваних інноваціях суфіксація має нижчий рівень продуктивності від основоскладання, використання суфікса *-ач* не зафіксовано зовсім, натомість найпродуктивнішим є суфікс *-ик/ник*; в категорії опредметненої дії із 24 суфіксів використано лише 4, при цьому серед них фактично монопольним є суфікс *-изація/ізація*. переважаальним є черезкрокове словотворення з

моделлю І –Д – І. При цьому помітною є зміна валентних можливостей самих словотворчих засобів.

Під час дослідження було виявлено, що високопродуктивні іменникові словотвірні категорії становлять приблизно 49,6% всього опрацьованого матеріалу, з них категорії збірності-сукупності – приблизно 26,2%, а категорії локативності – 23,4%.

Проаналізувавши малопродуктивні іменникові словотвірні категорії, що становлять приблизно 50,4% всього опрацьованого матеріалу: словотвірна категорія предметної дії – приблизно 20,4% опрацьованого матеріалу, категорія особи – 14,5%, категорія інструментальна – 9,8% й категорія предметної ознаки – 5,7%.

До перспективних належать дослідження асоціативно-порівняльної мотивації словотвірних категорій інших частин мови; окремого монографічного дослідження потребують явища і процеси в парадигмі контекст і словотворення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Азнаурова, Э. С. (1988). *Стилистический аспект номинации словом как единицей речи*: монографія. Ташкент: Изд-во «Фан» Узбекской ССР.
2. Акуленко, В. В., Швачко, С. А., и Букреева, Е. И. (1990). *Категория количества в современных европейских языках*. Киев: Наукова думка.
3. Анісімова, А. І., и Гольберг, Н. В. (2007). До питання про основні критерії виділення фразеологічних неологізмів. *Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація*: матеріали VI міжнародної наукової конференції. (с. 8–10). Харків: Константа.
4. Араева, Л. А. (2005). Эволюция теории полимотивации в русистике. *Современные наукоемкие технологии*, 3, 13-19.
5. Аркушин, Г. Л. (2004). *Именний словотвір західнополіського говору*: монографія. Луцьк: Вежа.
6. Арутюнова, Н. Д. (1990). Метафора и дискурс. В *Теория метафоры*. (с. 5–32). Москва: Прогресс.
7. Архангельська, А. М. (2011). Неологіка сучасної чеської мови у контексті суспільних змін (на матеріалі словника неологізмів О. Мартінцової). *Динамічні процеси в граматиці і лексичному складі сучасних слов'янських мов*: зб. наук. пр. (с. 179–183). Рівне-Оломоуць: Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія».
8. Архангельська, А. М., Вокальчук, Г. М., Стишов, О. А., Маслова, Ю. П., та Максимчук, В. В. (2011). *Новотвори-фемінітиви в українській мові нової доби: неологізми, okazіоналізми чи ефемеризми? Неологічні назви осіб у сучасних слов'янських мовах*: монографія. Рівне-Оломоуць: Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія».
9. Ахманова, О. С. (1966). *Словарь лингвистических терминов*. Москва: Советская энциклопедия.
10. Балог, В. О., Лозова, Н. Є., Тищенко, Л. О., та Тищенко, О. М. (2010). *Нові й актуалізовані слова та значення: словникові матеріали 2002–2010*. Київ: Дм. Бураго.

11. Бардукова, Г. О. (2014). *Норма і девіація в сучасній українській фраземіці*. (Автореф. дис. канд. філол. наук). Донецьк.
12. Бевзенко, С. П. (2005). *Сучасна українська мова. Синтаксис* : навч. посіб. Київ: Вища школа.
13. Білоноженко, В. М. (2008). *Словник фразеологізмів української мови*. Київ: Наукова думка.
14. Білоус, М. та Вербовська, І. (2014). *Морфеміка й дериватологія сучасної української мови*: практикум. Львів.
15. Білоусенко, П. І., та Німчук, В. В. (2002). *Нариси з історії українського словотворення (суфікс -иня)*. Запоріжжя: ЗДУ.
16. Білоусенко, П. І., та Німчук, В. В. (2009). *Нариси з історії українського словотворення (суфікс -иня)*. Запоріжжя: ЗДУ.
17. Блинова, О. И. (2010). *Мотивология и её аспекты* (Изд. 3-е, испр. и доп.). Москва: КРАСАНД.
18. Блинова, О. И. (2000). *Русская мотивология*. Томск: Изд-во ТГУ.
19. Брітікова, К. В. (2007). *Узуальне та okazіональне в інноваціях сучасної української мови : тенденції оновлення лексико-словотвірної категорії назв особи*. (Дисертація канд. філол. наук). Донецький національний ун-т, Донецьк.
20. Бутенко, Н. П. (1974). *Словник асоціативних норм української мови*. Львів, Минськ: ГПЦІЯ.
21. Бучко, Д. Г. (1996). Зв'язок типу географічного об'єкта з принципом і способом його номінації. В *Ономастика східних слов'ян: тези доп. наук. семінару* (с. 12–13). Київ.
22. Бучко, Д. Г., та Ткачова, Н. В. (2012). *Словник української ономастичної термінології*. Харків: Ранок-НТ.
23. Валюх, З. (2011). Функціональна роль основи твірного слова в процесах деривації. *Українське мовознавство*, 41, 24–31.
24. Виноградов, В. В. (1977). Основные типы лексических значений слова. В *Виноградов, В. В. Лексикология и лексикография: избранные труды*

- (с. 162–189). Москва: Наука.
25. Виноградов, В. В. (1972). Словообразование и его отношение к грамматике и лексикологии. В *Исследования по русской грамматике : избранные труды* (с. 166–220). Москва: Наука.
 26. Виноградов, В. В. (1984). *Стилистический аспект русского словообразования*. Москва: Наука.
 27. Винокур, Т. Г. (1980). *Закономерности стилистического использования языковых единиц*. Москва: Наука.
 28. Винокур, Г. О. (1959). Заметки по русскому словообразованию. В *Винокур, Г. О. Избранные работы по русскому языку* (с. 419–442). Москва: Учпедгиз.
 29. Вихованець, І. Р. (2012). Дієслівно-іменниковий граматичний тип української мови. *Українська мова*, 2, 3–10.
 30. Вихованець, І. Р. (2006). З українського синтаксису і граматичної термінології (переклад з польської мови). В *Ucrainica II. Současná ukrainistika. Problémy jazyka, literatury a kultury : Sborník článků. 1. Část. Olomouc* (р. 31–36).
 31. Вихованець, І. Р. (2005). Словотвірні категорії прикметника в сучасній українській. *Лінгвістика*, (1), 130–134.
 32. Віняр, Г. М., та Шпачук, Л. Р. (2002). *Словник новотворів української мови кінця ХХ століття* (Вип. 2). Кривий Ріг: КДПУ.
 33. Вокальчук, Г. М. (2008). *Словотворчість українських поетів ХХ століття*: монографія. Острог: НаУ «Острозька академія».
 34. Гак, В. Г. (1978). О современной французской неологии. В *Новые слова и словари новых слов* (с. 37–52). Ленинград: Наука.
 35. Ганич, Д. І., та Олійник, І. С. (1985). *Словник лінгвістичних термінів*. Київ: Вища школа.
 36. Гинатулин, М. М. (1973). *К исследованию мотивации лексических единиц (на материале наименования птиц)* (Автореф. дис. канд. филол. наук). Алма-Ата.

37. Говердовский, В. И. (1984). Контекст как источник семантических коннотаций. *Исследования по семантике*, 10, 142–161.
38. Голев, Н. Д. (1981). *Введение в теорию и практику мотивационного и структурного анализов*. Барнаул: Изд-во АГУ.
39. Голуб, О. М., та Завражна, С. М. (2014). Процеси семантичної деривації в сленговій лексиці англійської мови. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Серія «Філологічні науки»*, 1, 12–16.
40. Горбачевич, К. С. (1989). *Нормы современного русского литературного языка*. (3-е изд., испр.). Москва: Просвещение.
41. Городенська, К. Г. (1991). *Деривація синтаксичних одиниць*. Київ: Наукова думка.
42. Городенська, К. (2013). Нові явища та процеси в українському словотворенні: динаміка чи деструкція словотвірних норм? *Українська мова*, 2, 3–12.
43. Городенська, К. Г. (1994). Проблема виділення словотвірних категорій (на матеріалі іменника). *Мовознавство*, 6, 22–28.
44. Городенська, К. (2003). Проблема статусу та обсягу категорії стану дієслова. *Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету ім. Григорія Сковороди. Філологія. Переяслав-Хмельницький*, Спец. вип., 10–16.
45. Городенська, К. (2002). Синтаксичні засади словотвірних категорій граматичної ад'єктивації. В *Актуальні проблеми українського словотвору* (с. 46–54). Івано-Франківськ: Плай.
46. Городенська, К. (2005). Системна словотвірна співвіднесеність і реальне утворення дієслів та іменників. *Лінгвістика*, 1, 135–140.
47. Горпинич, В. О. (1999). *Сучасна українська мова. Морфеміка. Морфонологія*. Київ: Вища школа.
48. Гумецька, Л. Л. (1958). *Нарис словотворчої системи української актової мови XIV-XV ст.* Київ: Вид-во АН УРСР.
49. Грещук, В. (1995). *Український відприкметниковий словотвір*. Івано-

Франківськ: Плай.

50. Грещук, В., Бачкур, Р., Джочка, І., та Пославська, Н. (2007). *Нариси з основоцентричної дериватології*. Івано-Франківськ: Місто НВ.
51. Дакі, О. А. (2011). Лексико-семантична трансформація слів у світлі флорономіації (на матеріалі південнобессарабських говірок). *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации»*, 24 (63), 401–407.
52. Дзюбишина-Мельник, Н. Я. (2002). Сучасний жаргон і сучасне розмовне мовлення. *Наукові записки НаУКМА*, 2, 14–18.
53. Д'яков, А. С., Кияк, Д. Р., та Куделько, З. Б. (2000). *Основи термінотворення: семантичні та соціолінгвістичні аспекти*. Київ: Вид. дім «КМАcademia».
54. Єрмоленко, А. М. (1982). *Синтаксис і стилістична семантика*. Київ: Наукова думка.
55. Жовтобрюха, М. А. (1979). *Словотвір сучасної української літературної мови*. Київ: Наукова думка.
56. Журавлева, Т. А. (1998). *Особенности терминологической номинации*. Донецк: Донбасс.
57. Загнітко, А. (2005). Постмодерністський поетичний синтаксис : типологічні вияви інновацій. *ГраMATика слова і граMATика мови* (с. 129–151). Донецьк : ДонНУ.
58. Загнітко, А. (2003). Структурні і семантичні різновиди українських синтаксичних інновацій. *Лінгвістичні студії*, 11(1), 135–147.
59. Закревська, Я. В. (1976). *Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті*. Київ: Наукова думка.
60. Земская, Е. А. (1984). Виды семантических отношений словообразовательной мотивации. *Wiener Slavischer Almanach*, 13, 3–23.
61. Земская, Е. А. (1972). Оказиональные и потенциальные слова в русском словообразовании. В *Актуальные проблемы русского словообразования* (с. 19–29). Самарканд.

62. Земская, Е. А. (1973). *Современный русский язык: Словообразование*. Москва: Просвещение.
63. Земская, Е. А., Белошапкова, В. А., и Брызгунова Е. А. (1989). *Словообразование. Современный русский язык: учеб. для филол. спец. ун-тов*. (2-е изд., испр. и доп.). Москва: Высшая школа.
64. Ілик, Т. (2003). Аббревіатури та похідні від них у комп'ютерному слензі. *Лінгвістичні студії*, 11(2), 388–394.
65. Калинин, А. В. (1978). *Лексика русского языка*. Москва: Советская энциклопедия.
66. Калько, В. В. (2015). Асоціативно-термінальна мотивація українських назв риб. *Мовознавчий вісник*, 20, 44–51.
67. Каранська, М. І. (1995). *Синтаксис сучасної української мови* : навч. посіб. Київ: Либідь.
68. Карпець, Л. А. (2006). *Український спортивний жаргон: структурно-семантичний аспект*. (Дисертація канд. філол. наук). Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна, Харків.
69. Карпіловська, Є. А. (2008). Вплив інновацій на стабільність мовної системи: регулятори системної рівноваги. *Мовознавство*, 2-3, 148–158.
70. Карпіловська, Є. А. (2002). *Кореневий гніздовий словник української мови: гнізда слів з вершинами-омографічними коренями*. Київ: Українська енциклопедія.
71. Карпіловська, Є. А., Кислюк, Л. П., Клименко, Н. Ф., Критська, В. І., Пуздирева, Т. К., та Романюк, Ю. В. (2002). *Активні ресурси сучасної української номінації. Ідеографічний словник нової лексики* (Т. 1). Київ: Веселка.
72. Карпіловська, Є. А., Кислюк, Л. П., та Клименко, Н. Ф. (2017). *Вплив суспільних змін на розвиток української мови: монографія*. Київ: Дм. Бураго.
73. Кисіль, Г. Г. (2005). *Культура сучасної української літературної мови*. Київ: Міленіум.
74. Кислюк, Л. П. (2017). *Сучасна українська словотвірна номінація: ресурси*

та тенденції розвитку : монографія. Київ: Дм. Бураго.

75. Кислюк, Л. (2007). Функціонування та словотвірний потенціал неозапозичень у сучасній українській мові. *Вісник Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника. Філологія*, 15-18, 228-231.
76. Клименко, Н. Ф. (1975). *Морфологічна будова композитів. Морфологічна будова сучасної української мови*. Київ: Наукова думка.
77. Клименко, Н. Ф. (1984). *Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові*. Київ: Наукова думка.
78. Клименко, Н. Ф., Карпіловська, Є. А., та Кислюк Л. П. (2008). *Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі*: монографія. Київ: Дм. Бураго.
79. Ковалик, І. І. (1958). *Питання слов'янського іменникового словотвору*. Львів: Вид-во Львів. ун-ту.
80. Ковтунець, О. С. (2017). *Актуалізація лексики української літературної мови кінця XX - початку XXI століття*. (Дисертація канд. філол. наук). Інститут української мови НАН України, Київ.
81. Колоїз, Ж. В. (2007). *Українська okazіональна деривація*: монографія. Київ: Акцент.
82. Коломієць, Н. В. *Лінгвістичні особливості організації гіпертексту інтернет-новин (на матеріалі англійської мови)*. Відновлено з <http://disser.com.ua/content/31813.html#download>
83. Коротич, К., Лук'яненко, С., Нелюба, А., Нелюба, С., та Трифонов, Р. (2009). *Лексико-словотвірні інновації (2007)*: словник. Харків: ХІФТ.
84. Косовский, Б. И. (1974). *Общее языкознание : учение о слове и словарном составе языка*). Минск: Вышэйшая школа.
85. Котелова, Н. З., и Сорокина, Ю. С. (Ред.). (1971). *Новые слова и значения: словарь-справочник по материалам прессы и литературы 60-х годов*. Москва: Советская энциклопедия.
86. Котелова, Н. З., и Левашова, Е. А. (Ред.). (1984). *Новые слова и значения: словарь-справочник по материалам прессы и литературы 70-х годов*.

Москва: Русский язык.

87. Котелова, Н. З. (1978). Первый опыт лексикографического описания русских неологизмов. В *Новые слова и словари новых слов* (с. 5–26). Ленинград: Наука.
88. Кочан, І. (2004). *Динаміка і кодифікація термінів з міжнародними компонентами в сучасній українській мові*: монографія. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка.
89. Кочерга, Г. (2004). Асоціативно-термінальна мотивація відіменникових дієслів у сучасній українській мові. *Вісник Львівського університету. Серія: Філологія*, 34(1), 88–94.
90. Кровицька, О. В. (2002). *Назви осіб в українській мовній традиції XVI–XVII ст. Семантика і словотвір*. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича.
91. Кубрякова, Е. С. (1981). *Типы языковых значений. Семантика производного слова*. Москва: Наука.
92. Курилович, Е. (1962). *Очерки по лингвистике*. Москва: Изд-во иностранной лит.
93. Ларин, Б. А. (2003). *Филологическое наследие*: научное издание. СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та.
94. Левковская, Н. В. (1954). *Словообразование*. Москва: Изд-во МГУ.
95. Лопатин, В. В. (1977). *Русская словообразовательная морфемика. Проблемы и принципы описания*. Москва: Наука.
96. Лук'яненко, С. С. (2009). *Лексико-словотвірні інновації в українському соціально-політичному назовництві*. (Дисертація канд. філол. наук). Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків.
97. Мазурик, Д. В. (2002). *Інноваційні процеси в лексиці сучасної української літературної мови (90-і роки XX ст.)*. (Дисертація канд. філол. наук). Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів.
98. Мазурик, Данута. (2002). *Нове в українській лексиці*: словник-довідник. Львів: Світ.

99. Мазурик, Д. (2004). Українська неологічна традиція. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*, 34(1), 219–225.
100. Максимчук, В. В. (2011). Індивідуально-авторські назви осіб у сатирично-гумористичних текстах сучасних поетів Рівненщини. *Лексико-граматичні інновації у сучасних слов'янських мовах: матеріали V міжнар. наук.-практ. конф.* (с. 220-223). Дніпропетровськ : Нова ідеологія.
101. Маркітанов, Ю. О. (2006). Фразеологічні інновації у художньому мовленні І. Багряного. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія: Філологія*, 48, 247–256.
102. Мартине, А. (1960). *Принцип економии в фонетических изменениях (проблемы диахронической фонологии)*. (пер. с фр.). Москва: Изд-во иностранной лит.
103. Марузо, Ж. (1960). *Словарь лингвистических терминов*. (пер. с фр.). Москва: Изд-во иностранной лит.
104. Матвіяс, І. Г. (1974). *Іменник в українській мові*. Київ: Радянська школа.
105. Мацько, Л. (2000). Українська мова в кінці ХХ ст. (зміни в лексиці). *Дивослово*, 4, 15–20.
106. Мойсієнко, А. К. (2004). *Динамічний аспект номінації*: монографія. К.: Київський університет, 2004. 100 с.
107. Мурзіна, Л. А. (1997). Взаємодія словотвірної категорії інструментальності та інших словотвірних категорій іменника. *Актуальні проблеми граматики*, 2, 53–56.
108. Муромцев, І. В. (1980). *Морфеміка і словотвір сучасної української мови: посібник*. (Вип. 1). Харків.
109. Муромцева, О. Г. (1985). *Розвиток лексики української літературної мови у другій половині ХІХ - на початку ХХ ст.* (Дисертація д-ра філол. наук). Інститут мовознавства імені О. О. Потебні АН УРСР, Київ.
110. Навальна, М. І. (2011). *Динаміка лексикону української періодики початку ХХІ ст.* Київ: Дм. Бураго.
111. Нелюба, А. (2004). *Лексико-словотвірні інновації (1983–2003): словник*.

Харків.

112. Нелюба, А. (2010). *Лексико-словотвірні інновації (2008–2009)*: словник. Харків: ХІФТ.
113. Нелюба, А. (2012). *Лексико-словотвірні інновації (2010–2011)*: словник. Харків: ХІФТ.
114. Нелюба, А. (Уклад). (2012). Передмова. В *Словотворчість незалежної України. 1991–2011*: словник. (с. 3–9). Харків: Харківське історико-філологічне товариство.
115. Нелюба, А. (2007). *Явища економії в словотвірній номінації української мови*: монографія. Харків.
116. Нелюба, А. (2014). *Явища економії в словотвірній номінації української мови (системний вимір)*: монографія. Харків: ХІФТ.
117. Нелюба, А., та Нелюба, С. (2007). *Лексико-словотвірні інновації (2004–2006)*: словник. Харків: Майдан.
118. Нелюба, А., та Редько, Є. (2012). *Лексико-словотвірні інновації (2012–2013)*: словник. Харків: ХІФТ.
119. Нелюба, А., та Редько, Є. (2015). *Лексико-словотвірні інновації (2014)*: словник. Харків: ХІФТ.
120. Нелюба, А., та Редько, Є. (2017). *Лексико-словотвірні інновації (2015–2016)*: словник. Харків: ХІФТ.
121. Олексенко, В. П. (2002). *Словотвірні категорії іменника*. (Дисертація д-ра філол. наук). Херсонський держ. ун-т, Херсон.
122. Олексенко, О. А. (2014). *Лінгвістичні етюди*: зб. наук. пр. канд. філол. наук, проф. Олени Андріївни Олексенко. Харків: ХНПУ.
123. Олексенко, О. А. (2014). *Структурно-семантичні та функціонально-стильові властивості нульсуфіксальних атрибутивів*. Полтава-Харків: ХІФТ.
124. Олексенко, О. А. (1992). *Типологія лексичних значень. Методичні вказівки до спецсемінару з української мови*. Харків: ХДПУ.
125. Олексенко, О., та Мізіна, О. (2014). *Структурно-семантичні та функціонально- стильові властивості нульсуфіксальних атрибутивів*:

- монографія. Полтава, Харків: Харківське історико-філологічне товариство.
126. Олексенко, О. А., та Павлова, І. А. (2017). *Сучасна українська мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія: навч. посіб.* Харків: Вид-во Іванченка І.С.
 127. Панов, М. В. (1968). *Словообразование современного русского литературного языка.* Москва: Наука.
 128. Панько, Т. І., Кочан, І. М., та Мацюк, Г. П. (1994). *Українське термінознавство.* Львів: Світ.
 129. Петровский, А. В. (1985). *Краткий психологический словарь.* Москва: Изд-во полит. лит.
 130. Пиркало С. (Уклад). (1998). *Перший словник українського молодіжного сленгу.* К.
 131. Полюга, Л. М. (1983). *Морфемний словник.* Київ: Радянська школа.
 132. Полюга, Л. М. (2009). *Словник українських морфем.* (3-є вид. доп. й випр.). Київ: Довіра.
 133. Пономаренко, В. Д., Ляхова, О. В. (2014). Звуження значення як динамічний процес у лексико-семантичній системі сучасної української мови. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія: «Філологія»,* 70, 92–97. Відновлено з http://nbuv.gov.ua/j-pdf/VKhIFL_2014_1107_70_20.pdf.
 134. Попова, Т. В., Рацибурская, Л. В., и Гугунава, Д. В. (2005). *Неология и неография современного руссукого языка : учеб. пособие.* Москва: Флинта ; Наука.
 135. Потебня, А. А.(1976). *Эстетика и поэтика.* Москва: Искусство.
 136. Потебня, А. А. (1989). *Мысль и язык. Слово и миф.* Москва: Правда.
 137. Пристайко, Т. С. (2009). О метаязыке современной неологии. *Лексико-грамматические инновации в современных славянских языках: материалы IV Междунар. науч. конф.* (с. 40–45). Дніпропетровськ: Пороги.

138. Редько, Є. (2016). *Типи і способи номінування осіб в українських арготичних системах*. (Дисертація канд. філол. наук). Дніпропетр. нац. ун-т ім. Олеся Гончара, Дніпропетровськ.
139. Розенталь, Д. Э., и Теленкова, М. А. (1985). *Словарь-справочник лингвистических терминов: пособие для учителя*. 3-е изд., испр. и доп. Москва: Просвещение.
140. Русанівський, В. М. (2001). *Історія української літературної мови: підручник*. Київ: АртЕк.
141. Русанівський, В. М. (2000). *Українська мова: енциклопедія*. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана.
142. Селіванова, О. *Когнітивна концепція словотворчої номінації*. Відновлено з selivanova.net/downloads/Cognityvna%20concepcia%20slovotvor_motyvaciyi.
143. Селіванова, О. (2000). *Когнітивна ономасіологія*. Київ: Вид-во Фітосоціоцентру.
144. Селіванова, О. *Прецедентна мотивація номінативних одиниць (на матеріалі української мови)*. Наукові праці проф. Селіванової О.О. Відновлено з <http://selivanova.net/ru/publications/>
145. Селіванова, О. О. (2008). *Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник*. Полтава: Довкілля.
146. Селіванова, О. О. (2006). *Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія*. Полтава: Довкілля.
147. Сікорська, З. С. (1985). *Українсько-російський словотворчий словник*. Київ: Радянська школа.
148. Скиба, Н. (2004). Фразеологізми-новотвори в українському публіцистичному тексті. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*, 34(1), 308–313.
149. Скопненко, О. І., та Цимбалюк, Т. В. (Уклад.). (2006). *Сучасний словник іношомовних слів (Словники України): близько 20 000 слів і словосполучень*. Київ: Довіра.
150. Скрипник, Л. Г. (1969). Видозміни форми фразеологічних одиниць.

Мовознавство, 4, 3–13.

151. Словник сучасної української мови (1970-1981). (Т.1-11). Київ: Наукова думка.
152. Ставицька, Л. (2005). *Арго, жаргон, сленг. Соціальна диференція української мови*. Київ: Критика.
153. Ставицька, Л. (2003). *Короткий словник жаргонної лексики української мови*. Київ: Критика.
154. Старченко, Я. (2013). *Лексико-словотвірні інновації в жаргонах української мови (від середини 80-их років минулого століття)*. (Дисертація канд. філол. наук). Дніпропетр. нац. ун-т ім. О. Гончара. Дніпропетровськ.
155. Стернин, И. А. (1985). *Лексическое значение слова в речи*. Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та.
156. Стишов, О. А. (2005). *Словопоказчик використаних слів. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації)*. (2-ге вид., перероб.). Київ: Пугач.
157. Стишов, О. А. (2003). *Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) : монографія*. Київ: ВЦ КНЛУ.
158. Стратулат, Н. В. (2009). *Дериваційні та семантичні неологізми в лексичній системі української мови (на матеріалах тлумачного словника української мови в 20-томах)*. (Дисертація. канд. філол. наук). Укр. мовно-інформ. фонд, Київ.
159. Струганець, Л. (2002). *Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ століття*. Тернопіль: Астон.
160. Струганець, Л. В. (1997). *Теоретичні основи культури мови : навчальний посібник*. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан.
161. Тараненко, О. О. (2015). *Актуалізовані моделі в системі словотворення сучасної української мови: (кінець ХХ-початок ХХІ ст.) : монографія*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.
162. Телия, В. Н. (1986). *Коннотативный аспект семантики номинативных единиц*. Москва: Наука.

163. Телия, В. Н. (1981). *Типы языковых значений. Связанное значение в языке*. Москва: Наука.
164. Тихонов, А. Н. (1970). Множественность словообразовательной структуры слова в русском языке. *Русский язык в школе*, 4, 79–89.
165. Тихонов, А. Н. (1972). Ответное слово в дискуссии. В *Актуальные проблемы русского словообразования*, 2, 180–186.
166. Томіліна, Г. Я. (1971). До типологічно-зіставного вивчення збірних іменників у сучасних східнослов'янських мовах. *Мовознавство*, 5, 28–34.
167. Торопцев, И. С. (1974). Предмет, задачи, материалы и методы ономазиологии. *Научные труды Курского гос. пединститута. Проблемы ономазиологии*, 21 (114), 3–75.
168. Туровська, Л. В., та Василбкова, Л. М. (2008). *Нові слова та значення: словник*. Київ: Довіра.
169. Улуханов, И. С. (2005). *Мотивация в словообразовательной системе русского языка*. Москва: Азбуковник.
170. Улуханов, И. С. (1977). *Словообразовательная семантика русского языка и принципы ее описания*. Москва: Наука.
171. Франко, І. (1981). *Твори в двох томах*. (Т.2). Київ: Дніпро.
172. Цимбал, Н. А. (2014). Методологічні аспекти мотивологічних досліджень. *Мовознавство*, 4, 88–92.
173. Цыганенко, Г. П. (1978). *Состав слова и словообразование в русском языке*. Київ: Радянська школа.
174. Ширшов, И. А. (1999). *Теоретические проблемы гнездования: монографія*. Москва: Прометей.
175. Шульжук, К. Ф. (2004). *Синтаксис української мови : підручник*. Київ: Академія.
176. Щерба, Л. В. (1957). *Избранные работы по русскому языку*. Москва: Учпедгиз.
177. Щерба, Л. В. (1974). *Языковая система и речевая деятельность*. Ленинград: Наука.

178. Янко-Триницкая, Н. А. (2001). *Словообразование в современном русском языке*. Москва: Индрик.
179. Ярцева, В. Н. (Гл. ред.). (1990). *Лингвистический энциклопедический словарь*. Москва: Советская энциклопедия.
180. Яценко, І. Т. (1980-1981). *Морфемний аналіз: словник-довідник* (Т. 1-2). Київ: Вища школа.
181. Dokulil, M. (1962). *Tvorenislovvněštine. I. Teorie odvozování slov* (переклад з польської мови). Praha: CAV.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні результати дисертації (фахові видання України):

1. Глуховська М.С. Обсяг поняття асоціативної мотивації в словотворі української мови // Лінгвістичні дослідження: збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Харків, 2014. Вип. 37. С.65-69.

2. Глуховська М.С. Змістові нарошення власних імен у мовній картині світу українців // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство): збірник наукових праць. Вінниця: ТОВ «фірма «Планер», 2015. Вип. 21. С. 3–7.

3. Глуховська М.С. Асоціативність як чинник виникнення новотворів суспільно-політичного дискурсу // Лінгвістичні дослідження: збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Харків, 2017. Вип. 45. С. 54–59.

4. Глуховська М.С. Механізм асоціативної мотивації словотвірних інновацій // Записки з українського мовознавства: Збірник наукових праць Одеського національного університету імені І.І. Мечнікова. Одеса. 2017. Вип. 24, Т. 1. С. 200–206.

5. Глуховська М.С. Суфіксальний спосіб творення дериватів асоціативно-порівняльної локативності інновацій української мови // Закарпатські філологічні студії: журнал. Ужгород. 2018. Вип. 5. С. 11–15.

6. Глуховська М.С. Деривати інновацій асоціативно-порівняльної мотивації локативності просторової локації // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»: фаховий науковий журнал. Одеса. 2018. № 36. Т. 2. С. 29 – 31.

7. Глуховська М.С. Основоскладання у творенні інноваційних локативів асоціативно-порівняльної мотивації // Лінгвістичні дослідження: збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Харків, 2018. Вип. 49. С. 5–9.

**Наукові праці, у яких опубліковані основні результати дисертації
(зарубіжні галузеві видання):**

8. Глуховська М.С. Ассоциация как один из факторов мотивации новообразования в языке // «Austria-science»: ежемесячный международный научный журнал. Австрія. 2017. №5. С. 52–55.

**Наукові праці, що засвідчують апробацію основних результатів
дисертації (тези):**

9. Глуховська М.С. Відонімні суфіксальні деривати // Мова та культура: сучасні аспекти співвідношення: матеріали науково-практичної конференції (Івано-Франківськ, 8-9 лютого 2019 р.). Херсон: Видавництво «Молодий вчений», 2019. С. 11 – 13.

10. Глуховська М.С. Відонімні суфіксальні деривати-назви осіб за належністю асоціативно-порівняльно мотивованих інновацій словотвірної категорії особи // Сучасні наукові інновації: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 16-17 лютого 2019 р.). Київ: МЦНД, 2019. С. 50 – 51.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ МАТЕРІАЛІВ ДИСЕРТАЦІЇ

- 1.** XV Міжнародна конференція з актуальних проблем семантичних досліджень «Сучасні напрями в дослідженні мовних одиниць (на матеріалі української та російської мов)» (Харків, 15-16 квітня 2014 р., форма участі: доповідь, публікація статті).
- 2.** Міжнародна науково-практична конференція «Українська мова у парадигмі світової лінгвістики» (Одеса, 28-29 вересня 2017 р., форма участі: доповідь, публікація статті).
- 3.** III Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні наукові інновації» (Київ, 16-17 лютого 2019 р., форма участі: заочна, публікація тез).
- 4.** Науково-практичній конференції «Мова та культура: сучасні аспекти співвідношення» (Івано-Франківськ, 08-09 лютого 2019 р., форма участі: заочна, публікація тез).
- 5.** Всеукраїнська наукова конференція «Гуманітарні читання» (Харків, 10-12 грудня 2014 р. форма участі: доповідь).
- 6.** Всеукраїнські наукові читання, присвячені пам'яті професора С.І. Дорошенка (Харків, 28.02.2019 р. – форма участі: доповідь).

Додаток 3

Класифікація різновидів мотивації

